

NÁRODOPISNÝ
VĚSTNÍK
ČESKOSLOVENSKÝ

NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK
ČESKOSLOVENSKÝ
(Bulletin d'ethnographie tchécoslovaque)

IV (46)

Vydává

Národopisná společnost československá při ČSAV

Praha 1987

Č L Á N K Y

J. Vařeka, ÚEF ČSAV Praha

Obyčeje spojené s obydlím a rolnickou usedlostí v západních
Čechách

Úvodní poznámka

V prvním čtvrtletí 1984 jsme rozeslali Velký dotazník č. 19 /Zvyky (obyčeje) spojené s lidovým obydlím a hospodářskými stavbami/ téměř 250 dopisovatelům NSČ. Dotazník pečlivě vyplnilo 136 našich spolupracovníků. Touto akcí byl shromážděn rozsáhlý materiál k tématu, které při studiu lidového stavitelství dosud stálo spíše na okraji odborného zájmu. Navíc jde o zvyky, obyčeje a obřadnosti, jež se až na výjimky už dávno nepraktikují, neboť z velké části zanikly zhruba do počátku našeho století. Tato skutečnost se konečně projevila i ve váhavých odpovědích na některé otázky. Vzhledem k úkolu státního plánu základního výzkumu jsme se rozhodli pro přednostní zpracování dotazníků ze Západočeského kraje. Podklady pro tento příspěvek byly získány z okresů Domažlice (1), Klatovy (4), Plzeň - jih (4), Rokycany (1) a Sokolov (1), tedy celkem z jedenácti lokalit od dopisovatelů různých sociálních skupin z řad bývalých rolníků a kovorolníků, dále od družstevníků, dělníků, učitelů a úředníků narozených v letech 1894 až 1931.¹ Geografické rozložení dopisovatelů ze Západočeského kraje je sice řídké, ale poměrně rovnoměrné s výjimkou území novoosídlenecského pohraničí, kde síť dopisovatelů NSČ nebyla vytvořena. Děkujeme všem dopisovatelům za pečlivé vyplnění dotazníku.

Zvyky a obyčejy spojené se stavbou domu

Ve vědomí venkovského obyvatelstva západních Čech se už zřejmě nedochovaly zvyklosti spojené s výběrem stavebního místa. Respondenti v této souvislosti zdůrazňovali jen praktické zřetele. S výstavbou domu se začínalo na jaře, obvykle mezi svátky sv. Řehoře a sv. Josefa (12. - 19. 3.), patrona zedníků a tesařů, a to zpravidla v pondělí, ale nikdy v neděli či ve svátek. Zahájení stavby bylo spojeno s obřadním poklepem na první kámen v základě stavby, za nímž následovalo pohoštění (kolikrát stavebník poklepal, tolik litrů piva pak musel dát). V některých vsích bylo zvykem, že základní nárožní kámen poklepal místní vážený občan, který pak zaplatil "tuplák" piva. Obecně bylo rozšířeno, a to i mimo území západních Čech, ádání apotropajných předmětů do základů stavby, především mincí, které měly obyvatelům přinést štěstí a bohatství. Do základů stavby se často vkládala láhev se zápisem o stavebníkovi a s datem započetí stavby. K zápisu se přidaly i mince, pokud se nevkládaly samostatně pod práh domu v plechové krabičce a podobně. Podle starší tradice prý v Peci pod Čerchovem dávali do základů domu tři groše, tři proutky svícených kočiček s chlebovou plackou zvanou "podplamenice" či "hnětanku", upečenou ze tří hrstí mouky.

Z dosud živých obyčejů, praktikovaných při stavbě domu i v jiných oblastech, se drží zednická a tesařská "glajcha" ("klajcha"), oslavovaná při dokončení hrubé stavby a po vyzdvižení krovu ("zdvižná"); dnes obě oslavy často splývají. Při této příležitosti se ve vrcholu krovu dosud vztyčuje opentlený smrček ("májka", "máječek") a následuje pohoštění zedníků, tesařů a někdy i sousedů na účet stavebníka. Glajcha se zapíjela žitnou, ale v poslední době převládlo pivo (několik zedníků a tesařů prý se stavebníkem vypilo asi čtvrt hektolitru). Nový dům v minulosti vykropil kněz nebo hospodář (někde kropili svícenou vodou už stavební místo).

vstupní dveře a okna

U vstupních dveří domu se těšil zvláštní úctě především práh jako symbol celého domu hojně využívaný v rodinných obyčejích i v lidovém právu. Dodnes je obecně rozšířen zvyk, že ženich přenese nevěstu přes práh, o práh se pro štěstí při stavbě rozbíjí talíř, rakev s nebožtíkem je při vynášení z domu nad prahem třikrát zvýšena a k prahu třikrát snížena nebo s ní nosiči třikrát o práh klepnou, aby se mrtvý už domů nevracel. Při bouři se nesmělo sedět na prahu a práh se udržoval v největším pořádku. Žebrák sice obvykle směl překročit vstupní práh do síně, avšak bez vybidnutí mohl dojít jen k prahu světnice. Práh zároveň vymezoval příbytek a v bytových sporech, zvláště mezi mladým hospodářem a rodiči, byl z hlediska lidového práva nepřekročitelnou hranicí.²⁾ Také práh u chléva měl v pověrečných praktikách mimořádný význam. Dopisovatelé z jihozápadních Čech uvádějí, že o filipojakubské noci z 30. dubna na 1. máje se kladl na práh chléva drn zasypaný pískem, aby čarodějnice nepronikly do chléva a neočarovaly dobytek. Ve vymezeném čase totiž nestačily spočítat všechna stébla či zrnka písku, což bylo podmínkou k překročení tohoto prahu. Někde jim dokonce kladli na drny stará ometená košťata, aby čarodějnice na nich mohly odlétnout (Plánice).³⁾

Na vstupní dveře, případně i na jiné dveře v usedlosti, hospodář nebo jeden z tříkrálových koledníků psal 6. ledna svěcenou křídou iniciály K + M + B s letopočtem. Tento obyčej byl na našem území ovšem obecně rozšířený, a to i v městském prostředí. Do stěny vedle dveří někde zastrkávali svěcené kočičky. Respondenti uvádějí ve spojitosti se vstupními dveřmi i jiné zvyky, jako upevnění podkovy pro štěstí za práh, zavěšení domácího požehnání u vchodu (nejlépe darovaného cizím člověkem) a podobně. Všechny tyto obyčeje měly zabránit přístupu zlých sil do příbytku či do chléva a zabezpečit štěstí a zdraví obyvatelům domu a usedlosti i ochranu dobytka.

Také okno má v obyčejovém cyklu své významné místo. Stará okna byla malá a pevná, avšak v 18. a zvláště pak v 19. století je stavebníci započali zvětšovat, zdvojit a zavěšovat na panty. Vnitřní okna se na léto vysazovala a uvolněný meziokenní prostor hospodně vyzdobila květinami. Na zimu prostor mezi okny k uchování tepla ve světnici vyplnila asi do výše deseti centimetrů ovesnými plevami, pilinami, slámou nebo mechem a zkrášlila krepovým papírem, jehož okraj byl vystřihán do tvaru vlnovky nebo trojúhelníčků. Na okenní podestýlku hospodně narovнала červená jablčka, větvičky jeřabin nebo šípků, případně umělé růže různých barev a obrázky svatých. Místy bylo zvykem dát o vánocích za okno jesličky, o velikonočních kraslice nebo dokonce upečeného beránka. Z dotazníku není však možno zjistit frekvenci tohoto jevu, který v západních Čechách už téměř zanikl, zatímco na Příbramsku a Březnicku, tedy ve styčné oblasti středních a západních Čech, je velikonoční výzdoba oken stále živá a v mnohých vesnicích velmi intenzivní.⁴ Za průčelními okny se také rozsvěcovaly svíčky na Bílou sobotu večer o vzkříšení a o božítělovém průvodu. Před okna stavěli mládenci svým děvčatům máj ("májku") - asi dva až tři metry vysokou a pentlami vyzdobenou břízku. Pokud děvče ještě nemělo chlapce, postavil májku pod oknem bratr nebo bratranec, aby děvče uniklo ostudě. Nafoukaným a ošklivým děvčatům chlapci rádi přinesli pod okna soušku. Obyčej stavět děvčatům máj pod okny už z velké části zanikl, neboť mládež dnes spíše staví společnou máj uprostřed návsi.

Štít, krov, stěny

Při stavbě usedlosti se pamatovalo na vybudování výklenku pro sochu světce, umístěného obvykle v horní polovině štítu, méně často na bráně nebo v domové stěně. Světec ve štítě nebyl jen symbolem víry, ale především měl chránit stavení a jeho obyvatele před neštěstím, zvláště před ohněm (sv. Florián). Před poutí hospodář sošku znovu nabarvil a vyzdobil věnečkem.

Jiné pověrečné praktiky chránily před ohněm především doškovou nebo šindelovou střechu a dřevěný krov, a to zvláště v době, kdy komíny ještě nebyly vyvedeny nad střechu nebo byly jen ze dřeva.⁵ Hospodář k tomuto účelu kladl na "půnebí" za krokve či za lemězy lískové nebo jívové větévky ("jehnid") posvěcené v kostele o Květné neděli, někde navíc za komín ještě vložil svícenou dubovou větvičku s listím. Posvěcené kočičky z Květné neděle se současně zastrkávaly - a v bytech věřících je tomu leckde dosud - za obrázky svatých, zavěšených v rohu světnice nad stolem, za kříž a někde je ve tvaru křížku věšeli do oken, aby do stavení neuhodil blesk; za obrázky svatých se dávaly i větvičky z božítělových oltářů. Obecně bylo rozšířeno zastrkávání křížků z posvěcených kočiček do polí a zahrad k zajištění úrody. Zcela ojediněle máme zprávy o zastrkávání posvěcených kočiček za trámy domových stěn. Je nutno ovšem dodat, že k iracionálním praktikám, které měly chránit dům před ohněm a zlými silami, přistupovala na venkově stále více - hlavně od konce 18. a v minulém století - řada opatření vyplývajících z protipožárních nařízení, jež se konkrétně promítla do vyzdívání stěn podél topeniště a v černé kuchyni, do zavádění zděných komínů, používání nespalného materiálu včetně krytiny, dále pak do výsadby stromů u stavení, které bránily šíření požáru, vybavení usedlosti protipožárním nářadím, zřízení vodních nádrží ve vsi a podobně.

Interiér obydlí

K uvedeným zvykům vážícím se k vnitřku domu přistupovaly další obyčeje konané za bouřky, kdy domácí ihned uhasili oheň v kamnech, rozsvítili hromničku, udrobili kousek z věnečku uchovávaného ze slavnosti Božího těla a někteří členové rodiny poklekli k společné modlitbě. Zvláštní úctě se těšil jak roh světnice se stolem, tak topeniště, i když obyčeje spojené s těmito kouty se už vesměs nedochovaly ani v ústním podání. Respondenti se shodují v tom, že kout se stolem byl v úctě, rodina (případně s čeledí) seděla u stolu podle ustáleného po-

řádku a pečlivě umytá deska stolu se o svátcích překrývala režným ubrusem. Vánoční stromek - pokud jej vůbec ve venkovském stavení měli - stavěli raději do místnosti, v níž se nebydlelo (zapáchli jej do rozkrojené řepy nebo zapustili do špalku či do stojanu); pokud byla v domě jen jedna světnice, obvykle jej zavěsili na skobu uprostřed místnosti.

Ohni se všeobecně připisoval očistný význam, oheň byl pokládán za dobrého sluhu, ale zlého pána. Lidé s ohněm proto v domácnosti zacházeli opatrně a do ohně v kamnech házeli skořápky z vajec, v ohni pálili posvěcené ratolesti z předminulého roku, případně drobtý, které coby boží dar nesměly spadnout na zem, do ohně se házelo i smetí; chléb sázený do pece poznamenala hospodyně nejprve třemi křížky.

V minulosti byl k úklidu obydlí jiný vztah než je tomu dnes. Zametat se mělo jen jedenkrát denně, a to ráno, neboť odpoledne se prý vymetá zlato (častým uklízením hospodyně ztrácí čas potřebný k práci na poli nebo ve chlévě). Jak se poměry v tomto směru výrazně změnily, ukazují např. současné průvody masopustních maškár. Zatímco dříve maškary prolézaly celým domem, slídily po uzneném v komíně a zjišťovaly, co se peče v troubě, dnes maškary proniknou obvykle jen na dvůr, kde obdrží peníze, případně dostanou pití a jídlo, ale do domu se raději nepouštějí, aby jej neznečistily. Tento jev souvisí i s určitým izolováním.

Dům se gruntoval před velkými svátky, hlavně před velikonoce, před poutí a posvícením, ale také před svatbou. Alespoň jednou do roka se stavení před svátky, případně před svatbou, zevnitř i zvenčí bílilo vápnem s přidáním šmolky. Součástí domové hygieny bylo vlastně také vykuřování domu jalovcem nebo jeho plody pálenými na kamnech, aby příbytek byl zdravý a zbavený obtížného hmyzu. Dům se vykuřoval posvěceným jalovcem především o Květné neděli a po úmrtí člena rodiny. Dopisovatel z Čechovic byl svědkem toho, jak sousedka po pohřbu svého muže položila na pokličky žhavé uhlíky z plotny, na nichž páčila

zlomky ratolestí a větévek z Květné neděle a Božího těla k vykouření bytu. Toto vykuřování mělo zabránit návratu smrti do stavení. Kromě vykuřování bylo zvykem celé obydlí vykropit třikrálovou vodou. To byl také úkol hospodyně, která namočenými žitnými klásky na Tři krále vykropila vedle obydlí také chlévy, dvůr i zahradu.

Hospodář s hospodyní tedy obyčejovými praktikami sledovali nejen ochranu domu, ale také ochranu hospodářských budov, dvora a polí. Chlív se vykropoval a chránil o filipojakubské noci před čarodějnicemi, ale byl též vykuřován a za "futra" dveří se zastrkávaly kočičky. K ochraně chléva sloužily i racionální úkony, především jarní bílení stěn a u pokrokovějších hospodářů dezinfekce podlahy karbolem.

Také do stodoly hospodyně kladla za "zátynu" (oploťen) dva lískové proutky, posvěcené o Květné neděli, aby ji chránily před ohněm a plísni. Proti myším se podél stěn stodoly dával do hlíny odvar z pelyňku. Hnízdo čápa na střešním hřebenu stodoly bylo obecně pokládáno za dobré znamení.

Rolnické dvory vyhlížely podstatně jinak než je tomu dnes. Byly totiž frekventovaným komunikačním a pracovním prostorem, téměř denně se tu zapřahal dobytek, chovala se zde drůbež a proti chlévu bylo umístěno hnojiště. Dvůr se musel pravidelně v sobotu uklízet a větší úklid probíhal před svátky, před pouťí a posvícením nebo před svatbou, kdy i slepice, husy a jiná drůbež se uzavíraly do hrazených kotců. Zvláště pečlivý hospodář si ohradil i hnojiště. Dbalo se na čistotu v okolí studny a studánky, z níž se začínalo pít až po svátku sv. Jiří (24. dubna).

Také obyčeje, spojené s významnými rodinnými událostmi, především s narozením dítěte, svatbou a úmrtím, se dotýkaly stavení a jeho interiéru. Respondenti se už stěží rozpomínají na lože šestinedělky, zahalené koutní plachtou, a k narození dítěte ve spojitosti s obydlím uvádějí jen pohoštění v domě, které dnes, kdy porod probíhá v nemocnici, je přizpůsobováno

daným okolnostem jak z hlediska časového, tak i z hlediska vý-
běru a počtu hostů i velikosti hostiny.

O svatbě jsme se již několikrát zmiňovali v souvislosti s některými domovými obyčejí. Svatba se podle okolností koná v domě nevěsty nebo ženicha, často v obou domech. Je zajímavé, že ani v létě svatbu nepřenášeli z domu ven na zahradu, ale odbyvala se vždy uvnitř, ve světnici, která se pro tento účel zvlášť připravila. Z velké světnice vystěhovali nepotřebný nábytek a nastěhovali tam stoly a židle, zapůjčené od sousedů nebo v hospodě.

Do nedávné doby se věřilo, že houkání sovy nebo sýčka a vyty psa v blízkosti domu je předzvěstí smrti. Někteří dopisovatelé vysvětlují tento jev jako přirozený, neboť u těžce nemocného člověka je nutno často svítit celou noc a toto světlo právě přiláká obávaného sýčka. Smrt se však chápala jako přirozený a nevyhnutelný jev. Pozůstalé ženy zemřelého umyly (voda se vylévala na hnojiště, někde prý i do potoka), oblékly ho do svátečních šatů a položily nejprve na lavici či na prkno umístěné na dvou židlích do doby, než byla přivezena rakev (tzv. umrlčí prkna zdobená byla rozšířena jen v bývalé německé oblasti Šumavy). Údaje o tom, do které místnosti pozůstalí mrtvého položili, se různí, neboť výběr místností závisel na jejich počtu. V chudém příbytku zesnulý ležel do dne pohřbu obvykle ve světnici a pozůstalí po dobu tří dnů spali v komoře i na půdě. V domech s více místnostmi byla rakev se zesnulým umístěna v hlavní světnici, v přístěnku, v komoře nebo také ve srubu; v den pohřbu pak byla přenesena do velké světnice k vykonání církevního obřadu. Nebožtíkovi dávali do rakve obvykle do rukou křížek, růženec, rakev zevnitř obložili obrázky svatých, u rakve hořely svíce. Pokud zesnulý ležel po celou dobu až do dne pohřbu ve světnici, zastírala se okna, aby zde bylo chladněji, někde zastřeli také zrcadlo. Nalevo od rakve stál stolek se svícenou vodou a s kropáčkem z klasů, za hlavou nebožtíka byl umístěn stůl s křížem. Pozůstalí stáli po pravé

straně rakve, ostatní u dveří. V současné době mrtvý nesmí zůstat v domě a pohřební služba ho přiveze do domu až v den pohřbu.

S obydlím a rolnickou usedlostí souvisejí také obyčejové průvody. V jihozápadních a západních Čechách byly - podobně jako na jihu Čech - zvláště okázalé průvody masopustních maškar, o nichž jsme se již zmiňovali. Na rozdíl od jihovýchodních Čech zanikly do poloviny 20. století obchůzky Barborek, které nadělovaly dětem, a Lucky, jež "uklízely" světnici a honily děvčata. Dodnes chodí do těch stavení, kde jsou děti, Mikuláš se svým průvodem, zatímco štěpánská koleda dětí už je jen vzpomínkou. To platí také o tříkrálové koledě, která v této oblasti byla podle dopisovatelů spíše záležitostí chudých dětí. Koledníci směli až do kuchyně, kde je po odřikání přání nebo odzpívání obdarovali.

Obyčejů spojených s obydlím a rolnickou usedlostí bylo ještě v první polovině minulého století více, avšak zanikly a vymizely i z ústního podání, takže se o nich respondenti nezmiňují. Víme o nich z prací význačných autorů, jako Č. Zírta, J. F. Hrušky a jiných stejně jako z beletristického díla hlavně J. Š. Baara. Náš příspěvek nebyl doplněn údaji z odborné literatury nebo z jiných pramenů, neboť jeho cílem bylo zpracování dat, údajů a informací dopisovatelů NSČ určité oblasti, jak je ve svém prostředí sami prožívali, jak jim je sdělili starší pamětníci nebo jejich rodiče či prarodiče.

Poznámky:

1 Soupis dopisovatelů:

- Bohuslav Beran, nar. 1931, kovář, Ježovy (o. Klatovy)
Anna Dušková, nar. 1905, učitelka (v důch.), Strašín (o. Klatovy)
František Korb, nar. 1923, učitel (v důch.), Kynšperk n. O. (o. Sokolov)
František Krýda, nar. 1918, kovoze­mědělec (v důch.), Mladý Smolivec (o. Plzeň - jih)
Augustin Moravec, nar. 1902, rolník (v důch.), Čečovice (o. Plzeň - jih)
Josef Sedlák, nar. 1931, dělník, Plzeň - dotazníky vyplňuje za klatovský okres
Václav Skala, nar. 1902, dělník ČSD (v důch.), Třebčice (o. Plzeň - jih)
Bohumil Sýkora, nar. 1919, ekonom (v důch.), Čmeliny (o. Plzeň - jih)
Vojtěch Šubrt, nar. 1894, kovoze­mědělec (v důch.), Kladruby (o. Rokycany)
Josef Thomayer, nar. 1920, technik (v důch.), Pec p. Čerchovem (o. Domažlice)
Vladimír Tříška, nar. 1917, ČSD (v důch.), Petrovice u Měčína (o. Klatovy)

- 2 Jeden z respondentů uvádí, že starý otec zastavil u domového prahu svého syna varováním, že dál už s ním nesmí, poněvadž ani on se neodvážil svého otce vynést za práh domu.
- 3 Tento obyčej z Chodska beletristicky zpracoval např. J. Š. Baar.
- 4 Viz terénní výzkumy A. Flessingerové (velikonoční obyčeje).
- 5 Dřevěné komíny jsou z našeho venkova doloženy v archívních pramenech ze 17. a 18. století, v omezené míře i později.

I. Heroldová, ÚEF ČSAV Praha

Některé výsledky dotazníkové akce "Smrt, pohřeb, vzpomínkové slavnosti za mrtvé (obřady, obyčeje a pověry)" v severovýchodních Čechách a na jižní Moravě

V r. 1982 rozeslala NSČ velký dotazník č. 18 (věnovaný proměnám v pohřebním ritu), který měl 61 otázek.

Cílem bylo postihnout: 1. proměny, které nastaly nebo nastávají v normách spojených s úmrtím člověka po 2. světové válce (otázky 1-8, 29-35, 39, 49, 55), 2. co z tradičních norem, obyčejů a pověr dodnes přežívá (otázky 12, 24, 40-46, 49, 50, 54, 56-59), 3. inovace, zvyklosti a obyčeje - mimo úřední předpisy a normy - které se staly mezi lidem obecnou normou nebo k ní směřují.

Dopisovatelé, kteří se rozhodli dotazník vyplnit, odpovídali s velkým zaujetím a díky jim se podařilo shromáždit velmi zajímavý materiál, u některých doplněný fotografiemi a dokonce i kresbami.

Výsledky dotazníkové akce chceme prezentovat na dvou oblastech, na severovýchodních Čechách a na jižní Moravě. Severovýchodní Čechy jsou zastoupeny těmito 9 okresy a 23 vesnicemi: okres Jičín: Valdov, Dřevénice, Lužany, Vřesník, Cholenice; o. Chrudim: Libkov, Kočí, Hodonín; o. Semily: Troskovičce, Sklenařice, Vysoké n. Jiz., Stará Ves; o. Trutnov: Vrchlabí; o. Rychnov n. Kn.: Javornice, Slatina n. Zd., Opočno; o. Pardubice: Jankovice, Břehy; o. Náchod: Blažkov, Šonov u Nového Města n. M.; o. Ústí n. Orli.: Kunvald, Výprachtice; o. Svitavy: Jevíčko-Biskupice.

Jižní Morava je zastoupena 6 okresy a 32 vesnicemi: o. Vyškov: Šarátice, Dědice, Zelená Hora; o. Hodonín: Žeravice, Lužice, Rohatec, Dubňany, Následovice, Milotice, Moravany, Žarošice, Skoronice, Kozojídky, Hroznová Lhota, Ratiškovice, Žádovice, Louka; o. Uherské Hradiště: Uherský Brod, Jankovice, Újezd u Osvětman, Tučapy, Velehrad, Traplice, Horní Němčí, Vlčnov;

o. Břeclav: Sítbořice, Nikolčice, Lanžhot; o. Gottwaldov: Valašské Klobouky, Slušovice; o. Znojmo: Hl. Mošůvky, Suchohrdly.

Z výčtu je patrné, že rozložení okresů a obcí není rovnoměrné, což vyplývá ze sítě dopisovatelů. Mimo města Vysoké n. Jiz., Vrchlabí, Uherský Brod a Valašské Klobouky jde o starousedlické vesnice. Nově osídleno po r. 1945 bylo jenom Vrchlabí.

Co se týče náboženství, ve všech uvedených lokalitách převládá katolické náboženství; výrazné je katolictví především na jižní Moravě. Zatímco na jižní Moravě jen v Šaraticích, Následovicích a Nikolčicích jsou i evangelíci a v Uherském Brodě vyznavači čs. církve husitské. V SV Čechách je nekatolíků více. I když i zde převládají katolíci, evangelíci jsou v Dřevěnicích, Libkově, Vrchlabí, Opočně, Březích, Kunvaldě a Šonově, stoupenci čs. církve husitské v Dřevěnicích, Vysokém n. Jiz., kam přísluší i obyvatelé Staré Vsi, Sklenařic, dále v Březích, adventisté v Javornici.

Objektivitu a platnost získaných závěrů - především těch, do nichž se promítá vlastní názor dopisovatele, zkresluje jejich věk (jde většinou o narozené kolem r. 1900) a namnoze i jejich profesí (velká část jsou bývalí zemědělci) a ukončené vzdělání (převažuje základní), i když v menší míře, než bychom očekávali. Je třeba si tedy uvědomit, že jde převážně o názory starší populace starousedlého venkovského zemědělského obyvatelstva, z velké většiny nábožensky založeného. Na druhé straně nám však tato generace nejstarších pamětníků zachytila proměny v normách chování, obyčejích a pověrách, jejichž počátky se objevily v některých vesnicích už na počátku 20. století, zvláště výrazně po 2. světové válce v souvislosti s celkovou sociálně ekonomickou proměnou naší společnosti, včetně společenského vědomí. Změny, které v tomto směru nastaly, tito dopisovatelé většinou sami prožívali nebo ještě prožívají.

Kvalita vyplněných dotazníků je vesměs velmi dobrá. Jen někteří dopisovatelé vyplnili dotazník částečně (věk, nemoc, smrt v rodině), a proto se nemůžeme o ně zcela opřít (nezodpo-

vězené otázky, přeškrtnutí, někdy i záporná odpověď, která se nezdá být vždy věrohodnou). Problémem je dále datace, která je z valné většiny nedostatečná. Kromě ojedinělých přesných datací patří k celkem přesnému časovému určení "před 1. světovou válkou" (což je nejzazší postižitelná doba z autopsie dopisovatelů). Bohužel z velké části se setkáme s časovým určením "dříve", "za starých časů", "věřilo se", "dělalo se"; o něco lepší jsou odpovědi "podle vyprávění rodičů", "babičky". Na druhé straně je nutno vyzvednout, že mnozí dopisovatelé věnovali velkou péči odpovědím, otázky rozvedli a připojili i další údaje, např. ze starých kronikářských záznamů.

Pohřeb

Rodinné obřady a obyčeje patří do intimní sféry každého člověka, každé rodiny, i když se na nich podílí také širší společnost. Více než kterákoli jiná oblast společenského vědomí odráží světový názor každého jedince nebo jeho rodiny. Z obřadů spojených s hlavními uzlovými momenty člověka patří obřady a obyčeje spojené se smrtí k těm nejrezistentnějším, v nichž se nejdéle uchovaly staré normy a zvyklosti.

Pohřební obřad prodělává od r. 1945 velké proměny. Cílevědomé zavádění civilních obřadů (ustavení Sborů pro občanské záležitosti /SPOZ/, zřizování smutečních obřadních síní, nové formy obřadu při pohřbu žehem, změna postoje katolické církve ke kremaci) zaznamenaly velký náraz do vžitých norem, které měly několik set let starou, téměř neměnnou tradici. K těmto změnám daným úředními normami a předpisy je nutno přičíst další, které vyplynuly z celospolečenského pokroku.

Ve srovnání se svatbou, kdy se civilní obřad stal obligátním od 50. let (svatba v kostele je něčím navíc), u pohřbu (a při narození) je volba, zda církevní nebo občanský akt (případně jejich kombinace), ponechána zcela na vůli zemřelého, případně pozůstalých (nemusí být vždy v jednotě).

Zatímco občanský svatební obřad byl už zcela akceptován, občanský pohřeb byl (a dosud mnohde je) předmětem kritiky nejen

věřících, ale i širší veřejnosti (absence vhodné místnosti pro konání obřadu, nekvalitní občanství řečníci ad.).

O vztahu civilního a církevního pohřbu nelze hovořit bez přihlídnutí ke kremaci, která byla donedávna spojena výlučně s občanským pohřbem a jen s některými církevními pohřby (např. evangelíků a příslušníků čs. církve husitské). V r. 1965 povolil Vatikán pohřby žehem u katolíků a od té doby se katolické pohřby mohou konat v krematoriích. Ke kremaci katolíků začalo docházet pomalu, dříve ve městě než na vesnici, kde v některých oblastech nechuť k nim dosud stále trvá.

"Funus" patřil vždy na vesnici k událostem celé lokální společnosti, jejíž členové se na jeho průběhu podíleli: zvonění umíráčkem, ohlašování úmrtí a zvaní na pohřeb, mytí a strojení zemřelého, sezení u něho, účast na pohřbu, doprovod muzikantů, u svobodných pohřební funkcionáři (mládenci, družičky, bílá a černá nevěsta), plačky, hoštění smutečních hostí a obecních žebráků, u svobodných i taneční zábava. Vlastní pohřeb trval řadu hodin a často končil ve večerních hodinách. Pohřeb svobodného byl ještě umocňován zvláštní atmosférou spojení symboliky obřadu pohřbu a svatby.

Pohřeb měl svůj řád, v němž se prolínala lidová tradice s náboženskou. Ve srovnání se svatbou trvala přítomnost faráře na pohřbu déle, i církevní ceremonie byly delší. Neodmyslitelnou součástí vesnických pohřbů byly průvody (jejichž řazení mělo přes základní jednotnou strukturu lokální varianty) s hudbou. Absence církevního obřadu (pohřeb bez kněze), jako tomu bylo při pohřbech nekřtěnátek a sebevrahů, se považovala za něco nenormálního, odsouzeníhodného. (Snad proto se nechávali někteří ateisté před válkou církevně pohřbít, většinou obřadem církve československé.)

Vedle církevních pohřbů, lišících se podle vyznání, konaly se od počátku století v českých zemích (máme zprávy zatím z Čech) i občanské pohřby. Zpočátku jich bylo velmi málo. Občansky se nechávali pohřbít ateisté, ať už šlo o uvědomělé (organizované) příslušníky dělnické třídy (zvláště funkcionáře) a

část inteligence, či o příslušníky náboženských sekt, jako byli spiritisté v Podkrkonoší. Ojedinělost těkových pohřbů před 1. světovou válkou potvrzuje skutečnost, že se o nich psalo v kronikách a ústně se tradičily.

Po 1. světové válce se počet občanských pohřbů zvýšil, což souviselo se zavedením pohřbů žehem. Stoupenci ateismu (Volná myšlenka ad.) se zasadili o výstavbu krematorií. Ze dvacátých let máme krematoria v Praze, Liberci, Pardubicích, Mostě, Plzni, Českých Budějovicích, Nymburce, Olomouci a Ostravě a do začátku 2. světové války se vybuďovala ještě další (např. v Semilech). Teritoriální rozmístění krematorií v Čechách se nápadně shoduje s centry průmyslu a s místy, kde žili stoupenci evangelické církve, čs. církve husitské a spiritisté.

Ze SV Čech máme občanské pohřby z meziválečného období doloženy z obcí: Vysoké n. Jiz., Troskovice, Břehy, Jeníkovce, Kočí, Opočno, Kunvald. (Ve Staré Vsi mělo první občanský pohřeb dítě spiritisty v r. 1909, dospělý v r. 1920.) Z jižní Moravy máme z této doby uvedeny ojedinělé občanské pohřby z Lanžhota, Valašských Klobouk, Slušovic, Šaratic (o něco více). Zdá se, že na Moravě šlo výlučně o pohřby do země, zatímco v SV Čechách i o pohřby žehem (obce v dosahu krematorií v Pardubicích a Semilech).

Po druhé světové válce mají občanské pohřby zvolna stoupající tendenci při zachování některých krajových rozdílů. V námi sledovaných oblastech převažují v globálu stále pohřby církevní s určitými rozdíly mezi SV Čechami a jižní Moravou. Na jižní Moravě jednoznačně vedou církevní pohřby. Podle dotazníků se v některých obcích do r. 1982 nekonal ani jeden občanský pohřeb (Kozojídky, Skoronice, Tučapy, Šitbořice), v řadě dalších jen "ojediněle", "výjimečně" (Dědice, Skoronice, Jankovice, Následovice, Vlčnov). Jedině Lužice má poměr církevních a občanských pohřbů vyrovnaný. V SV Čechách převažují v 6 obcích občanské pohřby (Lužany, Kočí, Valdov, Vrchlábí, Jeníkovice, Břehy), v Cholenicích je poměr vyrovnaný a v Dřevěnicích dosáhl počet občanských pohřbů v r. 1982 asi 40 %. Jen

církevní pohřby jsou uváděny z obcí Libkov, Šonov, ve Vřesníku byl první občanský pohřeb v r. 1980, ve Výpraoticích činí počet církevních pohřbů 97 %.

Církevní pohřby se dělí na pohřby do země a na kremace. V SV Čechách a na jižní Moravě dávají katolíci stále přednost pohřbům do země, i když se setkáme i s kremacemi. Místy přispěly ke zvýšení počtu kremací objektivní okolnosti (nedostatek hrobníků nebo jejich vysoký věk - Dřevěnice, a vysoké náklady na církevní pohřeb).

Z odpovědí na otázku, které sociální, věkové, etnické skupiny dávají přednost občanskému pohřbu a které církevnímu, vyplývá, že vedle dělníků a ateistů z jiných sociálních vrstev neohávali se po válce nejdříve občansky pohřbít členové KSČ a osoby v určitém společenském postavení (učitelé, úředníci lidodopravy) a jejich rodinní příslušníci. Tento závěr však nelze paušalizovat. Vžitě normy lokální společnosti a náboženské přesvědčení (v konfliktu s členstvím v KSČ, šlo o osoby pokřtěné) různě modifikovaly a ještě modifikují rozhodnutí dát sebe nebo příslušníka rodiny občansky pohřbít. Docházelo proto často k různým kompromisům. Např. žena dělníka vypravila manželovi církevní pohřeb; farář provedl výkrop na továrním dvoře za přítomnosti dělníků a lidových milicí (Opočno). Z dotazníků z jižní Moravy se dovídáme, že ještě před 4-5 lety (1977, 1978) se dávali členové strany i drobní straničtí funkcionáři církevně pohřbít. Motivem bylo buď vlastní rozhodnutí (v konfliktu stranické příslušnosti a náboženského přesvědčení zvítězilo druhé) nebo rodiny. Velmi často však byl důvodem "nedůstojný" průběh občanského pohřbu ve srovnání s církevním.

Církevně pohřbít se podle dopisovatelů ze SV Čech dává: starší generace (Hodonín); starší generace zemědělců (Valdov, Kočí), bývalí soukromí zemědělci a současní členové JZD a zaměstnanci státních statků (Opočno, Břehy, Vrchlabí); starousedlí Němci a obyvatelé horských oblastí (Vrchlabí); církevně zaměřené rodiny (Jeníkovice); rovnoměrně všechny skupiny obyvatel (Libkov, Troskovice, Slatina n. Zd., Blažkov, Šonov,

Kunvald, Výprachtice, Jevíčko). Občanský pohřeb má většinou mladá generace (Vřesník) a občané bez vyznání (Slatina n. Zd.). Podle dopisovatelů z jižní Moravy se dává církevně pohřbít stará generace (Zelená Hora); výměnkáři (Žeravice, Lužice, Následovice, Valašské Klobouky); starší generace a zemědělci (Hroznová Lhota, Uherský Brod); starší generace, ponejvíce dělníci (Moravany); zemědělci a dělníci (Žeravice); rovnoměrně všechny skupiny (Šaratice, Dubňany, Rohatec, Žerošice, Kozojídky, Hroznová Lhota, Ratiškovice, Jankovice, Velehrad, Milotice, Újezdec u Osvětiman, Tučapy, Traplice, Horní Němčí, Vlčnov, Štibořice, Nikolčice, Lanžhot, Slušovice, Hl. Mošůvky); "záleží na církevním zaměření rodiny" (Dědice). Občanský pohřeb mají většinou dělníci a funkcionáři KSČ (Lanžhot), podle příslušnosti ke KSČ (Skoronice), "i osoby starší" (Milotice).

Jak vypadal církevní a občanský pohřeb po válce a jak vypadá dnes?

Po válce, kdy se v námi sledovaných obcích i občanské pohřby konaly většinou do země, oba pohřby, církevní a občanský, se pokud jde o strukturu obřadu podstatně nelišily. Při církevním byla rakev v den pohřbu vystavena doma v síni, průjezdu, na dvoře (kde začal církevní obřad výkrop), pak následoval průvod do kostela (rakev v průvodu nesena), v kostele pokračoval obřad mší, pak šel průvod vsí na hřbitov, za vsí bylo ještě poslední rozloučení s vesnicí a pohřeb končil obřadem spuštění rakve do hrobu. Při celém obřadu hráli významnou roli muzikanti a kostelní zpěváci. Občanský pohřeb v podstatě napodoboval církevní pohřeb. Zvlášť patrně je to vidět na řazení průvodu. Církevní pohřeb: ve předu nesou dva chlapci kříž, za nimi jdou chlapci, pak děvčata, muži, hudba, kněz se zpěvačkami, rakev, za ní rodina a příbuzní, ženy a ostatní (Moravany); občanský pohřeb: v čele nesen černý prapor (prapor MěO KSČ, pokud byl mrtvý havíř, nesen historický prapor dubňanských havířů s portrétem sv. Barbory), muži, zástupci organizací, myslivci v stejnokrojích, zpěvačky, rakev, rodina a příbuzní,

ženy nakonec matky s kočárky a ostatní (Dubňany), kdy ženy šly odděleně od mužů (jejich pořadí se lišilo podle pohlaví zemřelého; když zemřel muž, šli před rakví muži, když zemřela žena, šly ženy).

Největším nedostatkem občanského pohřbu (do země) byla absence vhodné místnosti pro oficiální rozloučení (ve Věskově se konalo, ještě než byla vystavěna smuteční síň, před budovou NV, což se občanům nelíbilo). Připočteme-li k tomu nekvalitní řečníky, je celkem pochopitelné, že občanský pohřeb byl hodnocen jako "prázdný", "odbytý". V některých obcích sice už po r. 1950 začaly pracovat SPOZ, ale pohřbům se věnovaly velmi málo. Zdá se, že lépe dopadaly pohřby dělníků (horníků), požárníků, myslivců, protože je organizovaly (spoluorganizovaly) organizace, spolky nebo zaměstnavatel, a proto, že stejnokroje profesionálních stavů nebo organizací a určité obřady s nimi související (salvy myslivců, houkání požárního vozu), zpěv určitých písní (při pohřbu dělníka Píseň práce), dávaly pohřbům důstojnost.

Zjišťujeme-li současný stav, zachycujeme zároveň změny, k nimž v pohřbu došlo od r. 1945. Občanský pohřeb se zkvalitnil, zvláště od 70. let je mu věnována větší péče. Přispělo k tomu budování smutečních obřadních síní, které se staly důstojným místem pro konání pohřbů. Využívají je i církve, včetně katolické. Zkvalitnila se práce SPOZ, které pečují o náplň obřadu, i když v mnoha obcích vznikly sbory teprve nedávno. V obcích, kde se konají výlučně církevní pohřby, SPOZ 1. buď nejsou, anebo jsou, ale pohřbům se nevěnují, 2. SPOZ jsou, vysílají se na každý pohřeb řečníka a zařizují pohřby těch, kteří neměli žádné příbuzné. Po vybudování smutečních síní, se stanovenými fixními dny a hodinami pohřbu (středa, sobota od 15 hod., Kyjov) se v mnoha obcích přenesl do nich celý nebo část pohřebního obřadu; při pohřbu žehem je při druhé variantě odvezena do krematoria často jen rakev se zesnulým ke spálení.

V katolickém pohřbu nastala největší změna povolením pohřbu žehem (1965) a nahrazením latiny národním jazykem při bohoslužbách. Přestože uplynulo od té doby více než 20 let,

kremace se stále ještě nevžily. V řadě obcí se nadále většina církevních pohřbů koná do země. Postoj katolických lidových vrstev ke kremaci může sloužit za novodobý doklad síly tradice, vžitého stereotypu, i když k tomu mohou přispět i jiné důvody. Vedle věroučných argumentů vadí forma obřadu v krematoriu, který se diametrálně liší od obřadu, na jaký byli dosud zvyklí:

1. Při pohřbu do země vycházel občanský pohřeb z církevní předlohy, zatímco v krematoriu se církevní pohřeb musel přizpůsobit zavedené formě (občanského)obřadu.
2. Vystoupení faráře tvoří jen jednu součást obřadu, stejně jako proslov občanského obřadníka.
3. Kremace se odbyvá mimo lokalitu, v neznámém prostředí, kde hlavními organizátory obřadu jsou cizí lidé.
4. Smuteční obřad je časově vymezen půlhodinou, na jejímž začátku a konci se smuteční hosté střetávají s účastníky jiných pohřbů.

Účast Sboru pro občanské záležitosti při pohřbech je podle dotazníků variabilní. Nelze z odpovědí dělat celkové závěry, protože někteří dopisovatelé se k tomuto bodu nevyjádřili, jiní zase vepsali zcela negativní osobní vyjádření, z něhož není patrné, zda SPOZ vůbec v obci je anebo jakou vyvíjí činnost. Uvádím proto některé konkrétní odpovědi: SPOZ se loučí na hřbitově se zasloužilými občany (Šaratice); SPOZ se loučí ve smuteční síni (Zelená Hora); SPOZ vede u občanských pohřbů celý obřad, stará se o řečníka nad hrobem a má k tomu účelu svůj pěvecký kroužek, stará se, aby byl pohřeb důstojný (Žeravice); SPOZ tápe (Skoronice); SPOZ zajišťuje při občanském pohřbu zpěv u domu a na hřbitově (Ratiškovice); poměr počtu občanských pohřbů k církevním je 1:100, takže SPOZ (dopisovatel je jeho členem) nemá žádné starosti (Louka); SPOZ, ustavený v r. 1975, zajišťuje ve smuteční síni projev a zpěv žáků hudební školy (Uherský Brod); SPOZ (zal. 1962) zajišťuje proslov jak při občanských, tak při církevních pohřbech (Velehrad); SPOZ se nezajímá o pohřby (Traplice, Nikolčice); v Štibořicích SPOZ není; SPOZ (zal. asi 1977) zajišťuje účast mládeže, funkcionářů a poslanců při občanských pohřbech (Lanžhot); SPOZ zajišťuje řečníka,

přednes básně školní mládeže (Val. Klobouky); proslov nad hrobem (Slušovice); SPOZ (zal. 1977) pomáhá rodině při občanském pohřbu, zajišťuje řečníka, recitátora, hudbu, nosiče věnců (Hl. Mošůvky); SPOZ (zal. 1977) asistuje při občanském a církevním pohřbu (Suchohrdly); občanské pohřby se nekonají, SPOZ zajišťuje řeč na církevních pohřbech (Líbkov); do r. 1980 SPOZ nebyl, teď zajišťuje proslovy v krematoriu (Kočí); občanské pohřby jsou mimo obec v krematoriu, ve smuteční síni, proto SPOZ zajišťuje projevy jen na církevních pohřbech (Slatina n. Zd.); SPOZ je stále aktivnější a organizuje občanské pohřby, výjimečně se SPOZ účastní církevních pohřbů (Opočno); zástupce SPOZ se loučí v krematoriu (Břehy); SPOZ máme, ale pohřbů se neúčastní, MNV rozesílá tištěný smuteční projev soustrasti (Šonov); SPOZ vysílá řečníka na občanské i církevní pohřby (Kunvald); SPOZ (zal. 1964) vysílá na každý pohřeb řečníka. Neměl-li zemřelý žádné příbuzné, SPOZ zařizuje pohřeb (Výprachtice); v l. 1963-1981 se SPOZ loučil v krematoriu, od r. 1982 má SPOZ řečníka (Jevíčko-Biskupice).

Porovnáme-li obě oblasti, nejsou mezi nimi podstatné rozdíly. Zdá se, že na Moravě méně často vystupují v úloze řečníka v krematoriích zástupci SPOZ z obce zesnulého. S jejich projevy se více setkáváme při pohřbech do hrobu a při obřadech ve smutečních síních. V dotaznících z jižní Moravy je nápadná péče o zajištění hudebního doprovodu, konkrétně zpěvu, při občanských pohřbech: v Žeravicích je při SPOZ pěvecký kroužek, v Lužici účinkuje při pohřbu silný pěvecký sbor při svazu žen, v Následovicích má SPOZ vlastní pěvecký sbor, v Dubňanech zajišťuje SPOZ zpěvačky, v Miloticích účinkují mnohdy pro SPOZ "kostelní zpěvačky, protože pozvané pěvecké sbory jsou drahé a nelíbí se"; v Ratiškovcích "zajišťuje SPOZ zpěv u domu a na hřbitově písněmi k tomu upravenými"; v Uherském Brodě zpívají žáci hudební školy, v Hl. Mošůvkách zajišťuje SPOZ hudbu. Zdá se, že zpěvní tradice při pohřbech byla na jižní Moravě tak silná, že její absence při civilních obřadech scházela, a že se SPOZ snažily tento nedostatek vyrovnat.

Ve své vnitřní struktuře - ale nejen v ní - prodělal pohřební obřad za života nejstarších pamětníků řadu změn. V živé paměti mají sociální diferenciaci při pohřbech, vzpomínají na sezení u mrtvého, kterého se účastnili ještě před 2. světovou válkou v některých vesnicích na jižní Moravě žebráci (almáčníci, špitálníci) (Rohatec, Kozojídky, Milotice, Jankovice). Za jejich mládí se také veškeré přípravy na pohřeb konaly doma a v obci (mytí a strojení zemřelého, zhotovování rakve), teprve od 30. let začaly pohřby obstarávat pohřební služby, zřizované ve větších městech. Vlastní církevní pohřeb byl rozdělen na několik částí: výkrop, který se konal v domě smutku, kde byla rakev se zemřelým v den pohřbu vystavena, průvod do kostela, obřad v kostele (mše), průvod na hřbitov s několikerým zastavením (u domu, na konci vsi), obřad na hřbitově, po skončení pohřbu pochoštění smutečních hostí, které bylo u svobodných často spojeno se zábavou. Vzpomínají rovněž, že rakev byla v průvodu nesena, ze vzdálenějších míst vezena na voze taženém konmi (u svobodných bílymi).

V dotaznicích máme rovněž zachycen vztah katolíků k sebevrahům. Co se týče datace, do kdy se pohřby sebevrahů lišily od pohřbů osob normálně zemřelých, jsou odpovědi značně variabilní. Od negativní odpovědi odkazující na pol. 19. st., přes počátek 19. st. a 30. léta, kdy "církev uznala smrt v náhlém pominutí mysli". Většina dopisovatelů tyto rozdíly zažila ještě v meziválečném období, někteří i po válce a ojediněle jsou zmínky o určitých rozdílech i ze současnosti. Sebevrazi byli pochováváni bez kněze, bez zvonění, bez obřadu, mnohdy i brzo ráno, bez zádušní mše, mrtvý byl zahrabán a na jeho hrobě nebyl postaven žádný pomník, "protože se jednalo o hroznou věc, jako odpirání milosti Boží a považovalo se to za hřích proti Duchu svatému, který nebývá odpuštěn" (Milotice). Dopisovatel z Dubňan uvedl, že zná jen jeden případ, kdy byl sebevrah normálně pohřben. Šlo o dívku, která se utopila a před svou smrtí se knězi vyzpovídala a svěřila se mu, že z nešťastné lásky spáchá sebevraždu. Sebevrah byl pohřben na neposvěceném místě, "na okraji hřbitova",

"u hřbitovní zdi", "mimo hřbitov", "až u hranic katastru" (Stará Ves), na místě ohrazeném ohrádkou, kde se pohřbívala i nekřtěnátká, "pod lesem na kopci" (Jankovice). Ve Skoronicích odvezl v r. 1922 hrobař sebevraha na trakaři na vyhrazené místo, kde ho pohřbil v těchže šatech a botách, ve kterých ho našli. V Nikolčicích byl na sklonku 50. let "sebevrah vezen neuctivě na voze a bez obřadu pohřben", ve Skoronicích měli v r. 1949, 1967 a 1982 sebevrazi" už pohřeb důstojný, ale beze mše a nezvonile se", v Lužanech má sebevrah pohřeb jako ostatní, ale rakev není nesena do kostela.

V dokumentaci změn jsem se zaměřila na tzv. posezení u zemřelého, na vystavení mrtvého v den pohřbu a na vlastní pohřební akt.

Posezení (modlení) u mrtvého ode dne smrti do dne pohřbu (někteří dopisovatelé si na ně z meziválečného období nepamatu-jí) mělo ráz náboženský. Příbuzní, sousedé, přátelé a žebráci se při posezení "modlili růženec a zpívali nábožné písně", místy se přidávalo vyprávění, vzpomínání na zemřelého, ojedinele u mužů hra v karty (ukrácení chvíle). Ve většině obcí, kde se před válkou posezení konalo, vymizelo, protože 1. nemocní dnes už většinou umírají v nemocnici a umře-li někdo doma, je odvezen pohřební službou, která rakev se zesnulým přiveze v den pohřbu do místa, odkud se bude konat pohřeb; 2. zmenšil se počet laických náboženských úkonů v důsledku celospolečenského snížení religiozity. Přesto se modlení někde ještě stále koná, a to buď doma nebo i jinde, většinou in absentia zemřelého. Pokud jde o SV Čechy, napsal dopisovatel z Lužice, že modlení se ojedinele ještě koná, dopisovatel z Břehů, že rodiče a příbuzní si někdy posedí, dopisovatel z Výprachtic, že od r. 1956 upouštěli od modlení lidé nábožensky lhostejní a že od r. 1974 se koná ojedinele ("někde se sešly báby"). Z jižní Moravy dopisovatel ze Šaratic uvedl, že "v některých rodinách se ještě modlí růženec a zpívá se píseň za dušičky" (zvláště v starousedlých rodinách v Hostěrádkách), v Miloticích se rodina modlí růženec, v Kozojídkách se sejdou příbuzní z celé obce v nově

zbudované "kostelní kapli" (pohřební síň) a modlí se, ojedinelé se koná posezení v Jankovicích, v Lanžhotě se sejdou ženy, příbuzní, modlení se odbyvá v Slušovicích: dopisovatel z Valašských Klobouk poznamenal, že modlení se koná po 2 dny u mrtvého, který leží vystaven v pokoji (dříve "na pěkně ozdobeném polštáři" na posteli), "zatímco z paneláku odvezou mrtvého do smuteční síně".

Doma bývá rakev se zemřelým vystavena a zde se také koná výkrop, v SV Čechách v obcích Třesník, Libkov, Cholenice, Kočí, Sklenařice, Blažkov, Jevíčko-Biskupice (ve Výprachticích do r. 1974); na jižní Moravě v obcích Šaratice, Zelená Hora, Rohatec, Následovice, Dubňany, Milotice, Moravany, Žarošice, Skoronice, Ratiškovice, Žádovice, Jankovice, Traplice, Hor. Němčí, Vlčnov, Šitbořice, Nikolčice, Lanžhot, Val. Klobouky, Hl. Mošůvky a Suchohrdly. Postupně se však začíná uplatňovat vystavování rakve v kostele, kde začíná pohřební obřad. V SV Čechách děje se tak v obcích Troskovice, Vrchlabí, Slatina, Břehy, Šonov, Výprachtice (od r. 1974), na jižní Moravě v obcích Dědice, Dubňany, Slušovice, v kostelní kapli v Kozojídkách, ve smuteční síni v Lužici, Uherském Brodě, Újezdci u Osvětiman.

Pokud se koná pohřeb žehem, ať jde o obřad občanský nebo církevní (řekli jsme, že ve většině uvedených obcí se církevní obřad koná stále ještě v hojně míře do země), má několik variant. 1. Jede se autobusy do krematoria, kde se koná obřad (SV Čechy: Valdov, Lužany, Vřesník, Kočí, Hodonín, Troskovice, Stará Ves, Vrchlabí, Javornice; jižní Morava: Šaratice, Zelená Hora, Milotice, Lužice, Rohatec, Dubňany, Ratiškovice, Uherský Brod, Velehrad. (Zdá se, že kněz se málo účastní obřadů v krematoriu). 2. Rozloučení se koná v obci a do krematoria je odvezena rakev s užší rodinou, anebo jen rakev s nebožtíkem ke spálení, (SV Čechy: Lužany, Vřesník, Kočí, Hodonín, Troskovice, Stará Ves, Vrchlabí, Javornice; jižní Morava: Šitbořice, Nikolčice, Lanžhot, Hl. Mošůvky, Suchohrdly. Poměrně hodně se na jižní Moravě využívá smutečních síní v místě nebo blízkém okolí (je to levnější, krematoria jsou přeplněna) a do krematoria

k obřadu se odváží rakev a užší rodina (Újezdec u Osvětiman) nebo jen rakev ke spálení (Dědice, Žeravice, Dubňany, Skoronic, Žádovice, Val. Klobouky, Suchohrdly). Je běžné, že v jedné vesnici je několik variant pohřbu. Např. ve Slušovicích 1. obřad začíná v kostele mší za zemřelého a obřadem pohřbu, pak lidé s knězem vyprovodí zesnulého před kostel, rakev s nebožtíkem se naloží na pohřební vůz a odveze se do krematoria, kde se koná občanské rozloučení, 2. Celý obřad se koná v kostele (mše a rozloučení), potom se rakev odveze do krematoria bez účasti příbuzných a přátel, 3. Rodina, příbuzní a známí odjedou autobusy do krematoria k občanskému rozloučení, 4. Obřad se koná v krematoriu za účasti rodiny a přátel a druhý den ráno se slouží zádušní mše.

Dopisovatelé zaznamenali ve svých odpovědích další drobnější úpravy v uspořádání pohřbu. Např. ještě v poválečných letech byla rakev se zemřelým v průvodu nesena, dnes však je vezena (dopisovatelé uvádějí celkem přesnou dataci, kdy došlo k této změně - 60. léta) a kolem vozu s rakví jde čestný doprovod, pozměnilo se také řazení průvodu od hřbitovních vrat ke hrobu (špalír mužů), někde nabývá na významu obřad u hrobu a na rakev se nyní stále častěji házejí květiny (bylo to zvykem jen při pohřbech svobodných) místo hrstí země.

Církevní a občanské pohřby v názorech dopisovatelů

SV Čechy:

Církevní pohřeb je "důstojnější" (Lužany, Kočí, Slatina n. Zd., Blažkov), upřímnější (Šonov), "oblíbený, dojemný a po celé generace používaný" (Blažkov), "lidem s náboženskou výchovou vyhovuje" (Výprachtice), "i přesvědčení stranící a menší straničtí funkcionáři mají nakonec církevní obřad, převážně československý, ale i katolický" (Dřevěnice), "levnější, jednodušší, zvyklejší, okázalejší, možnost muziky" (Sklenařice), "je však náročnější na duševní zatížení rodiny" (Kočí), "efektivnější, působivější, ale také drastičtější, působí na nervovou soustavu, má emociální pů-

sobivost na pozůstalé" (Vrchlabí), "je lepší, pozůstalí mají více času a mají představu, že zesnulý spí" (Javornice). Naproti tomu občanský pohřeb je "prázdný, odbytý" (Sklenařice), "trvá jen půl hodiny, pozůstalí se nevejdou, účastníci pohřbu se pomíchají" (Lužany), "méně náročný na nervy a odpovídá lépe dnešní povaze života" (Kočín), odpovídá lidem pokrokově smýšlejícím" (Výprachtice).

Jižní Morava:

"Oba dva způsoby jsou důstojným rozloučením. U církevních je větší paráda, dlouhé průvody, mnoho muzikantů a v kostele plno vykuřování, kropení atd., až to není hezké. Občanské jsou jednodušší a řeč nad mrtvým bývá opravdovější a upřímnější a snad stojí i méně peněz" (Dědice), "za svou osobu prohlašuji, že církevní pohřeb je důstojnější" (Zelená Hora), "mně osobně se líbí občanský pohřeb, ale i církevní, dnes už není jako dříve když se používalo latiny" (Žeravice), "dle známých poměrů v místě faráře i názoru obyvatel v důstojnosti pohřbu jsou občanské lépe hodnoceny" (Lužice), "důstojnější jsou církevní, nechávají se tak pochovat i ateisté. Lidem se občanský pohřeb nelíbí, prý člověk není zvíře" (Rohatec), "v současné době v naší obci jsou důstojnější pohřby církevní, neboť pro občanské není zatím důstojná smuteční síň a občanské obřady teprve pozvolna získávají potřebnou úroveň v organizaci, zpěvu apod." (Dubňany), "církevní pohřeb je důstojnější a odpovídá mým představám" (Milotice), "oba jsou důstojné a pěkné. Hlavně hudba a zpěv harmonicky na člověka působí" (Moravany), "církevní je důstojnější a je při něm více obřadního ceremoniálu" (Žerušice), "určitě církevní. Snad proto, že jsem věřící, i když jsem dosti tolerantní, ale i proto, že je opravdu důstojnější a snad i "zaběhnutější" (Skoronice), "u nás je doposad jen pohřeb církevní a ten se nám líbí" (Kozojídky), "u mně je to naprosto jednostranná záležitost, protože občanské pohřby jsou naprosto výjimečné. U církevních pohřbů s kapelou a knězem vypadá vše na velkou slavnost" (Hroznova Lhota), "vždycky církevní, je nám

bližší, pro venkovského našince důstojnější. Mám dojem, co zem živí, patří do ní nazpět, aby měla dost látek pro nový život" (Ratiškovice), "podle mne je důstojnější církevní pohřeb, je vážnější, shromáždění se sborově modlí za mrtvého" (Žádovice), "já sám jsem pro církevní pohřeb se vši tichostí, bez muziky vyhrávání místního rozhlasu. Také jsem proti církevním obřadům na hřbitově, které se tam začínají konat. Chci a budu mít pohřeb s církevním obřadem "pod návratím" a s pohřebním průvodem obcí na hřbitov. Nebude-li to tak, budu chodit strašit celou rodinu. Na celém našem Slovácku, resp. Hornácku jsou tak, jak v naší obci, jen církevní pohřby a taky je poměr 100:1 občanskému pohřbu. S určitostí se dá říci, že lidé našeho kraje občanské pohřby přímo nenávidí" (Louka), "občanský je důstojnější, je věcnější a bohatěji ve smuteční síni připraven" (Uherský Brod), "církevní pohřeb až dosud má bohatší náplň (u nás). Podle mého názoru člověk nábožensky založený je pro pohřeb církevní a do země. Já sám si přeji co nejjednodušší pohřeb bez muziky a projevů. Venkovskému člověku, pokud nemá vztah k literatuře, básně pronášené při pohřbech nic neříkají, rovněž trvalejší útěchy mu nedávají. Básně by potřebovaly rozbor, tak jak je tomu při čtení evangelií" (Jankovice), "pro mě je každý obřad důstojný, pokud je důstojně konán a líbí se mně oba. Občanský je předepsán, jako věřící jsem i pro obřad církevní" (Újezdec u Osvětiman), "církevní obřad je prostší, dojmavější, na občanský pohřeb, který je výstavnější, jde kromě vlastního doprovodu hodně těch, kteří se chtějí ukázat a chtějí vidět divadlo" (Velehrad), "zatím církevní, občanský nemá ještě tradici" (Traplice), "provňání církevního a občanského pohřbu: To je otázka čistě subjektivní. Pro věřícího jsou sebekrásnější řeči občanského pohřbu jen náhražkou. Ateista registruje pohřeb jako nutný koloběh na zemi" (Vlčnov), "provňávat nelze, poněvadž občanský pohřeb u nás nebyl. Podle mých představ církevní pohřeb je důstojnější" (Šitbořice), "oba způsoby jsou stejně důstojné" (Nikolčice), "církevní - kněz je důstojnou osobou, je pojítkem při vžitém rituálu mezi obřadem, písněmi a hudbou, je děkovatelem přítom-

ným, kazatelem. Při občanském pohřbu jednotliví aktéři ani neví, co dělat, pořád je improvizování, ...chybí důstojnost" (Lanžhot), "církevní je důstojnější, občanský je strašně jednoduchý" (Valašské Klobouky), "občanský pohřeb na místní hřbitov bývá někdy přijatelný, někdy suchopárný-šedivý. Církevní pohřby vzhledem k staletým tradicím se ustálily na celkem slušné úrovni" (Slušovice).

Kremace v názorech dopisovatelů:

SV Čechy: "Dobré zařízení" (Valdov), "názor na kremaci má každý svůj. Je to rychlejší, jako celý život je rychlejší; mně se to nelíbí. Pokládám to za snížení úcty k mrtvému, lidé jsou pálení jako smetí. Dali jsme tak spálit naši maminku, lidé mi to potom vyčítali a dodnes mne to mrzí. Byl jsem v té době činný v MNV a chtěl jsem respektovat zásady" (Lužany), "názor na kremaci je rozdílný" (Vřesník), "je jistě z hygienických důvodů lepší než do hrobu" (Cholenice), "větší část starších občanů je proti" (Líbkov), "dnes už je názor na kremaci normální, dříve byla pokládána za nedůstojnou záležitost u katolíků, kteří ji dlouho odmítali" (Kočí), "obřad v kremační síni se líbí, není drásající, ale potom uložení urny a popele je pusté a prázdné, zcela bez zájmu. Tím je zesnulý rychle zapomenut. Zde něco chybí - uložení popele, slavnostnější, kdy bolest už přebolívá" (Sklenařice), "za pietnější považují pohřbívání do hrobu. Už to doprovázení rakve se zemřelým z domu smutku až do konečné fáze doprovodu uložení do hrobu jsme stále se zemřelým přítomni jeho posledních chvil mezi námi. Naproti tomu pohřeb žehem v krematoriu, zvláště kdy se k němu dojíždí autobusem což se zpravidla podobá rekreačnímu zájezdu tam i zpět, s přesně časově vymezeným obřadem vyvolávajícím dojem běžícího pásu, a pak i představa naprosto nepietní technické manipulace vlastní kremace vyvolává smíšené pocity. A pak hřbitov je hřbitov, urnový háj nikoho nevzruší, protože popel je opravdu jen popel" (Vysoké n. Jiz.), "většina občanů na to nahlíží, že je mrtvola trvale uložena a není s ní ani po letech při případném pohřbu do téhož hrobu

žádné přehazování" (Stará Ves), "převládá názor (i u starších občanů), že je to důstojný způsob a přitom esteticky na výši. O obně přikládám největší váhu hygienickému aspektu zpopelnění. To ostatně není nic nového. Staré slovanské generace přece také spalovaly při obřadech pozůstatky svých zemřelých - a nejen Slované" (Vrochlabí), "názor je spíš odmítavý, spěchá se, aby se to odbylo, málo času, zdaleka se dojíždí. Někdo zas třeba řekne, že se nedá žrát od červů a žeh se mu zdá čistší" (Javornice), "pozůstalí jsou spokojeni, hygiena, žádné přípravy pro smuteční hosty, což vše se obstará po kremaci v hotelích k tomu vybavených" (Jeníkovice), "pokrokový způsob pohřbívání - kremace - již převládá (i rozptyl a vsyp popela)" (Břežky), "lidé to nezavrhnou, většinou však zůstávají u starého způsobu pohřbívání" (Blažkov), "zdá se málo pietní. Smuteční obřad je velmi časově omezen, trvá velmi krátkou dobu. Je-li kremace bez loučení v kostele, nejsou využity květinové dary, kdežto při pohřbu do země zůstávají na hrobě. Je-li loučení v kostele, nechají pak většinu věnců na hrobech příbuzných, nevezou vše do krematoria. Výhody kremace: urna se dá snadno přemístit a úprava malé hrobky je snadnější než péče o normální hrob" (Kunvald), "o kremaci jsem, ale jen tak na půl ucha, slyšel pochybnosti o pravosti popela. Snať ti z mladší generace nebudou tak konzervativní" (Výprachtice), "myslím, že s postupem doby bude kremace přibývat. I staří občané se chtějí nechat spálit" (Jevíčko-Biskupice).

Jižní Morava: "Je celkem rozumný a velmi se liší od názoru dřívějších starých lidí, kteří kremaci (z návodu kněží) zavrhovali. Nikdo v tom dnes nevidí nic závadného, ať se jedná o kremaci nebo pohřeb do země" (Vyškov-Dědice), "u katolických rodin jsou pohřby v krematoriu z pohodlí a lakoty, nemusí se zvat a pohostit příbuzné. Nemusí se udržovat hrob, pak z obav, že by bylo málo lidí na pohřbu" (Šaratice), "úřady civilní kremaci doporučují, církevní tuto nezakazují. Osobně si přejí být pohřben do země" (Zelená Hora), " v dnešní době většinou, když

zemře mladý, je kremován. Názor je ten, že kremace je výhodnější" (Žeravice), "postupně se vžívá s rozšiřováním", "názor, na kremaci se změnil, katolík se může nechat spálit. Církev udělala ústupek kvůli Hindům" (Rohatec), "kremace se zatím příliš v obci neujala. Názor na kremaci se změnil po církevním povolení toho pohřbívání, i tak se této možnosti příliš nevyužívá" (Následovice), "jak se komu líbí" (Dubňany), "dnes je i církevně povolena kremace, ale hledí se na ni záporně" (Milotice), "začíná se u občanů ujímat. Dřív to byl hřích. Dnes už se to nebere tak přísně, staří vymírají a mladší jsou pokrokovější" (Moravany), "názor je nesdílný" (Žarošice), "lidé jsou po uznání církevním koncillem hodně benevolentnější, mladší jsou jí i částečně nakloněni. Starším, i mně samému se to zdá nějak násilné a necitelné, zvláště ony "rozprachy", kterými se snaží pozůstalí co nejrychleji se zbavit myšlenky na zemřelého, jako by nevěděli, že zemřít musíme všichni" (Skoronice), "spíš odpudivý a pro naše obyvatelstvo zcela nepotřebný, když i ta nejmenší obec má svůj hřbitov" (Hroznová Lhota), "v nynější době je o kremaci malý zájem, ale kremace není odsuzována" (Žádovice), "staří a starší naši občané nechtějí o kremaci ani slyšet. Mladí snad někteří kremaci připouštějí" (Louka), "někteří vidí ve spalování mrtvol násilnou likvidaci člověka (vyletí komínem). Též křesťanský názor, že tělo patří do země, tak jako samo ovlivňuje názor na kremaci a odpor k ní" (Jankovice), "u starší generace záporný, u mladší kladný" (Újezdec u Osvětic), "názor na kremaci dokazuje loni počet zemřelých, 14 pochovaných na hřbitově, dva zpopelnění" (Velehrad), "zatím u většiny občanů negativní" (Traplice), "tak jako na jiný pohřeb" (Šitbořice), "při prvním pohřbu žehem vzniklo v obci pobouření. Nyní už je postoj smířlivější. Kremace bývalých učitelů byly hojně navštíveny (autobusové výpravy)" (Nikolčice), "je stále občany - hlavně staršími - odsuzována, je ctí být pohřben doma v rodinném hrobě. Mladší generace, aby neměla starosti s pohřbem, trachtou, potíže v zaměstnání či děti ve škole, volí kremaci" (Lanzhot), "obojí uložení je důstojné. Do země? Dobře, na této

planetě jsem se narodil, zase po prožitém životě mě do ní uložte. Nebo: Spalte mne a ukončete a urychlete celý proces těla" (Valašské Klobouky), "od doby, kdy byla kremace církevně povolena, začíná se pomalu, ale jistě prosazovat pohřeb kremací, ale u některých starých lidí doznívá ještě starý názor na kremaci" (Slušovice), "u mladé generace velmi dobrý, starší generace tento způsob ještě zavrhuje" (Hl. Mošůvky).

Pohřeb svobodných

se lišil v minulosti od pohřbu dospělých; podle lidové tradice nahrazoval vlastně jejich svatbu. Tomu odpovídaly různé svatební symboly a atributy: oblečení, věneček, myrta, doprovodné družičky a mládenci a místy i tanec s pohoštěním po skončení pohřbu. Tento obyčej se dochoval u církevních pohřbů (do země) v řadě vesnic dodnes, výrazněji na Moravě než v Čechách. Toto časové určení je velmi vágní, protože dnes umírá ve srovnání s minulostí přirozenou smrtí velmi málo mladých lidí "vlivem větší péče o zdravotnictví", jak uvádějí mnohé dotazníky, takže poslední pohřeb svobodného se v některých obcích konal velmi dávno. Zatímco ve starší době (= za života dopisovatelů) bylo věkovou hranicí 40 let, aby pohřeb svobodného mohl probíhat jako svatba, zdá se, že dnes se týká výhradně mládeže.

Vzhledem k určitým rozdílům v obřadě a obyčejích uvádím varianty po jednotlivých vesnicích. Některé popisy jsou stručnější, jiné obsažnější. Jsem si vědoma toho, že absence některých údajů v heslovitých odpovědích však nemusí ještě znamenat, že se ve vesnici zvyk nekonal nebo nebyl, ale že může jít jen o opomenutí dopisovatele.

Jižní Morava. Okres Vyškov: V Šaraticích a Dědicích (v Zelené Hoře byl poslední pohřeb r. 1952) dnes už není rozdílu mezi pohřbem svobodného (svobodné) a ženatého (vdané). Dříve chodila před rakví bílá a černá družička. Dopisovatel ze Zelené Hory napsal, že bílá a černá družička chodily jen když zemřel mládenec. Kolem rakve šly 3-4 páry mládenců (v černém, v bílých

rukavičkách, s černým motýlkem, na levém rukávě měli myrtové věnečky se stužkou) a družiček (v bílém, s věnci na hlavě). Všichni nesli svíce. Dopisovatel z Dědic napsal, že v průvodu šli za křížkem nejdříve svobodní mládenci a za nimi ostatní mužská mládež, pak družičky a za nimi ostatní děvčata v občanském oděvu, pak teprve ostatní smuteční hosté a hudba. Po skončení obřadu bylo pohoštění (mohlo být v hostinci, družičky a mládenci "dostali pár stovek na útratu a z domu smutku jim někdy zanesli bohatou výslužku"). "Nikdy se netančilo (Dědice), "tanec nebýval v našem kraji zvykem" (Zelená Hora).

Okres Hodonín: Žeravice: Pohřeb se dněs neliší. Dříve byly družičky a mládenci, bílá a černá družička. Bílá nesla peřinku s rozmarýnem, černá zlomenou svíci s rozmarýnem. "Jinak byli všichni oblečeni v krojích, který je tradičním zvykem". Pohoštění bylo v hostinci, ale nikdy se netančilo.

Lužice: Průvod u pohřbu svobodných je doplněn tzv. ženichem a nevěstou, dále černou družičkou, která nese ulomenou svíci. Pohoštění se koná. (Odpověď na tanec chybí.)

Dabňany: Pohřeb se liší od pohřbu dospělých, jeho průběh "dříve i nyní zůstává stejný". Svobodný je ustrojen do svatebního, děvče má v rukou svatební kytici, chlapec rozmarýn. Před rakví jdou spolužáci, děvčata za družičky, před rakví pár mladých jako ženich a nevěsta. Za rakví jde jedna černá družička, se závojem přes obličej, v ruce má dlouhou zlomenou svíci. Za ní rodiče, známí... Pohoštění bývalo obvykle v hostinci se zábavou.

Rohatec: Liší se. Jdou družičky a mládenci, bílá a černá družička. Pohoštění (trachta) v domě smutku, v hostinci, netančí se.

Následovice: "Pohřeb svobodného byl vždy na malé obci velkou událostí". Kolem rakve šly družičky a mládenci (se šerpami), za rakví černá družička a bílá se zlomenou svíci na podušce; pohoštění v hostinci a nezdívka se tančilo.

Milotice: Malému zesnulému děvčátku se dával na hlavu věneček z barvínku, děvče bylo pochováno s věncem na hlavě a v "bílém obojku" (= jako nevěsta). Pohřeb se liší; pokud jdou v průvodu

děvčata v kroji, mají na hlavě věnečky "z asparátu", které pak házejí na rakev. Dříve nebyla bílá a černá družička, dnes chodí obě a nesou zlomenou svíci. Pohoštění (trachta) družiček, mláďenců a muzikantů bývalo a bývá v hostinci a to z domu přinese-
ným vínem a slivovicí, pivem a klobásami. "Pohřeb svobodných se považoval jako svatba, i se tančilo".

Moravany: Dnes se ve většině neliší. Zemřelého mláďence, oblečeného v kroji, nesly družičky v krojích s bílými nebo zelenými věnečky na hlavách, zemřelé děvče nesli chlapci v krojích, suke-
nicích, bílé košili, kordulce s mašlemi černobarevnými a v klo-
bouku, "krepináku" nebo bez něho. Za rakví šel mláďenec a dru-
žička se zlomenou svíčkou. Bílá a černá družička neexistovala. "Trachta" byla v hostinci. "To nahrazovalo u svobodného svatbu".

Netančilo se.

Skoronice: Dopisovatel vzpomíná, že se účastnil tří pohřbů svo-
bodných v obci v r. 1945, 1956 (zemřel 23 letý chlapec, jeho
děvče neslo zlomenou svíčku. Její rodiče tomu nebyli rádi, "nač
prý to vystrkovat") a v r. 1974. "Všichni svobodní se volají na
trachtu bez rozdílu, jako by to byla jejich svatba". Netančilo
se.

Kozojídky: Liší se. Družičky a mláďenci jdou v kroji. Bílá dru-
žička nese bílou peřinku se stuhami a menší družičky, rozestou-
pené kolem ní, drží stuhu, černá družička nese zlomenou svíci.
Pohoštění (trachta) pro nejbližší příbuzné dříve v domě smutku,
nyní v hostinci, netančilo se a netančí.

Ratíškovice: Liší se. Zemřelého doprovázejí dnes mláďenci v čer-
ném, družičky v bílém, dříve byli chlapci v parádním kroji,
děvčata "po bíle", na hlavě věnečky. Bílá a černá družička jen
při pohřbu osob, které nenosí kroj. Před 1. světovou válkou
šla mláďež po pohřbu s hudbou "do šenku a tam si několik kousků
zatančila".

Žádovice: Liší se. Chlapce nesou mláďenci, děvče družičky. Bý-
vala a dosud je bílá družička (nese bílou podušku), černá dru-
žička má zlomenou svíci. Pohoštění pro nejbližší rodinu a širší
příbuzenstvo, netančilo se.

Louka: Liší se. Pohřeb svobodneno je slavnostnější. "Družičky a mládenci jsou v kroji v celé jeho parádě, bez jakéhokoliv upravení. Bílá a černá družička jsou u nás slova neznámá. Zemře-li dívka mládenec, jde za rakví v kroji jako každá jiná, ale nese zlomenou svíci, zemře-li mládenec dívka, jde zase on". Pohoštění (trachta) je u svobodného jako na svatbě. Staří občané říkají, že se i tančilo.

Okres Uherské Hradiště

Uherský Brod: Neliší se. Pohoštění v hostinci (nebožtíku se zalévaly oči), tančilo se.

Jankovice: Liší se. "Družky a mládenci, před rakví jde drůžka v bílém. "Zemře-li svobodný, je po pohřbu bohatá hostina pro družičky, mládence i příbuzné. Říká se, že je to místo svatební hostiny a že mu to patří (věno, podíl z domu)". Dnes je hostina v domě zemřelého. Za stará, před r. 1914, se i tancovalo (mrtvého zadupávat). Nejedna vdova, vdovec našli protějšek na této tancovačce." Dnes po jídle a pití zahrají několik kousků.

Újezdec u Osvětiman: Liší se. Všichni svobodní jdou za mládence a družičky, mládenci mají přes rameno šerpu ozdobenou rozmarýnem, který pak hází do hrobu. Chodí bílá a černá družička. Pohoštění (trachta) se konalo v hostinci, netancovalo se.

Tučapy: Liší se. Družičky a mládenci jdou v krojích, bílá a černá družička. Pohoštění v hostinci bez tance.

Velehrad: Liší se. Bývá bílá a černá družička. Pohoštění doma nebo v hostinci (zde i při hudbě), ale netančí se.

Traplice: Dnes se již moc neliší. Pohoštění, netančí se.

Horní Němčí: Neliší se. Dřív byli mládenci a družičky, černá a bílá družička, pohoštění několik dní po pohřbu v domě smutku, bez muziky.

Vlčnov: Liší se. Dospělému svobodnému nese družička zlomenou svíci (dospělé svobodné mládenec), dětem (do 14 let) peřínku. Pohoštění nebylo, dnes doma i v hostinci bohaté (zatlačení očí nebožtíkovi); "tanec při pohřbu by byl urážkou rodiny a společnosti".

Šitbořice: Liší se. Svobodného vozívali bílými koňmi. Bílá družička nese peřinku, černá zlomenou svíci. Pohoštění v domě smutku (trachta), netančilo se.

Nikolčice: Neliší se. Dříve družičky s věnečky na hlavě, chlapci na rukávě věneček z rozmarýny nebo myrty. Bílá družička nesla polštářek ozdobený rozmarýnou, černá družička svíci. Pohoštění v hostinci, tančilo se. "Už ze hřbitova hudba hrála pochod, šlo se do hospody."

Okres Břeclav

Lanžhot: Liší se. Rakev nesou mládenci v krojích, družičky v šatkách, černá a bílá nevěsta (družička), bílá nese zlomenou lilii, černá zlomenou svíci. Pohoštění (trachta) v hostinci, muzikanti hráli, netančilo se.

Okres Gottwaldov

Valašské Klobouky: Liší se. Mládenci a družičky, černá a bílá družička. Pohoštění v domě smutku, netančilo se.

Slušovice:

(Dopisovatel mluví v minulém čase): Družičky a mládenci šli před rakví a okolo ní. Všichni měli na šatech myrtovej věneček s bílou stužkou, mládenci přes levé rameno k pravému boku bílou šerpu. Před rakví šla družička v bílém jako nevěsta a druhá družička v černém se zlomenou svíci jako vdova. Pohoštění pro všechny se dnes odbyvá většinou v hostinci, muzikanti vyhrávají až do rozchodu všech, netančí se.

Okres Znojmo

Hl. Mošůvky: Pohřeb svobodného se liší, jde-li o církevní pohřeb. Družičky a mládenci (opásání bílými šerpami) jdou v páru, za nimi jde bílá nevěsta se svatební kyticí, těsně před rakví jdou tři malé družičky, které nesou ozdobenou podušku s pentlemi. Za rakví jde černá nevěsta se zlomenou svíci. Pohoštění mládeže s hudbou, ale netančí se.

Suchohrdly: Liší se, jen "v některých případech jdou za rakví družičky".

SV Čechy. Okres Jičín:

Valdov: Liší se. Družičky a mládenci, bílá a černá družička,

pohoštění v hostinci, tančilo se.

Dřevěnice: Liší se. U mládence bývá černá nevěsta, u dívky zase ženich, kteří drží v roce rozlomenou svíci nerozžatou. Za knězem před rakví jde buď černá nevěsta nebo ženich se zlomenou svíci, pak bílá nevěsta se ženichem a za nimi družičky a nakonec mládenci, kteří se střídají v nošení rakev. Mládenci mají na levých rukávech bílé stužky, družičky v rukou květiny - vše se pak hází do hrobu na rakev. Po obřadu se mládenci a družičky na hřbitově spárují, seřadí se před hřbitovem a hudba je za "řízného pochodu doprovází do hostince". Pohoštění, pítí a hudba hraje k tanci ("aby se nebožtík zadupal").

Lužany: Neliší se. Nepamatuje se.

Vřesník: Pohřeb svobodného, kterého se účastnil před 10 lety, vypadal přibližně stejně jako před 50 lety (družičky a mládenci, bílá a černá družička), ale po rozloučení byl zemřelý odvezen na kremaci.

Cholenice: Liší se. "Na venkově se drží stále zvyky". Dopisovatelka podává popis dvou pohřbů svobodných, malého děvčátka z nedávné doby a dvou bratří - chlapců ze 20. let. Na pohřbu děvčátka byli mládenci spárování s černými a bílými družičkami, které měly v rukou květiny. Před nimi šla malá družička s mládenečkem, kteří nesli malý polštářek, jež pak hodili do hrobu. Družičky si samy vybírají mládence a špendlí jím stužku s myrtoú a na levý rukáv šerpu, kterou pak hodí do rakev. Při pohřbu z r. 1921 šla dopisovatelka ještě s kamarádkou se nevěsty (v černých šatech se závojem) dvěma zemřelým bratrům. Vřesany družičky byly černé. Bílé družičky se objevily až po druhé světové válce. U svobodných dospělých šel před rakví u děvčat ženich, u chlapce nevěsta se spuštěným závojem přes obličej se zlomenou svíci. Pohoštění, tančilo se.

Okres Semily. Troskovice: Liší se. Družičky, mládenci, byla černá družička nebo černý mládenec (i oba dva: černý mládenec

a černá družička), nesli zlomenou svíci. Pohoštění v hostinci, tančí se.

Sklepařice: Liší se. Rakev doprovází 6 mládenů se zlomenou svíčkou, myrtu mají v černé mašli. Bílá a černá družička byly do r. 1950, dnes ne. Pohoštění nebývalo, netančilo se.

Vysoké n. Jiz.: Liší se. Družičky a mládenci (bílá i černá družička, nebývá vždy). Za stara se šlo s hudbou do hostince, kde se tančilo.

Stará Ves: Liší se. Družičky a mládenci (měli na rukávě bílou pásku, jedenkrát dokonce šerpu z ramene na druhý bok). Jedna družička černá. Větvičky z myrty s pentličkou (mládenci na klopu, družičky na blůze) se hází na rakev do hrobu. Pohoštění v hostinci, netančilo se.

Okres Pardubice. Jeníkovice: Družičky a mládenci, za rakví šly černá a bílá družička v závojích. Pohoštění v domě smutku, tančilo se (při každém pohřbu).

Břehy: Byli mládenci a družičky, bílá družička. Zpět ze hřbitova hudba hrála pochod, šlo se do hostince a byla taneční zábava.

Okres Trutnov. Vrchlabí: Neliší se. Dříve chodili mládenci a družičky v párech, jedna nejstarší družička byla černá. Pohoštění. Netančilo se.

Okres Chrudim. Libkov: Liší se, družičky, bílá a černá družička. Za stara pohoštění, tančilo se.

Kočí: Liší se. Družičky a mládenci. Černá a bílá družička. Před rakví bílá družička, nese polštářek, kolem 4 družičky, které nesly stuhy od polštářku, za rakví černá družička se zlomenou kytkou a svíci. Po stranách rakve v páru mládenci a družičky, přebývající družičky šly za bílou družičkou. Po obřadu hodily obě družičky vše, co nesly a závoje do hrobu. Pohoštění, netančilo se.

Okres Rychnov n. Kněžnou. Javornice: Liší se. Družičky a mládenci, párů bylo tolik, jak byl zemřelý starý (i více). Družička černá. Pohoštění, dříve se tancovalo.

Slatina n. Zdob.: Liší se. Družky a mládenci v párech, černá a bílá družička, pohoštění (trachtace), před válkou se i tančilo.

Okres Svitavy. Jevíčko-Biskupice: Liší se. Kolem rakve mládenčí. Družička černá a bílá. Dopisovatel vzpomíná, jak v r. 1955 hrál na pohřbu jediného syna velkého hospodáře z Bouzova. Po pohřbu bylo připraveno v sále hostince velké pohoštění, "hráli jsme k tanci", černá a bílá družička měly sólo jako na svatbě".

Okres Ústí n. Orlicí. Kunvald: Liší se. Družičky, mládenci, bílá družička nese bílý polštářek s myrtou, černá družička na černém polštářku zlomenou svíci. Pohoštění, tančí se.

Výprachtice: Valně se neliší. Dnes mají všichni tmavé šaty. Dříve mládenci v černém, družičky v bílém, černá družička v černém závoji šla s černým mládcem, bílá družička nesla polštářek se zlomenou svíci a po stranách ji provázeli dva mládenci.

Okres Náchod.

Blažkov: Dopisovatel mluví v minulém čase o mládcích, družičkách, černé a bílé nevěstě, pohoštění, netančilo se.

Šonov n. Metují: Liší se. Družičky a mládenci, černá a bílá družička, pohoštění, tančilo se.

Oblečení zemřelého a jeho doprovodu

Jako se lišil a dodnes ve většině uvedených vesnic liší církevní pohřeb svobodného od pohřbu ženatého, tak se lišilo a liší oblečení, v němž byl a je svobodný zemřelý pohováván. Rakev mladého svobodného byla a je bílá (stříbrná); v Ružanech, o. Jičín: dříve bílá; v Jevíčku-Biskupicích, o. Svitavy: hnědá; v Slušovicích, o. Gottwaldov: dospělý svobodný měl světle hnědou. Hrob bývá bíle vystlán a vyzdoben (Lanžhot, o. Břeclav: krepovým papírem a snítkami "krušpánku" (buxus, myrta), máry jsou rovněž bílé (Morava), pokryté bílým prostěradlem (Žarošice, o. Hodonín: bíle vyšívanou plachtou; Milotice, o. Hodonín: velkým červeným tureckým šátkem, tzv. turčákem). Dopisovatel

z Výprachtic (o. Ústí n. Orł.) napsal, že před r. 1915 nosili svobodné "na zvláštních mářách namalovaných nabílo a zdobených barevnými obrázky". Ženatí a vdané se dávají do rakve černé, v Jevíčku-Biskupicích (o. Svitavy) do lesklé hnědé nebo kombinované rakve; kombinovanou rakev, černý spodek, hnědé víko, uvádí i dopisovatel ze Skoronic (o. Hodonín). Stuhu u věnců jsou u mladých bílé, u vdaných a ženatých černé a fialové.

Zatímco mladí dospělí svobodní se oblékali do rakve jako "na svatbu", ženatí a vdané byli "dříve" oblékáni do svatebních, "oddavečných" šatů (i když se jednalo třeba o 85tiletou ženu, Kunvald, o. Ústí n. Orł.), pokud je ještě měli, nebo do nejlepších nedělních ("kostelových", "co měl mrtvý nejraději"), ať už to byl lidový oděv nebo "panské" šaty. Zatímco dopisovatelé ze SV Čech nepamatují oblékáni zemřelého do kroje, na Moravě je ještě pamatují z nedávné minulosti z některých vesnic i u mužů (např. Milotice, Moravy, Ratiškovice, o. Hodonín). Vdané ženy měly na hlavě šátek (mladší vdané mohl být i bez něho), a to buď bílý nebo černý, muži byli prostovlasí. Podle dopisovatele z Výprachtic (o. Ústí n. Orł.) se mužům dávaly na nohy papírové střevíce, dopisovatel z Vrchlabí (o. Trutnov) mluví o nových střevicích, "aby dlouho vydržely", protože se věřilo v posmrtný život. Dotazník z Milotic (o. Hodonín) zase uvádí, že se zemřelí pochovávali bez bot, muži v ponožkách a ženy v punčochách, ale před 1. světovou válkou i bez těch. Dopisovatel z Následovic (o. Hodonín) uvedl, že chudí se oblékali dříve jen do "toho nejnutnějšího" (košile a spodky), aby šaty zůstaly zachovány. V Jankovicích (o. Uherské Hradiště) pohřbívali zemřelé asi do r. 1940 ve spodním prádle, zahalené do rubáše. Dětem do 4 let se dávala bílá dlouhá košile, "bílý rubášek" (Vyškov-Dědice), větší oblékali do šatů, chlapce "jako mládence", děvče "jako družičku". Sebevrazi se v minulosti pohřbívali často v tom, v čem je našli. Staří lidé, zvláště ženy, mívaly a dodnes některé mají své "oblečení do truhly připravené v uzlíku", včetně prostěradla (Valašské Klobouky, o. Gottwaldov).

Pokud jde o oblékání zemřelého do kroje na Moravě, přinesly dotazníky velmi zajímavé materiály, popisující jednotlivé krojové součástky, včetně svatebních atributů (vedle věnečku "bílý obojek", Milotice, o. Hodonín) a smutečních (černé mašle na bílých rukávcích, Moravany, o. Hodonín). Ojedinělou zmínku o pochování zemřelého ve stejnokroji nějaké organizace máme z Kunvaldu, o. Ústí n. Orlicí (sokolský kroj).

Dotazníky zachytily časovou proměnu svatebního, "oddavečného" oblečení žen (původně obecné), které zůstalo postupně vyhrazeno jen mladým ženám. "Smutně komickou situaci" takového generačního střetnutí norem popisuje dopisovatel z Rohatce, o. Hodonín: "Stařenka má nachystané šaty "k smrti". Bílé, na hlavu bílý zamotávkový šátek. Zemře, děti vytáhnou ony šaty. "Jé, naši stařenka mají bílé šaty, jak nevěsta, to jí nemůžeme dát, lidé by se smáli". Babičku oblečou do tmavého "smutečního". Někteří dopisovatelé uvádějí, že zemřelé ženy jsou oblékány do svatebního šatu bez rozdílu věku, většinou však zdůrazňují odlišnosti, ať už se vztahují k barvě, k oděvním součástkám nebo k celému oblečení: Hl. Mošůvky, o. Znojmo: starší žena do svatebních šatů, černý šátek na hlavě; Újezdec u Osvětimi: svatební "věrtůšek", spuštěné rukávce a černý turecký šátek; Milotice, o. Hodonín: mladší žena v kordulce a rukávcích, starší v jupce, starší muž v třaslavicích a v košili, mladý ženáč v bílé košili, mládenec v černé košili; Dubňany, Následovice, o. Hodonín a Jankovice, o. Uherské Hradiště: do svatebních šatů jen mladá žena. Totéž uvedl dopisovatel z Troskovic (o. Semily); v dotazníku ze Slatiny n. Zd. (o. Rychnov n. Kn.) je napsáno, že do svatebních šatů se oblékala mladá žena, která měla krátce po svatbě. V současnosti je starším mužům a ženám vyhrazeno tmavší oblečení, ať už jde o kroj nebo "panské", tj. občanské šaty.

Ještě dnes jsou ukládány ženy (nad 40 let ze zemědělských rodin) do rakve v krojích např. v Moravanech, Lužici, Dubňanech, Skoronicích, o. Hodonín, v Lanžhotě, o. Břeclav. Je to v těch

vesnicích jižní Moravy, kde je lidový oděv ještě stále každodenním oblečením. S pohřbíváním v krojích se na Moravě setkáme i u pohřbů svobodných (např. Milotice, Moravany, Ratiškovice, Louka, Tučapy, Kozojídky, Skoronice, o. Hodonín), kde mládež už normálně v nich nechodí. Bývá tomu u slavnostních krojovaných pohřbů svobodných, kdy i doprovodná mládež, mládenci a družičky jsou v krojích. Nemusí jít vždy o kontinuální jev, ale často o regres, o návrat k tradici, jak o tom může svědčit dotazník ze Skoronic (o. Hodonín), v němž dopisovatel uvádí, že byl přítomen u tří pohřbů mladých lidí v obci: v r. 1945, kdy byl zemřelý pohřben v civilu; v r. 1956 rovněž v civilu; v r. 1974 mládence oblékli do kroje. Souvisí to zřejmě se současnou progresivitou slovácké kultury, včetně rozšíření slováckých krojů do vesnic, kde se už přestaly nosit, anebo kde se dříve nenosily (novoosídlené obce) a která je patrna i z odpovědi dopisovatele z Vyškova-Dědic: "Dnes se u nás v kroji stydí jít, protože a snad právě proto, že hanácky kroj není tak barevně pestrý jako slovácký".

Smuteční hosté doprovázeli zemřelého ve smutečním oblečení, většinou tmavém, ať se jednalo o místní lidový oděv, nebo o občanský oděv, dnes jdou převážně v tmavých šatech, mimo požárníky, myslivce a lesníky, kteří se účastní pohřbu svého člena ve stejnokroji. Dopisovatelé z Čech však uvádějí, že "je tomu asi 10-15 let, kdy lidé jdou, jak chtějí", "dnes už na tom zvyku nezáleží, staří se toho ještě drží, aby šli ve svátečním". Setkáme se i se světlými šaty, a to i u příbuzných; smutek je vyjádřen jen černou stužkou přes klopu nebo černou páskou na rukávě (Dřevěnice, o. Jičín). Menší dbaní na tradiční "smuteční" oblečení je při pohřbech v krematoriu.

Ačkoliv převládající smuteční barvou je dnes černá, objevují se v některých dotaznicích z Moravy reminiscence z doby předválečné na bílou barvu jako smuteční (Žarošice, Hroznová Lhota, Ratiškovice, Rohatec, o. Hodonín), a to nejen při pohřbech svobodných. Dopisovatel z Rohatce připojuje zajímavý údaj z r. 1890, kdy vdovec byl ostatními spoluobčany pomluven za to, že neměl na pohřbu své ženy "bílý buchtíčkový kožuch".

Hřbitovy, hroby a jejich výzdoba, chození na hřbitov

Popisovatelé ve své většině porovnávají dnešní hřbitovy s minulostí. Rozdíly jsou 1. v uspořádání hřbitova: dnes už nejsou odděleny dětské hroby od ostatních (časovým mezníkem je uváděn r. 1945); evangelíci, pokud nemají samostatné hřbitovy v obci, nebo se nenechají pohřbít na evangelickém hřbitově někde jinde, jsou pohřbíváni společně s katolíky (v Nikolčicích, o. Uherské Hradiště, byla r. 1976 probourána zeď oddělující evangelickou část od katolického hřbitova); rovněž sebevrazi nejsou už pohřbíváni na zvlášť vyhrazeném místě. Vznikají nové oddělené části na hřbitovech, kde jsou pohřbíváni ti, co měli krematoria, místy jsou na starých hřbitovech nebo při nově vzniklých smutečních obřadních síních zřizována kolumbaria (před válkou jsme se s oběma variantami mohli setkat jen v místech, kde byla krematoria, u venkovských hřbitovů až po 2. světové válce), 2. ve vlastních pomnicích a náhrobcích, 3. ve výzdobě hrobů při různých příležitostech.

Z dotazníků jasně vysvítá, že od konce války se vynakládá větší péče o náhrobky a pomníky, o jejich údržbu a výzdobu, jak pokud jde o vynaložený čas, tak o peníze. Pomník, rodinný hrob se stává otázkou prestiže rodiny.

Hřbitov

Zatímco v 19. století byly hroby především travnaté (zem urovnaná deskou a osetá trávou) s dřevěnými, později litinovými kříži, zasazenými do betonu nebo kamene, na nichž byla oválná litinová destička s jménem a daty zemřelého, případně se stručným nápisem, dnes převládají kamenné pomníky, (s jejichž výrobou se začalo už v meziválečném období) s kamennými obrubníky (místy použito na jejich zhotovení skelné drtě z nedaleké sklárny), uvnitř nichž se vysela tráva. Na pomnicích byly vyryty emblémy kříže nebo kalicha, u bezvěrců ratolest, případně oválná fotografie a různé nápisy většinou náboženského obsahu. Sociální diference, odrážející se v architektuře vesnice, byla zachována i na hřbitovech. Na těchto starých

pomníkách je dodnes patrné mistrovství místních kovářů a kameníků, kteří na náhrobcích vytesávali různé skulptury inspirované náboženstvím. Takovým novodobým příkladem je hřbitov v Ratiškovcích, který vstupní kovanou branou reprezentuje mistrovskou práci místního kováře (použil při výzdobě ratiškovickou ornamentiku); do zdi u zadní brány je vtesán jeden z typických litinových křížů jako svědek minulosti místního hřbitova.

Postupně jak mizely z poválečné vesnice sociální rozdíly, vyrovnávaly se i rozdíly v náhrobcích. Poválečná doba začala se stavbou nákladných pomníků (často na dvojhrobech), jejichž cena se pohybuje mezi 5 - 10 000 korun, výjimkou nejsou podle dopisovatelů ani statisícové náhrobky. Fotografie zemřelých jsou umístěny buď v kapličkách v pomníku nebo jsou leptány do opaxitu. Jako lepty se vyskytují i různé krajinky, západ slunce, symboly oráče s pluhem atd. (Dopisovatel ze Slušovic takto popsal hroby na místním hřbitově: "Skoro všechny hroby jsou označeny pomníkem, někdy prostým, ale ve většině pompézním, s veškerým kamenickým přepychem. Fotografie neschází skoro na žádném pomníku, někdy jsou podobizny vyleptány v černé žule nebo mramoru apod. Je to vlivem vysoké životní úrovně v našem JZD.")

Výzdoba hrobů při různých příležitostech

Rovněž výzdoba hrobů je dnes nesrovnatelně bohatší a frekventovanější, než byla před válkou. S výzdobou hrobů, přibližně takovou, na jakou jsme zvyklí, se začalo až po I. světové válce, v té době však byla "méně luxusní a nákladná". Podle dotazníků se hroby dříve zdobily jen na Vše svaté, neboť na to nebyl čas ani peníze (Ratiškovice, Moravany, Lanžhot, Šitbořice). V současnosti je těch příležitostí daleko více: výročí narozenin, úmrtí, jmeniny zesnulého, dále vánoce, velikonoce a různé jiné výroční slavnosti. Výzdoba na listopadové dny se dříve připravovala doma ze smrkového chvojí, suchých plodů a krepových růží, jež se vážaly na dráty a zapichovaly

se buď do travnatých rovů nebo do věnců či kytic z chvojí. Věnce se zavěšovaly na litinové kříže a rozsvěcovaly se svíčky. Hrob se uvnitř obrubníků vysypával pískem nebo mramorovou drtí, v nichž se tvarovaly různé ornamenty. Z kupovaných květin byly nejvíce oblíbené bílé chryzantémy ("kateřinky", "blaničky"). Hřbitov prý svítil celý bíle "jako nádherná rozkvetlá zahrada" (Šaratica).

Poválečná výzdoba, i když je rozložena po celý rok v závislosti na výročích jednotlivých rodin a kalendářních svátků, se soustředí také především na listopadové dny, kdy se zdobí všechny hroby "i takové, kde není následovník nebo pečovatel" (Skoronice). Oproti předválečné době je výběr květin pestřejší (nejde už jen výhradně o bílé květiny). Vedle "Dušiček" a "Všech svatých" patří k hromadné výzdobě po válce vánoce a velikonoce. Vedle doma připravovaných věnců a kytic se stále více kupuje výzdoba ve státním obchodě, na trzích a ve stáncích. O vánocích se objevuje na hrobech vánoční stromek, který však podle dotazníků není ještě zcela rozšířen. Někteří dopisovatelé napsali, že se stromeček dává na hroby nedávno zemřelých nebo na hroby dětí. O velikonocích se hroby zdobí kočičkami, umělými nebo čerstvými narcisy, případně i dražšími květinami (hortensie).

Chození na hroby

Dopisovatelé z Moravy uvádějí, že chodí na hřbitov "každou neděli", "když jdou z kostela", dokonce "každý den" (když jdou družstevnice z práce), "před pohřbem", aby hrob upravili ("aby lidé neřekli"). Před válkou nebyl čas chodit tak často na hrob. Dnes se chodí na hrob mnohem častěji, příležitostí je více. Největší návštěva zůstává v prvé listopadové dny, kdy přijíždějí na hroby svých blízkých i lidé v obci nebydlící, často i ze zahraničí (např. Němci na hroby své rodiny, Vrchlabí).

Novým zvykem od konce 2. světové války se stává chození snoubenců (před obřadem) nebo novomanželů (po obřadě) na hro-

by svých zemřelých rodičů a kladení svatební kytice na ně. Jedině dopisovatel ze Suchohrdel (o. Znojmo) napsal, že u nich kladou snoubenci kytici k pomníku Slávy. Dopisovatel z Ratiškovíc popírá existenci těchto zvyků vůbec a píše, že u nich v obci je zvykem slavit padesátiny rodáků, kteří se sjíždějí k této oslavě z celé republiky; součástí tohoto setkání je chůze na hroby svých vrstevníků.

Pomníky obětem 1. a 2. světové války

Po 1. světové válce se v každé obci postavily obecní pomníky padlým na frontě. Jedině v Žeravicích se postavily pomníky před domy padlých vojáků a stará se o ně rodina. Pomníky stávaly na návsi, výjimečně byla jména obětí vyryta na mramorové desce umístěné v kapličce. Na Vše svaté se u těchto pomníků také rozsvěcovaly svíčky. Po 2. světové válce byly její oběti buď připsány na pomník z 1. světové války, ale v řadě vesnic byl jim postaven pomník nový. Vedle jmen obyvatel obce setkáme se na těchto pomnicích i s cizími příslušníky, kteří padli v průběhu osvobozovacích bojů v katastru obce. Najdeme na nich jména především sovětských vojáků, ale v některých obcích na jižní Moravě i vojáků rumunských. V předvečer slavnostních dnů, na Vše svaté, někdy i v předvečer VŘSR nebo při odvozech se u těchto pomníků rozsvěcují svíčky.

Pověry a obyčejje kolem umírání a smrti

Dopisovatelé většinou uvádějí, že se "věřilo", "dělalo", "konalo se ještě na kopanicích", "dnešní generace nevěří", ale některé pověřené praktiky se ještě konají (věří se v ně i nevěří), jiné jen ojediněle.

Předzvěsti smrti. K nejfrekventovanějším v SV Čechách a na jižní Moravě patřilo houkání sýčka, vytí psa, kokrhání slepice, spadnutí obrazu, krájení štědrovečerního jablka (z pověry se stal dnes zvyk, jemuž se jen ojediněle věří). K méně častým patřil v SV Čechách sen o bílém koni, svatba v bílém, o kalné

vodě, krvavém masu, koutník klepe na dveře, na jižní Moravě zcela ojedinělé bylo trojí zaklepání na dveře, za nimiž nikdo není, krtek ryje u základů domu ("někoho vyryje z domu"), klepání malého brouka na dřevěném stropě.

Ulehčování smrti: položení umírajícího na zem, "na režnou slámu" (SV Čechy, jižní Morava); rozvazování šátku pod bradou a oba cípy se překřížily (SV Čechy); rychlé vytrhnutí polštáře zpod hlavy ("podtrhnutí peřiny"), kroužení hromničkou nad umírajícím ("obotáčel se"), odstranění slepičího peří z polštáře.

Smrt. Když někdo zemřel, patřilo mezi nejčastější pověry v SV Čechách a na jižní Moravě otevírání okna ("aby duše mohla vyletět"), zastavování hodin, zakrývání zrcadla a oznamování úmrtí dobytku, včelám a drůbeží (věřilo se, že jinak vyhyne). Ojedinělou pověru-obyčej nám popsal dopisovatel z Újezdce u Osvětiman - ženám se ustříhla část vlasů. Z uvedených pověr se dodnes místy ještě otevírá okno. Zatímco většina dopisovatelů napsala, že se smrt oznamovala dobytku když umřel hospodář, dopisovatel z Hroznové Lhoty napsal, že se tak dělo vždycky, i když zemřel např. chlapec ("odešel náš chlapec, co si tu s vámi hrával"). Pěkný popis tohoto obyčeje nám poslali ze Sklenařic: "Při úmrtí v domě se vždy otevřela okna. Ve světnici nejstarší oznámil pro přítomné i Koutníčka a všechny zemřelé (třeba): "Umřela nám maminka. Bože, buď k ní milostiv a vy v pokoji ji přijměte mezi sebe". Dobytku se oznamovalo: "Dnes vám zemřela hospodyně". Také včelám: "Navždy nám odešel hospodář." Nakonec nejstaršímu stromu - lípě. "Odešla babička ke svým předkům".

V souvislosti s pověrami spojenými se smrtí bych se chtěla zmínit o duchařích-spiritistech, kteří byli v řadě vesnic na Semilsku a Jičínsku. Obce, v nichž spiritisté žili, se pokládaly za "pokrokové", v nichž se proto neudržely žádné pověry (Valdov). Na druhé straně bylo v těchto obcích běžné vyvolávání duchů na duchařských seancích se zemřelými. Dopisovatel z Dřevěnice popsal, jak se v meziválečném období lidé scházeli po staveních, kam docházel Prostředník nebo Prostřed-

nice, anebo jak na tyto schůzky chodili do okolních obcí, nejčastěji do Lužan a Úbyslavic. Schůzky byly tajné, ale vědělo se o nich. Dopisovatel se zmiňuje, že za 2. světové války se hrávaly tyto schůzky "pokrokovou úlohu", protože posilovaly přítomné v naději na vítězství (používalo se vyvolávání duchů zesnulých k zjištění výsledku války).

Rakev.

Do rakeve se dávaly svaté obrázky, modlitby (do rukou se dával zemřelému křížek a kolem prstů se ovíjel růženec), dětem a mladým květy, v zimě buxus. Umřel-li sedlák, vkládala se do rakeve stébla obilí a laty ovesa (Stará Ves), šestinedělce kus dětského oblečení (Vrchlabí), vyšívaná plachetka (Vlčnov), dítěti hračka (Rohatec), mužů fajfka (Vlčnov), peníz na ofěru dítěti (Dubňany), peníz a chleba, protože se věřilo na posmrtný život (Hroznová Lhota), do kapsy mince na trinkgeld sv. Petrovi. K ojedinělým zvykům v souvislosti se smrtí a pohřbem patří ty, o nichž nám napsali dopisovatelé ze Sklenařic a z Vyškova-Dědic. Ve Sklenařicích (o. Semily) měli v rodině dopisovatele do r. 1915 umrlčí prkno (umrlák), které bylo naposled použito při pohřbu jeho dědy v r. 1902. Bylo sáh (1,90 m) dlouhé, rozdělené barevnou výzdobou na 3 části (na jednom konci rozšířené a zakulacené): na část slunečnou, hvězdnou a na část země. Na umrlák byl kladen zemřelý hned po smrti, vynesl se na něm na pavlač nebo do síně, aby ztuhl a když byla rakev hotova, přenesl se do ní. Když zemřel sedlák v některých vesnicích v okolí Dědic (!), dával a dosud se dává do hrobu před vložení rakeve nejdříve snop obilí a teprve na něj se klade rakev.

Cílem tohoto materiálového příspěvku bylo uvést do problematiky dotazníku, který byl věnován pohřebním obyčejům. Vzhledem k tomu, že je ještě předčasné dělat závěry, dokud nebudou zpracovány dotazníky z ostatních krajů, upouštím od jakéhokoli shrnutí.

V. Scheufler - V. Štajnochr, Praha

Emisní semikvantitativní spektrální analyza a novověká keramika. Výsledky aplikace.

Každý hmotný produkt lidské činnosti vykazuje znaky vypovídající, tu výrazně, tu latentně, o jeho vzniku, původu a o jeho uplatnění, funkci v kultuře. U novověké keramiky jsou některé znaky gnoseologicky zcela zřejmé a jednoznačné, mnohé zatím neumíme dešifrovat. Makroskopická zkoumání jsou mnohdy i mnohoznačná až konfušní; např. charakteristický soubor keramiky známý jako žitavská fajáns je v literatuře označován jednou jako fajáns, jindy jako majolika, polofajáns ~~jindy jako majolika, polofajáns~~ či hrnčina, nebo totéž zboží určeno jedním badatelem jako novokřtěnské, druhým jako severoitalské.

Badatelé pátrají po dosud neznámých a nevyužitých archivních a ikonografických fondech, studují nezpracované muzejní i soukromé sbírky, aby zpřesnili makroskopická zkoumání. V současné době ovšem většina souborů novověké keramiky tvoří uzavřené, namnoze však torzovité skupiny a nelze očekávat nové věcné či archivní objevy.

Rozvoj přírodních věd, zejména od 2. poloviny 19. století, nabídl keramologům nové možnosti klasifikace znaků keramiky. Je však třeba konstatovat, že dosud přírodovědné metody zkoumání využívali archeologové a v menší míře i badatelé v oboru recentní prvobytné keramiky.¹ A přece již ve 2. desetiletí 20. století J. Koula využil chemických analýz při studiu plastické výzdoby tzv. červené skupiny berounského zboží.² České keramologické bádání se může pochlubit aplikací emisní semikvantitativní spektrální analýzy (dále ESSA) na novověké keramice. Poprvé uplatnili ESSA archeolog středověku Z. Smetánka a etnografka O. Topolová při studiu kutnohorských majolikových kachlů.³ V době, kdy studie byla zpracována, nebyla ještě známa exaktní diferenciacie typu fajánsí a majolik; jde o majoliky.

Problematická diferenciace typu fajánsí a majolik se projevila i při zpracování českých fajánsí.⁴ Totiž právě rozsáhlá skupina jemné keramiky označovaná ve starší a zejména německé literatuře jako "barevné hrnčířské zboží" (buntes Hafnergeschirr), zahrnuje fajánse, majoliky, polofajánse a mezzomajoliky, případně bělniny. Exaktní diferenciaci typů skupiny barevného zboží nebylo možno provést makroskopicky. Proto v roce 1974 byla zahájena z podnětu autorů tohoto článku serie ESSA na katedře analytické chemie, oddělení instrumentální analýzy Vysoké školy chemicko-technologické v Praze, spektrografem Q - 24, laskavostí ing. J. Čermáka, který analýzy provedl.

Ovšem i pro ESSA byla předpokladem makroskopická studia. Bylo nutno rozpoznat sekvenci struktivních vrstev, řazení vrstev malby, glazury, nástřepí na střepe. Z každé struktivní vrstvy byl mechanicky odebrán vzorek, který je potřebný pro spektrograf Q - 24 a homogenizován. Problematické bylo čisté oddělení vrstev, které se víceméně prostupují; např. v glazurní hmotě je gradient střepové hmoty či nástřepí, ve vrstvě malby gradient podkladní glazury. Proto hodnoty gradientů bylo nutno v hodnocení odečítat. Vzorky mechanicky odebírané z muzejních exemplářů keramiky nebylo možné snímat ve statisticky relevantním množství, proto byly vybrány alespoň typické exempláře a vzorky pečlivě sejmuty. Pro analýzu byly voleny keramologicky relevantní prvky. Jejich množství ve vzorku je vykázáno v řádovém množství;⁵ pro hodnocení jsou nejzávažnější desetiny až desítky procent, ovšem i podle množství prvků v setinách či tisícinách procent lze charakterizovat materiál keramické hmoty. Z prvků převedených na oxidy byly vyhodnoceny charakteristické komplexy oxidů podle systému Segerova.^{6 a} Z nich pak byly uvažovány obecné dispozice keramických hmot. Dispozice střepových hmot byly srovnány s hypotetickými nebo známými zdroji lokalit.⁷ Z komplexu oxidů vzorků glazur byly uvažovány obecné dispozice glazurních složek,^{6 b} z nich pak uvažována vsázka glazurních materiálů

podle známých receptářů nebo hypoteticky.^{o o} Stejně bylo postupováno při vyhodnocení vzorků nástřepí a vzorků barev malby.

Z rozsáhlé skupiny barevného zboží byla na podkladě ESSA provedena specifikace typu fajánsí a typů malby o l i k.⁸ Diferenciace obou typů ovšem spočívá na české terminologii; v některých jazycích nelze českou terminologii aplikovat. Bylo by vhodné o terminologii jednat mezinárodně.

Typ pravých fajánsí vysokého ohně charakterizují tři strukturní vrstvy, vrstva střepu, vrstva podkladní glazury a vrstva malby. Střepová hmota fajánsí je jemná, pórovinnová hlinitokřemičitá, alkalická, charakteristicky vápenatá nebo hořečnatá, převážně bílá, přežahovaná. Podkladní glazura tvrdá, fritovaná, křemičitá, alkalická, charakteristicky ciničitoolovnatá - kalcinová, opakní, bílá nebo barevná inverzně s malbou, specificky měkkého lesku; glazura za syrova tvoří podklad pro malbu, resp. technickou stopu. Malba nebo technická stopa v glazuře je charakteristicky tetrachromní - manganová fialová, kobaltová modrá, antimonová žlutá a měděná zelená (případně ciničitoolovnatá bílá - inverzně s barevnou podkladní glazurou), specifických výrazových charakteristik, vypalovaná s podkladní glazurou na přežahovaném střepu ve "vysokém ohni". Malba je strukturní součástí fajánsí, komplementárně s podkladní glazurou tvoří vizuální charakteristiku zboží. Variabilita druhů pravých fajánsí je patrna z přehledu.⁹ Od pravých fajánsí vysokého ohně nutno lišit fritové fajánse, muflové fajánse, listrové fajánse a další typy fajánsí.¹⁰

Typ majolik vysokého ohně charakterizují dvě strukturní vrstvy, vrstva střepu a vrstva barevné glazury či barevných glazur. Střepová hmota majolik je jemná, pórovinnová, hlinitokřemičitá, charakteristicky kaolinitická, převážně alkalicko-železitá, charakteristicky barevná, přežahovaná. Barevné glazury kolorují střep, jsou tvrdé nebo změkčené, fritované, kře-

mičité, alkalické, charakteristicky ciničitooolovnaté - kalcinové, opakní až polotransparentní, bílé, barevné oxidy kobaltu - tmavě až světle modré, manganu - hnědorůžové až hnědo-fialové, antimonu - žluté, mědi - zelené, vypalované ve "vysokém ohni". Střep kolorovaný barevnými glazurami, eventuálně částečně obnažený, tvoří vizuální charakteristiku zboží; těžiště výrazové ostenze majolik spočívá v hodnotě kolorovaného tvaru. Druhy majolik jsou patrný z přehledu.¹¹

Aplikací ESSA byla potvrzena v ý r o b a m a j o - l i k v B e r o u n ě.¹² Dispozice střepových hmot vyhodnocených ze vzorků získaných z archeologických nálezů v Berouně souhlasí s dvěma místními zdroji surovin. Objev dřívě netušený dokazuje vysokou úroveň rané novověké české keramické produkce.

Aplikací ESSA bylo dále prokázáno, že tzv. ž i t a v - s k é f a j á n s e , klasifikované také jako majoliky, polofajánse či hrnčiny, jsou pravými fajánsemi vysokého ohně. Dosud nebylo známo, čím je způsobena charakteristická "žitavská zeleň" glazury. Z vyhodnocení ESSA vyplynulo, že lazurující zelenou tonalitu glazury způsobuje vysoce alkalická boritá složka, přičemž zelený vjem je podpořen značným rozptylem mědi z barvy zelené malby do bílé glazury s difuzí mědi v žáru. Specifikace struktury střepové hmoty, charakteristická složka Ti - Ba poukázala na použití surovin z oblasti Žitavska. Mezi žitavskou fajánsí a habánskou fajánsí nebyla prokázána technologická podobnost, stejně jako nebyla prokázána podobnost habitu.¹³

Charakteristický soubor "modrého rytého zboží" ze skupiny barevného zboží byl rovněž hodnocen na podkladě ESSA. Byla potvrzena vhodnost označení "m e z z o m a j o l i k a". Je to barevnostřepá jemná pórovina, charakteristicky kaolinitická, s glazurou olovnatou, charakteristicky alkalickoboritou (tedy nikoliv kalcinovou), barvenou kobaltem, opakní. Sgraffitto v glazuře do nástřepí nebo do střepu tvoří vizuální charakteristiku, resp. ostenzi mezzomajolik.¹⁴

Charakteristický soubor zboží dnes označovaný jako "p o - l o f a j á n s", ze skupiny barevného zboží, byl klasifikován ve starší literatuře jako hrnčířské zboží. Pochyby o tom, že jde o hrnčinu, potvrdila ESSA. Byly klasifikovány tři struktivní modifikace.¹⁵ Střepová hmota polofajánsí je charakteristicky kaolinitická, typická pro areál chebské pánve. Glazura olovnatá, charakteristicky alkalickoboritá, křemičitá, fritová, transparentní, achromatická. Glazura opakní je zakalená kaolinitickou složkou. Chromatická malba polofajánsí je exponována v syrové podkladní glazuře na přežahovaném střepu nebo na přežahovaném střepu s nástřepím.¹⁶

Technologická specifikace jednotlivých typů skupiny barevného zboží na podkladě ESSA umožnila také komparativní hodnocení.¹⁷

Majolikové, mezzomajolikové a polofajánsové s t ř e - p o v é h m o t y jsou disponovány bohatým výskytem bílé až barevně se vypalujících kaolinitických jíílů a jíílovců, surovin typických pro soustavu českého masivu. Tyto suroviny byly používány i v hrnčířské technologii, avšak oproti běžným hrnčířským surovinám mohly být použity bez úprav a příměsí pro vyšší vypalovací teploty, v technologii majolík, mezzomajolík a polofajánsí. Technologie střepové hmoty majolík, mezzomajolík, polofajánsí je tedy progresivní adaptací střepové hmoty hrnčinové.

Naproti tomu střepové hmoty pravých fajánsí vysokého ohně bylo nutno obtížně komponovat z různých surovin. Basální složkou střepové hmoty fajánsí jsou převážně nekaolinitické jííly, hlíny a zvláště spraše, suroviny typické pro karpatskou soustavu, resp. panonský areál. Relevantní složkou střepové hmoty fajánsí je složka vápenatá, resp. hořečnatá. Ačkoliv nekaolinitické suroviny karpatské soustavy resp. panonského areálu byly používány i pro běžné hrnčířské hmoty, není střepová hmota fajánsí adaptací střepové hmoty, není střepová hmota fajánsí adaptací střepové hmoty hrnčinové, protože byla

komponována z různých surovin podle zavedených receptářů; fajánsérská technologie byla v panonském areálu introdukována. Ačkoliv i v Čechách jsou doloženy pokusy o introdukci fajánsérské technologie, nedošly takového úspěchu pro zcela odlišné dispozice surovin potřebných pro střepovou hmotu.

Pro majoliky mohly být využívány běžně se vyskytující barevně se vypalující materiály. Rovněž u mezzomajolik a polofajánsí byly používány barevně se vypalující materiály, potom však střep musel být pokryt bílým nástřepím, aby bylo dosaženo bílého podkladního fondu pro malbu polofajánsí a sgrafitto mezzomajolik. U polofajánsí se proto kromě nástřepí používala i bílá opakní glazura. Bíle se vypalující materiály byly pro polofajánsé a mezzomajoliky nejvhodnější, stejně jako pro fajánsé.

Také mezi glazurami barevného zboží jsou zřejmé rodové vztahy. U majolik a fajánsí je identická basální ciničitoolovnatá složka glazur a oxidy barev vysokého ohně, v barevných glazurách majolik a barvách pro malbu fajánsí, nebo barevných podkladních glazurách fajánsí. Novověkými kulturními proudy disponovaný vliv italské keramiky vysokého ohně v Zápálpi, resp. v českých zemích a na Slovensku, reprezentuje dvojí filiace. Jednak hrnčířská a kamnářská technologie je progresivně adaptována na technologii vysokého ohně expozicí kalcinových (olovnatociničitých) glazur, na technologii majoliky, jednak jsou do záalpské Evropy komplexně introdukovány autentické technologie pravých fajánsí vysokého ohně. Adaptace hrnčířské technologie na technologii majolikářskou v českých zemích je homologická s historickou adaptací autochtonní hrnčířské technologie italské vlivem arabskošpanělské, resp. předovýchodní keramiky vysokého ohně. Adaptovaná majolikářská technologie historicky předchází introdukci fajánsérské technologie, což je zvláště zajímavé, ačkoliv později překrývá fajánsérská technologie technologii majolikářskou. Italské majoliky a fajánsé byly ovšem známy v českých zemích již od

14. století, jak svědčí archeologické a ikonografické doklady.¹⁸

U polofajánsových glazur a mezzomajolikových glazur je identická basální olovnatá alkalickoboritá složka frity. Tyto glazury jsou vlastně hrnčínovými glazurami olovnatými adaptovanými pro vyšší výpal alkalickoboritou složkou frity a vyšším podílem složky křemičité.

U majolikových glazur a mezzomajolikových glazur je identická kobaltová složka fritových glazur.

Rodové vztahy barevného zboží lze evidovat také u m a l - b y . Technologie malby do syrové podkladní glazury je identická u fajánsí a polofajánsí, identický je i habitus chromatické malby na bílém podkladě. Sgraffito efekt mezzomajolik imituje habitus fajánsové malby. U fajánsí a polofajánsí je identická kobaltová složka barvy pro malbu.

Z komparativního studia technologického vyplývá, že genetický potenciál pravých fajánsí vysokého ohně disponuje specifický typ polofajánsí, který je regresivní adaptací fajánsérských technologických charakteristik v autochtonní hrnčířské technologii, zároveň progresivní adaptací technologie hrnčiny. Také specifický typ mezzomajolik je disponován jednak technologií majolik, jednak technologií fajánsí, je regresivní adaptací těchto technologií a také progresivní adaptací technologie hrnčiny.

Po výstavě indické keramiky 19. a začátku 20. století ze sbírek Náprstkovy muzea v Praze a Městského muzea v Moravské Třebové, instalované v Náprstkově muzeu v Praze, kterou zpracovala H. Knížková,¹⁹ se ukázalo, že tato keramika nebyla dosud předmětem speciálního studia keramologického. Bylo nutno zpřesnit klasifikaci zvláště multánského, jaipurského a dillíského zboží. Podkladem pro studium byla ESSA, na indické keramice použitá rovněž poprvé, a nemnohé, avšak cenné informace anglických autorů.²⁰

U m u l t á n s k é h o zboží, považovaného za pravou fajáns, bylo na podkladě ESSA rozpoznáno, že jde o typickou

polofajáns, s malbou do glazury, pálenou na jediný oheň. Tato polofajáns je příbuzná s archaickými perskými, tureckými a byzantskými polofajánsemi.

U j a i p u r s k é h o zboží, považovaného za perskou kameninu, perský porcelán polofajáns v porcelánovém stylu glazovanou hrnčinu a bělninu, bylo rozpoznáno, že jde o typickou fritovou fajáns, s malbou do glazury, vypalovanou v jediném ohni. Tato fritová fajáns je technologicky příbuzná s perským, resp. předvýhodním typem fritové fajánse.

D i l l í s k é zboží, technologicky nejvíce problematické, považované za porcelánovou kameninu, měkký porcelán, označované jako čínské zboží, papírové zboží, je typicky transparentním živcovým porézním porcelánem, s bezolovnatou fritovou glazurou a malbou do glazury, vypalovaným v jediném ohni. Je patrně indickým endemitem, neboť nebyly nalezeny přímé analogie; obecně lze uvažovat o vlivech čínské technologie.

Aplikace ESSA při studiu indické keramiky zpřesnila dosavadní studia kulturně historická, umožnila konkretizovat kulturně historické vztahy také technologickou specifikací.

Keramologická studia na podkladě ESSA posunula naše znalosti o novověké keramice podstatně kupředu, jak v detailním poznání keramiky, tak v komplexním poznání vztahů.

Kromě aplikace na další typy a druhy keramiky by mohla ESSA posloužit ke zjištění lokální proveniencie keramického zboží srovnáním hodnot keramických materiálů výrobků s hodnotami známých surovinových zdrojů, jak se podařilo např. u berounských majolik, ačkoliv zvláště malá ložiska surovin, mizející zejména s kultivací krajiny a výstavbou, nebyla dosud téměř zpracována.

Nové konstrukce spektrografů umožňují přímou nedestruktivní aplikaci na historickém exempláři, vzorek nemusí být snímán. Lze proto analyzovat takové množství exemplářů, aby

výsledky mohly být průkaznější. Spektrograf lze zacílit do různých pásem struktivní vrstvy, lze vyloučit např. pásmo gradientu střepové hmoty v glazuře, takže analýza může být přesnější.

Poznámky:

- 1 Přehled přírodovědných metod použitelných při analýze keramiky a soupis základní literatury viz Bareš, M. - Lička, M. - Růžičková, M.: K technologii neolitické keramiky I - II. Sborník Národního muzea v Praze, řada A - Historie, sv. XXXV, 1981, č. 3-4, s. 137 a d. a sv. XXXVI, 1982, č. 3-4, s. 121 a d.
- 2 Koula, J.: Co nám vyprávějí pražské střepy XVII. stol. Památky archeologické XXIX, 1917, s. 256. (Analýzy provedl dr. Josef Preller).
- 3 Smetánka, Z. - Topolová, O.: Die älteste böhmische Keramik mit Zinn - Blei - Glasur. Památky archeologické 58, 1967, s. 499-544.
- 4 Scheufler, V. - Karpová-Topolová, O.: České fajánse 18. - 20. století. Český lid 64, 1977, s. 80-90. Scheufler, V.: České fajánse. Umění a řemesla 1975, č. 1, s. 33-41.
- 5 Obecné označení řádového množství:

-3 tisíciny procent	(-3) - (-2)	tisíciny až setiny procent
-2 setiny procent		procent
-1 desetiny procent	(-2) - (-1)	setiny až desetiny procent
0 jednotky procent		procent
1 desítky procent	(-1) - 0	desetiny až jednotky procent
	0 - 1	jednotky až desítky procent.

Příklad řádového množství zvolených prvků podkladní glazury polofajánsí:

Pb	1	Mg	-1
Si	1	Fe	0
Na	(-1) - 0	Mn	-1
B		Al	1
Ca	0	Ti	(-1) - 0

6 Příklad specifikace podkladní glazury polofajánsově:

a - komplexu charakteristických oxidů

b - obecné dispozice složek

c - uvažované vsázky materiálů

R_2O - RO

R_2O_3

RO_2 - RO_3

- (a) PbO
(b) složka olovnatá
(c) klejt?

Na_2O B_2O_3
složka alkalickoboritá
borax?

SiO_2
složka křemičitá
křemičitý písek?

CaO Al_2O_3 TiO_2
 MgO
 FeO
 MnO
složka kaolinitická (gradient nástřepí v glazuře)
kaolinitická hlínka?

7 Konta, J.: Keramické a sklářské suroviny. Praha 1982.

8 Štajnochr, V.: Pokus o novou specifikaci fajánsí a majolik.

Rkp z r. 1976. Z něho vychází při specifikaci majolik

Scheufler, V.: České majoliky. Časopis Národního muzea - řada historická, 147, 1978, č. 3/4, s. 173 a d.

9 Variabilita druhů pravých fajánsí vysokého ohně:

Střepy: převážně bílé

barevné

Podkladní glazury: převážně bílé
modré
žluté
zelené
hnědofialové
kombinované - míšené
- vrstvené

Barvy: modré
žluté
zelené
fialové
bílá - na barevném podkladu
v malbě
v technické stopě - flamování
- kapky
- aj.
bez malby či technické stopy - monochromní
- dichromní
- trichromní
- tetrachromní
přirozených dispozic
akvarelové
glazurní

- 10 Přehled ostatních typů fajánsí viz Weiss, G.: Ullstein -
Fayencebuch. Frankfurt - Berlin - Wien 1970.
- 11 Druhy majolik:
kolorovaný pravý plastický relief
iluzivní relief
monochromní
mramorované, potékané - s míšenými nebo vrstvenými glazu-
rami.

- 12 Matoušek, V. - Scheufler, V. - Štajnochr, V.: Berounské majoliky. Časopis Národního muzea - řada historická (v tisku).
- 13 Scheufler, V. - Štajnochr, V.: Žitavské fajánse. Sklář a keramik, 30, 1980, s. 47-51.
- 14 Scheufler, V. - Štajnochr, V. - Turnský, M.: České mezzomajoliky. Časopis Národního muzea - řada historická, 143 1974, č. 3/4, s. 171-184.
- 15 Struktivní modifikace polofajánsí:
 polofajánse s bílým střepem, s transparentní glazurou, s malbou do glazury
 polofajánse s barevným střepem, s bílým nástřepím, transparentní glazurou, s malbou do glazury
 polofajánse s barevným střepem, s opakní bílou glazurou, s malbou do glazury.
- 16 Scheufler, V. - Štajnochr, V.: České polofajánse. Sklář a keramik (v tisku).
- 17 Nástin komparativního hodnocení přednesen na semináři "Habánské fajánse" v Praze 1982 (v tisku). Interně v Uměleckoprůmyslovém muzeu v Praze, 1982, viz Štajnochr, V.: Specifikace fajánsí a majolik.
- 18 Scheufler, V., cit d. v pozn. 8, s. 174 a d.
- 19 Knížková, H.: Indická keramika 19. a začátku 20. století. Katalog výstavy v Moravské Třebové a v Praze. Moravská Třebová 1976 a Knížková, H.: Indian Glazed Ceramics of the 19 th and Early 20 th Centuries. Annals of the Náprstek Museum Prague 1981, vol. 10, p p. 73-91.
- 20 Štajnochr, V.: Three Ceramological Marginal Notes on Indian Ceramics of the 19 th and the Beginning of the 20 th Centuries. Annals of the Náprstek Museum Prague 1981, vol. 10, p p. 195-211.

Z P R Á V Y

Zpráva o činnosti Národopisné společnosti československé při ČSAV v roce 1986

Činnost Národopisné společnosti čsl. při ČSAV byla v roce 1986 zaměřena zejména na plnění hlavních úkolů, stanovených ve výhledových plánech a zpřesněných v rámcovém plánu činnosti na běžný rok. V průběhu roku 1986 byl vypracován akční program na léta 1986-1990, vycházející z rozpracování závěrů XVII. sjezdů KSČ. Akční program byl projednán a schválen hlavním výborem NSČ a byl přijat jako základní směrnice další činnosti.

Hlavní objem práce NSČ je zaměřen na další rozvoj vědního oboru, zejména spoluprací odborníků z různých resortů v odborných skupinách společnosti; práce deseti odborných skupin je nosnou částí činnosti NSČ. Z výsledků roku 1986 je nutno připomenout:

Lidové stavitelství - práce skupiny je úzce spojena s prací subkomise pro lidové stavitelství a sídla Československé sekce Mezinárodní komise pro studium lidové kultury v Karpatech a na Balkáně. Spolupráce se odráží v koordinaci odborných i organizačních záležitostí i účasti členů NSČ na konferencích a seminářích (např. seminář na téma Technické stavby v lidovém prostředí Karpat, uspořádaný 12. - 14. 5. 1986 v Popradě pod patronací tamního muzea, mezinárodní konference k problematice ochrany památek lidového stavitelství in situ, pořádaná Evropským svazem muzeí v přírodě ve Varšavě 30. 8. - 7. 9. 1986 a první mezioborová archeologicko-etnografická konference k problematice lidového stavitelství a sídel v období střešedověku v Ústavu lidového umění ve Strážnici 6. - 9. 10. 1986). Dne 17. 12. 1986 se vedení obou komisí sešla na pracovním za-

sedání v Technickém muzeu v Brně a projednala plán činnosti na příští rok i zhodnotila rok 1986.

Muzea v přírodě - práce této skupiny se v některých úsecích stýká s činností skupiny pro lidové stavitelství (konference), byla však v roce 1986 soustředěna hlavně na přípravu a realizaci aktivizačních programů (zejména v rámci úkolů Státního plánu základního výzkumu IX-8-4-01), a to hlavně v Rožnově p. R., ve Strážnici, na Vysočině a v Třebízi. Je třeba připomenout spolupráci na přípravě výstavy Evropská muzea v přírodě (Národopisné muzeum v Třebízi, Valašské muzeum v přírodě v Rožnově p. R., Okresní muzeum a galerie v Klatovech), na semináři Zemědělské stavby minulosti a způsob jejich využití (4. - 5. 6. 1986 ve Svobodných Hamrech) a na přípravě konference Museum vivum III v Rožnově p. R. i jiné akce.

Práce s dopisovateli - odborná skupina pokračovala v roce 1986 v řízení, sledování a odborném využití činnosti dopisovatelů, kteří tvoří samostatnou pracovní základnu dobrovolných spolupracovníků Národopisné společnosti čsl. V roce 1986 byly rozeslány dva dotazníky: Tradiční řád každodenního života obyvatel rolnického dvora a vesnice (městečka) v období před socialistickou kolektivizací zemědělství (autor doc. dr. V. Frolec, CSc.) a Hračky (autor dr. V. Vondruška, CSc.).

Dne 6. 12. 1986 se ve Strážnici konala metodická instruktáž dopisovatelů z Jihomoravského kraje. Účastnilo se jí 15 dopisovatelů; dr. J. Vařeka, CSc. jim přednášel na téma NSČ - dějiny a poslání a dotazníková akce společnosti.

Dopisovatelům byly rozeslány dva rozmnožené Zpravodaje pro dopisovatele, obsahující metodické pokyny, ukázky z prací dopisovatelů, osobní zprávy a zhodnocení dotazníků. 33 dopisovatelů obdrželo v roce 1986 Čestné uznání za záslužnou a dlouholetou práci v oboru národopisu.

Hudební folkloristika - v popředí činnosti skupiny bylo zpracování projektu kritického vydání písňových sbírek Františka Bartoše. Projekt byl ve vydavatelství přijat. Kromě toho spo-

lupracovali členové skupiny na organizaci 16. celostátního etnomuzikologického semináře ve dnech 23. - 25. 9. v Jihlavě.

Lidové obyčeje - také tato odborná skupina spolupracuje s příslušnou komisí Mezinárodní komise pro studium lidové kultury v Karpatech a na Balkáně. Kromě toho členové zpracovávali výsledky dotazníku rozeslaného v roce 1982 a poskytovali odborné poradenské služby našim a zahraničním spolupracovníkům.

Etnografie dělnictva - odborná skupina se v roce 1986 podílela na přípravě pěti tematických seminářů: Bydlení a bytová kultura dělnictva (březen 1986), Oděvní kultura a stravování dělnictva (duben 1986), Společenský život dělnictva I a II. (červen a říjen 1986), Rodina a rodinný život (prosinec 1986). Materiály jsou průběžně odevzdávány do tisku.

Propagační skupina zajišťuje vědeckopopularizační a vzdělávací činnost Národopisné společnosti čsl. V roce 1986 byly uspořádány tyto veřejné přednášky: České lidové kalendáře 19. století (prof. dr. Z. Urban, CSc., únor 1986), Rodinné židovské obřady I. (dr. J. Doležalová, březen), Hornácko jak je známe i neznáme (dr. D. Klímová, CSc., duben), Lidové obyčeje léta (dr. A. Plessingerová, CSc., květen), Lidové zvyky doby předvánoční (táží, listopad) a výroční obyčeje v Chorvatsku-masopust (dr. I. Lozica, dr. J. Vařeka, CSc., prosinec 1986). Pro dopisovatele byla přednesena už uvedená přednáška dr. J. Vařeky, CSc. V souvislosti s prosincovou přednáškou bylo uspořádáno promítání filmu Masopust v Chorvatsku.

Ediční činnost NSČ je zaměřena téměř výhradně do řad členů a dopisovatelů společnosti.

V roce 1986 vydala Národopisná společnost sborník Národopisný věstník československý, svazek III (45), věnovaný 80. výročí založení tohoto časopisu. Jsou v něm publikovány materiály z konference, která se konala při valném shromáždění v Kašperských Horách, členské i osobní zprávy aj.

Kromě toho byly pro interní potřebu rozmnoženy a rozeslány dopisovatelům dva dotazníky a Zpravodaje. Jako v předešlých letech, i v roce 1986 sestavil sekretariát společnosti Kalendárium nejdůležitějších akcí v oboru, rozmnožil je a rozeslal členům i dopisovatelům společnosti.

Spolupráce Národopisné společnosti československé s vědeckými ústavy a společnostmi odpovídá podle názoru předsednictva současným možnostem a potřebám NSČ. Mezi nejvýznamnější akce na tomto úseku patří podpis dohody o spolupráci se Slovenskou národopisnou společností při SAV (dne 5. 11. 1986). Tato dohoda byla připravena po schválení nových stanov Národopisné společnosti československé, jejichž náplň konkretizuje vztah ke Slovenské národopisné společnosti (SNS). Její ustanovení vycházejí z předchozí velmi dobré spolupráce se SNS a v praxi se už plní. NSČ spolupracuje také se Socialistickou akademií ČSSR (členové jsou lektory SAK), s odbornými pracovišti muzeí, zvl. Národního muzea v Praze (přednášky, návštěvy výstav, členství v poradních sborech), Valašského muzea v přírodě v Rožnově p. R., Ústavu lidového umění ve Strážnici, muzea ve Slaném (spolupořádání akcí s odbočkou v Třebízi) atd. Aktivně je také spolupráce s Ústředím lidové umělecké výroby v Praze.

Společnost spolupracuje také s Ústavem pro etnografii a folkloristiku při ČSAV, hlavně na poli využívání odborných skupin a dopisovatelské sítě.

Národopisná společnost československá měla k 31. 12. 1986 celkem 264 členů, a to 245 členů řádných, 11 mimořádných a 8 čestných, z nichž jsou 3 zahraniční. Práci řídil hlavní výbor, který je ve funkci od roku 1984. Sešel se v roce 1986 třikrát, v mezidobí řešilo aktuální problémy předsednictvo, svolávané podle potřeby.

H. Johnová

Teoretické problémy etnických procesů

V rámci úkolu byla zpracována maketa Teoretické problémy etnických procesů. Práce se soustředila ve spolupráci s ostatními dílčími úkoly na problematiku etnických procesů v ČSSR s přihlédnutím k Evropě a některým otázkám teorie etnických procesů v ostatním světě, které slouží jako srovnávací materiál. V maketě jsou zejména zpracovány otázky úlohy dělnictva v etnických procesech, které byly publikovány na jiném místě (Moravcová, Robek, Třicet let etnografické práce na výzkumu dělnictva, ČL 68, 1981, s. 68-77; Moravcová, Robek, Przyczynek do badań etnograficznych czeskiej klasy robotniczej, Łódzkie studia etnograficzne 21, 1979, s. 111-120 (vyšlo v r. 1981); Moravcová, Robek, České dělnictvo v etnických procesech, ČL 69, 1982, s. 67-76; Robek, Moravcová, České dělnictvo v etnických procesech (v tisku) ad.). K problematice úlohy vesnice v etnických procesech byly tiskem vydány Robek, Kadeřábková, Úloha vesnice a vesnického osídlení v etnických procesech, ČL 69, 1982, s. 130-137; K úloze etnických procesů v pohraničí, viz: Robek, Heroldová, K etnické problematice Československa, zvláště českého pohraničí za 2. světové války, ČL 70, 1983, s. 3-10; Robek, Proces etnické konsolidace v českém pohraničí, in Etnické procesy v novoosídleneckém pohraničí. Dělnictvo v etnických procesech (v tisku). Robek, Davidová, Haišman, Náš domov - Českokrumlovsko, Český Krumlov 1985 ad. Významnou složkou studia etnických procesů v jižních Čechách bylo zpracování kolektivní monografie pro Jihočeskou vlastivědu, oddíl národopis (v tisku - 500 stran), a dále pak vědecká redakce díla Scheybal, Scheybalová, Umění lidových tesařů, kameníků a sochařů v severních Čechách, Ústí n. L. 1985. K otázce vztahu česko-německé kultury a k otázkám revanšismu bylo zpracováno několik studií, které postupně vycházejí.

V současné etnické problematice ČSSR byla a je věnována značná pozornost problematice mezietských vztahů mezi Čechy

a Slováky. V rámci úkolu byla zpracována řada studií věnovaná problematice způsobu života a kultury Slováků žijících v českých zemích (zde např. speciální otázky např. Slováků reemigrovaných z Rumunska, značněji imigraci do českého pohraničí po r. 1945) a jsou postupně zpracovány otázky kultury a způsobu života Čechů na Slovensku. K těmto otázkám česko-slovenských vztahů se uskutečnil v únoru 1986 speciální seminář v Praze. Zvláštní pozornost pak byla věnována teoretickým problémům vztahů národů a národností v ČSSR, a to speciálně maďarské národnosti (se speciálním zřetelem k životu maďarských občanů v ČSR), dále pak životu polské národnosti a ukrajinské národnosti. Materiály jsou zčásti publikovány a zčásti jsou v tisku.

Zvláštní pozornost je věnována cikánské etnické skupině, kde byla v Českém lidu publikována řada speciálních, zejména demografických studií, a pak bylo připraveno celé číslo Českého lidu (1986 č. 2), z velké části věnované cikánské etnické skupině, a to zejména problematice způsobu života Cikánů v průmyslových a městských aglomeracích. Po této stránce ústav spolupracuje i s řadou státních institucí, účastní se připomínkového řízení, podává expertízy k této otázce, má úzký vztah např. k Národnímu výboru hl. m. Prahy apod.

Zvláštní pozornost je pak věnována v rámci tohoto úkolu teoretickým problémům způsobu života a mezinárodních vztahů zahraničních pracujících v ČSSR (zejména pak vietnamským, kubánským a polským dělníkům). V průběhu pětiletky byla zpracována řada studií, podkladových materiálů, expertíz. V rámci spolupráce s Katedrou etnografie a folkloristiky FFUK byly do tisku připraveny *Iberoamericana*, sv. 17, věnovaný problematice etnických procesů ve Střední a Jižní Americe pod redakcí prof. Robka, dále pak byla připravena práce J. Opatrného José Martí, Praha 1985 a práce o vzniku kubánského národa (v tisku) a práce Vrhel, Kašpar, *Etnografie mimoevropských oblastí Amerika*. 1. Jižní Amerika, Praha 1985.

Ve spolupráci s Náprstkovým muzeem byla vydána kniha J. Kanderta, Afrika, Praha 1985, ve spolupráci s Encyklopedickým ústavem práce J. Hubingra a kol. Národy celého světa. Náprstkovovo muzeum pak připravilo pro ÚEF sborník prací věnovaný problematice etnických procesů v Africe, Asii a Austrálii. Značná pozornost v rámci dílčího úkolu byla věnována problematice studia Čechů v cizině, a tedy teoretickému problému způsobu života a kultury, ale i historickému vědomí etnické enklávy či diaspory v podmínkách Evropy, Ameriky, i otázkám vztahu těchto etnických skupin k národu a k socialismu. Byla zpracována podkladová studie o problematice tzv. krajanství a vztahu ke "staré vlasti".

V rámci spolupráce s mezinárodní komisí IUAES pro otázky války a míru byla zpracována studie, která vyšla ve sborníku komise (Robek, Česká etnografie a folkloristika a otázky války a míru) Czechoslovak Ethnography and Folklore and Investigation of Problem of War and Peace. Na kongresu této komise byla přednesena studie k Otázkám národních stereotypů ve střední Evropě, od konce století po současnost. Byla zpracována podkladová studie o úloze etnografie a folkloristiky při studiu otázek války a míru, a o možnostech etnografie v publicistice v propagaci mírového řešení etnických problémů.

Ve spolupráci s Městským domem politické výchovy MV KSČ v Praze byly vydány práce Vietnamská socialistická republika, Praha 1985, Laoská lidově demokratická republika, Praha 1985, Kambodžská lidově demokratická republika, Praha 1985. Do tisku byly připraveny práce o etnofarmakologii Laosu, Vietnamu, Kambodži a knižní publikace Současné Tichomoří. Vyšla také práce dr. Šity Vietnamská válka, Praha 1984, která byla oceněna cenou Lit. fondu a cenou nakladatelství Naše vojsko.

V rámci 5 dílčích úkolů tohoto státního plánu byly v období 1981-1985 vydány celkem 52 knižní publikace (údaje jsou jen pro publikace vydané ÚEF anebo vydané pracovníky ÚEF) a vyšla celkem 351 studie a vědecké sdělení. Samozřejmě, že v tomto počtu nejsou započteny recenze, zprávy, ale ani

publicistika. Ovšem ani tento výčet není zdaleka přesný, protože výsledky státního plánu jsou realizovány v tisku (zejména ústředním) vlastně ještě dodnes, pro dlouhé tiskárenské dodací lhůty. Ostatně ÚEF vydal velmi podrobnou "Zprávu o plnění hlavního úkolu VIII-9-4 Teoretické problémy etnických procesů. Etnické procesy v ČSSR za léta 1981-1985, kde jsou podrobně uvedeny údaje o plnění plánu v jednotlivých dílčích úkolech a kde je taktéž uvedena podrobná bibliografie prací vyšlých za uvedené období. V ročních výročních zprávách, které ústav rovněž publikuje, jsou v soupise, v bibliografiích prací ústavu uvedeny vedle prací vyšlých i práce dodané do tisku, takže je možná celkem podrobná konfrontace údajů o celkové výsledné práci ústavu i jeho spolupracovníků.

A. Robek

30 let Ústavu lidového umění ve Strážnici

Vznik Ústavu lidového umění je neodmyslitelně spjat s národopisnými slavnostmi ve Strážnici, jejichž první ročník se uskutečnil 5. - 7. července 1946. Po roce 1949 je patrný nástup městských amatérských souborů lidových písní a tanců v pořadech strážnických národopisných slavností, které se tak hlásily k vítězné socialistické revoluci a převratným společenským proměnám.

Tato orientace festivalu, přinášející i některé nové otázky prezentace folklóru, převažovala do poloviny padesátých let. Narůstal počet účinkujících i diváků, prohluboval se celostní charakter festivalu a stále sílil jeho politický a kulturně výchovný význam. Rozsah "Strážnice" si začal vyžadovat utvoření stálého pracoviště, které mělo pod vedením národopisců organizovat přípravu pořadů a také systematicky

pečovat o studium vývoje a dalšího rozvoje tradic lidové kultury u nás. Vytvoření takové specializované národopisné instituce přímo v terénu bylo myšlenkou revoluční a neobvyklou, která však objektivně vyjadřovala společenskou potřebu.

K realizaci této myšlenky došlo v roce 1956, kdy měl strážnický festival za sebou prvních deset ročníků; na základě rozboru získaných zkušeností bylo zřízeno ve Strážnici Krajské středisko lidového umění Gottwaldovského kraje. Jeho posláním bylo "organizovat rozvoj lidového umění, sbírat a uchovávat doklady lidového umění a metodicky pomáhat kulturně osvětovým zařízením".

Po změně administrativně správního uspořádání státu v roce 1960 přešlo tehdejší Krajské středisko lidového umění pod přímé řízení Jm KNV v Brně. Náplň práce i poslání zůstaly zachovány v plném rozsahu, avšak výrazněji se rozšířila systematická odborně metodická pomoc. Postupně také začalo přibývat odborných pracovníků. V roce 1962 nastoupil do Střediska Josef Tomeš, intenzivně prohlubující vědeckovýzkumnou i dokumentační činnost v úzkém propojení na sféru metodickou i kulturně výchovnou. To je ostatně charakteristickým prvkem činnosti i dnešního Ústavu lidového umění.

V polovině šedesátých let se specializace Krajského střediska lidového umění dále upřesňovala. Kvalitativní proměny doznaly i samotné strážnické slavnosti lidových písní a tanců; vzhledem ke svému charakteru a vytvořenému povědomí dostaly od roku 1962 trvale název Mezinárodní folkloristický festival. V roce 1964 byla vytvořena nová koncepce tohoto festivalu, která v podstatě tvoří osnovu prezentace folklórních žánrů na strážnických pódiih dodnes. Zevrubnou analýzu dvacetiletého vývoje festivalu, shromážděných poznatků a zkušeností publikoval Josef Tomeš jako úvodní studii sborníku STRÁŽNICE 1945-1965, který v roce 1966 vydalo nakladatelství BLOK v Brně.

Rok 1964 se stal i přelomem v publikační činnosti: vyšlo

první číslo odborného časopisu Národopisné aktuality. Prohlubující se specializace a kvalita vědecké a kulturně výchovné činnosti našly odezvu v základních dokumentech, vytvářejícím profil instituce: v roce 1967 byl schválen nový statut a organizační řád. Dosavadní název byl změněn na Ústav lidového umění (ÚLU) a strážnický zámek byl prohlášen za Dům československých národopisců.

V druhé polovině šedesátých let byla dotvářena koncepce Ústavu na specializované vědecké a kulturně výchovné středisko v úzké spolupráci s pracovišti vědeckého národopisného Ústavu lidového umění ve Strážnici má vedle studia a dokumentace lidové kultury podávat návštěvníkům komplexní obraz života a kultury lidu jihovýchodní Moravy ve vědecky koncipované zkratce. K tomu má sloužit kromě výstav ve strážnickém zámku a publikační činnosti i národopisné muzeum v přírodě, s jehož výstavbou bylo započato v roce 1973. V této souvislosti - zejména s akcentem na tvůrčí rozvíjení folklórního dědictví - zůstává základem činnosti právě Mezinárodní folklóristický festival.

Velkou ztrátou pro Ústav lidového umění ve Strážnici bylo v roce 1978 náhlé úmrtí PhDr. Josefa Tomáše, CSc., zástupce ředitele a vedoucího národopisného útvaru, jehož šestnáctileté působení v Ústavu lidového umění, jeho vědecká i organizační činnost výrazně ovlivnily tvorbu profilu zařízení. Odborní pracovníci ÚLU dnes aktivně pracují v subkomisích československé sekce Mezinárodní komise pro studium lidové kultury v Karpatech a na Balkáně, jsou funkcionáři Národopisné společnosti československé při ČSAV a podílejí se na řešení dílčích úkolů Státního plánu základního výzkumu.

V roce 1983 odešel na zasloužený odpočinek a krátce na to i náhle zemřel zakladatel a ředitel Ústavu lidového umění, zasloužilý umělec PhDr. Vítězslav Volavý. Jeho nástupcem se stal jeden ze zakladatelů strážnického národopisného muzea v přírodě a vedoucí národopisného útvaru, PhDr. Jan Souček. Od roku 1986 je ředitelem ÚLU Dr. M. Říha.

Ústav lidového umění je dnes největším kulturním střediskem JmKNV mimo město Brno. Rozkládá se na ploše téměř 50 hektarů s budovami zámku, přírodními hledišti a stadiony, objekty lidové architektury a dílnami. Vydává mezinárodně uznávaný odborný časopis, pořádá Mezinárodní folkloristický festival a realizuje řadu významných vědeckých seminářů a kulturně vzdělávacích akcí. Můžeme konstatovat, že bilance uplynulých třiceti let činnosti Ústavu lidového umění ve Strážnici je úspěšná a že někdejší odvážný experiment v praxi plně prokázal své opodstatnění a v mnoha ohledech nezastupitelnost v kontextu úkolů socialistické kulturní politiky. Odborná činnost ÚLU se odvíjí v současné době v pěti základních směrech:

- vědecký výzkum a dokumentace
- Mezinárodní folkloristický festival
- editoční činnost a vydávání Národopisných aktualit
- výstavba a provoz Muzea vesnice jihovýchodní Moravy
- sbírkotvorná a výstavní činnost.

Vědeckovýzkumná a dokumentační činnost odborných pracovníků ÚLU vytváří východiska pro ostatní činnost ústavu. Od poloviny sedmdesátých let se Ústav lidového umění začal podílet na řešení dílčích úkolů Státního plánu základního výzkumu především v oblasti výzkumu revolučních proměn na vesnici a v oblasti výzkumu včleňování tradic lidové kultury do života socialistické společnosti. Při řešení vědeckovýzkumných úkolů rozšiřuje ústav spolupráci s obdobnými kulturně výchovnými institucemi, vědeckými pracovišti i vysokými školami a odborní pracovníci ÚLU jsou členy vědeckých rad, redakčních rad, sbírkotvorných komisí a vědeckými spolupracovníky příbuzných zařízení. Dokládá to i rozsáhlá činnost publikační.

Na přípravě Mezinárodního folkloristického festivalu se podílejí pracovníci ÚLU spolu s širokým kolektivem spolupracovníků už od vzniku Krajského střediska lidového umění v roce 1956. V tomto období došlo k poklesu zájmu o využívání tradic lidové kultury pro soudobou uměleckou činnost a za-

čaly se rozvíjet diskuse o koncepci folkloristických slavností ve Strážnici. Od konce padesátých let se zvýšil počet pořadů a začaly být připravovány odborněji a dlouhodoběji. Významným přínosem pro jejich další rozvoj byla mezinárodní konference International Folk Music, z níž vzešel v roce 1962 návrh, aby strážnický festival měl mezinárodní charakter. Od roku 1957 se začala každoročně realizovat tzv. Dětská Strážnice, pořádaná vždy týden před hlavním festivalem.

Od poloviny šedesátých let výrazně vzrostly požadavky na odbornou i uměleckou úroveň pořadů, projevila se snaha po vědeckém a kulturně politickém zhodnocení folklórního dědictví a úsilí o jeho včleňování do vývoje soudobé kultury.

Rozvoj folkloristického festivalu ve Strážnici ovlivnil také řešení festivalového areálu v parku strážnického zámku, kde vedle bezprašných komunikací byly vybudovány také tři stadióny. Součástí festivalu se staly i pořady komorního typu, uskutečňované v prostředí strážnického Muzea vesnice jihovýchodní Moravy.

V průběhu budování Ústavu lidového umění a s růstem celostátní i mezinárodní prestiže Mezinárodního folkloristického festivalu se podařilo ve Strážnici soustředit ke spolupráci vědecké a osvětové pracovníky z celé ČSSR. Nebývalý rozvoj kulturně výchovné práce v regionech v období výstavby socialistické společnosti u nás, zejména po nástupu prvních vysokoškolsky vzdělaných pracovníků do kulturních zařízení národních výborů v krajích a okresech, a potřeba metodického usměrňování kulturní i badatelské aktivity na základě marxisticko-leninské metodologie společenských věd, si vyžádaly výrazné oživení ediční činnosti mimo hlavní kulturní a vědecká centra. A tak už v roce 1964 vyšlo první číslo časopisu Národopisné aktuality, věnovaného především otázkám výzkumu lidových tradic a jejich využívání v kulturním rozvoji socialistické společnosti.

Úvodní studie každého čísla strážnických Národopisných aktualit jsou věnovány otázkám metodiky národopisných výzkumů

a teoretickým i praktickým problémům využívání lidových tradic v životě současné společnosti. Nejvíce prostoru je však v Národopisných aktualitách věnováno nejnovějším informacím o výsledcích národopisné práce u nás i v zahraničí v obsáhlých oddílech recenzí a zpráv z konferencí, výrazná pozornost je věnována recenzím rozhlasových a televizních pořadů o lidové kultuře a především hodnocení folkloristických slavností v ČSSR, jejichž nejsoustavnější dokumentace se buduje právě v ÚLU ve Strážnici. Specifikem Národopisných aktualit jsou medailóny lidových tvůrců: hudeců, zpěváků, vypravěčů i mistrů lidové rukodělné výroby. V roce třicátého výročí ÚLU vyšel už 23. ročník tohoto časopisu.

Ústav lidového umění ve Strážnici byl založen také jako kulturně vzdělávací zařízení ve výstavních prostorách zámku, do něhož byly přeneseny i sbírky městského muzea ve Strážnici. Od konce padesátých let se uskutečnila ve Strážnickém zámku dlouhá řada pozoruhodných výstav přispívajících k tomu, že ÚLU se nestal jen pořadatelem folkloristických slavností, ale také realizátorem celoroční kulturně vzdělávací činnosti. Výstavy z historie folkloristických slavností, výstavy výtvarného umění i muzejní expozice o historii města a nečekané množství návštěvníků těchto expozic a výstav v době folkloristického festivalu si vynutily řešení otázky plánovitého vědeckovýchovného působení výstav i jejich dokonalejší vědecko-dokumentační přípravy. Proto bylo nezbytné rozšířit i sbírkotvornou činnost a navázat spolupráci s obdobnými institucemi v kraji, i s významnými galeriemi a muzei v celé ČSSR.

Výstavba Muzea vesnice jihovýchodní Moravy ve Strážnici byla zahájena v roce 1973 a jeho první část byla zpřístupněna veřejnosti v roce 1983. Pracovníci ÚLU vycházeli při tvorbě koncepce tohoto muzea z poznání, že národopisná muzea v přírodě mohou nejkomplexněji a společensky nejefektivněji vyjádřit širší historické souvislosti vývoje kultury a způsobu života lidu na jeho cestě za hmotným i duchovním osvobozením. Výstavbou Muzea vesnice - kromě pořádání folkloristického

festivalu, vydávání odborného časopisu a dalších akcí - chce Ústav lidového umění ve Strážnici přispět k pravdivému chápání života lidu v minulosti a tím i k pochopení velikosti socialistických revolučních proměn současné vesnice, především na jihovýchodní Moravě. Přenesené stavby, působící na návštěvníky i citově, zesilují argumentační hodnotu ostatních sbírkových předmětů muzea v přírodě a zvyšují i politickovýchovný účinnosti ÚLU vůbec.

Muzeum vesnice jihovýchodní Moravy je rozděleno na samostatné areály, které "mapují" charakteristické oblasti lidového stavitelství na jihovýchodní Moravě a podávají přehled technicko hospodářských objektů. Důležitou součástí práce na výstavbě tohoto muzea je pokračující výzkum lidového stavitelství a doplňování sbírkových předmětů pro instalaci interiérů staveb.

Vznik a pozoruhodný rozvoj Ústavu lidového umění ve Strážnici, oceněného v roce 1985 státním vyznamenáním Za zásluhy o výstavbu, je názorným a přesvědčivým dokladem péče socialistické společnosti o rozvoj vědy a kultury, dokladem reálné péče o rozvoj nejenom materiálních, ale i duchovních potřeb pracujících. Bilance uplynulých třiceti let ÚLU je však také inspirujícím podnětem pro rozvoj výzkumné a vzdělávací činnosti strážnického Ústavu lidového umění v dalších desetiletích.

J. Jančář

Rezortní vědeckovýzkumný úkol Etnografického muzea Moravského muzea v Brně v letech sedmé pětiletky

Etnografické muzeum Moravského muzea v Brně se v uplynulém pětiletí podílelo na řešení rezortního vědeckovýzkumného úkolu NM-R-1/2 "Etnografie rozvinuté socialistické společ-

nosti", jehož bylo současně garantem a hlavním řešitelem a na němž se podílela další etnografická pracoviště muzeí v ČSR. Vstupní oponentura projektu úkolu byla provedena 15. 6. 1982. Kolektiv etnografů Moravskému muzeu řešil tematický úkol "Vývoj lidové kultury v Jihomoravském kraji". Řešitelský tým tvořili PhDr. Pavek Kurfürst, CSc., (do 31. 3. 1983), PhDr. Miroslava Ludvíková, CSc., PhDr. Eva Večerková, CSc., PhDr. Alena Kalinová (od 1. 9. 1983). Do 31. 3. 1983 plnil úlohu hlavního řešitele úkolu P. Kurfürst, který se také podílel na vypracování projektu úkolu, dne 1. 4. 1983 převzala tuto funkci E. Večerková. S přihlédnutím k oborové specializaci jednotlivých členů týmu byl program úkolu Etnografického muzea rozpracován do čtyř tematických částí:

1. Kulturní a společenské procesy v jihomoravském pohraničí
Řešitelka: Eva Večerková
2. Tvorba nové společnosti a nové životní kultury na Moravě
Řešitelka: Miroslava Ludvíková
3. Lidové hudební nástrojařství na Moravě
Řešitel: Pavel Kurfürst
4. Tradiční výroba lidové keramiky na Moravě
Řešitelka: Alena Kalinová

Předmětem úkolu byl výzkum vybraných projevů lidové kultury ve vytypovaných vesnických společenstvích Jihomoravského kraje, soustředění dokumentace a vyhodnocení poznatků. V problematice etnografie současnosti, v níž bylo těžiště výzkumné práce, byla největší pozornost věnována nově osídleným oblastem jihomoravského pohraničí, předně v lokalitách bývalého mikulovského okresu. Etnické a integrační procesy a etnosociální aspekty působení tradice byly sledovány zejména na příkladu lidových obyčejů a lidové stravy nových obyvatelů jižní Moravy a výsledky publikovány v četných studiích. Souhrnně byla zpracována lidová výšivka na Moravě, postiženy otázky jejího vývoje v 18. - 20. století, inspiračních zdrojů, typologie i současných forem. Výzkum tradiční výroby lidové keramiky zhodnotil cenou a obsáhlou sbírkou lidové keramiky

v Moravském muzeu v širším kontextu formování etnografického muzejnictví na Moravě, dále se zaměřil na kamnářskou plastiku a přinesl i nové poznatky o produkci měkké kameniny v Olomoučanech u Blanska a jejího významu pro život lidu na Blansku na přelomu 19. a 20. století. Na smyčcové nástroje lidové hudby na Moravě, zejména na analýzu vývoje nástrojů typu "da braccio", se soustředil etnoorganologický výzkum.

Závěrečná oponentura výzkumného úkolu proběhla za účasti oponentů dne 12. 5. 1985 v Etnografickém muzeu MM v Brně před krajskou komisí pro vědeckou činnost. Oponentské posudky na předložené práce vyzněly velmi dobře. Zvláště byl zhodnocen přínos samostatných obsáhlých monografií, které obsahují souborné zpracování výsledků a jejich teoretické vyhodnocení. Etnografický výzkum Moravského muzea přinesl řadu nových poznatků, jež byly publikovány v řadě studií a článků (56 titulů) a prezentovány na vědeckých konferencích a seminářích doma i v zahraničí. Znamenal i podstatný přínos pro vlastní sbírkotvornou činnost ústavu.

Výběrová bibliografie publikovaných prací:

1. Kalinová, Alena: Keramická továrna v Olomoučanech u Blanska a život v lidovém prostředí na přelomu 19. a 20. století.
Časopis Moravského muzea, 68 (1983), s. 271-281
2. Kalinová, Alena: K vývoji sbírky keramiky v Moravském muzeu.
Časopis Moravského muzea, 70 (1985), s. 269-274
3. Kalinová, Alena: Počátky národopisného studia lidového umění a sbírka keramiky v Moravském muzeu.
Časopis Moravského muzea, 69 (1984), s. 231-238
4. Kalinová, Alena: Tierplastiken auf Kachelöfen aus Mähren.
Volkskunst, 8 (1985), č. 1, s. 30-34
5. Kalinová, Alena: Výrobní profil keramické továrny v Olomoučanech.
Časopis Moravského muzea, 67 (1982), s. 239-250

6. Kurfürst, Pavel. Die Entwicklung der Streichinstrumente "da braccio" auf Ikonogrammen aus den böhmischen Ländern und der Slowakei vom dreizehnten Jahrhundert bis in die Gegenwart.
Časopis Morávského muzea, 67 (1982), s. 173-200
7. Kurfürst, Pavel: Violininstrumente "da braccio" im volkstümlichen Instrumentarium auf dem Gebiet der Tschechoslowakei.
Časopis Morávského muzea, 68 (1983), s. 233-250
8. Kurfürst, Pavel: Vývoj smyčcových nástrojů "da braccio" v lidovém prostředí na území dnešního Československa od 13. století do současnosti. Brno 1982, 164+34 stran rkp., 483 příloh. Kandidátská práce obhájená dne 19. 1. 1983 před komisí pro obhajoby kandidátských prací v oboru národopis na ÚEF ČSAV v Praze
9. Ludvíková, Miroslava: Integrační proces v lidové stravě v jihomoravském pohraničí.
Národopisné aktuality, 23 (1986), s. 1-12
10. Ludvíková, Miroslava: Integrationsprozesse in der Volksnahrung des südmährischen Grenzgebietes
In: Sborník referátů z mezinárodní konference o lidové stravě, Matrafüred 13. 10. - 22. 10. 1983, 7 stran rkp., v tisku
11. Ludvíková, Miroslava: Lidová výšivka na Podluží.
Uherské Hradiště 1982, v edici Kultura a tradice sv. 15, 157 stran + obr. příl.
12. Ludvíková, Miroslava: Moravská lidová výšivka.
Brno-Praha 1986 (Moravské muzeum a UKVČ), 244 stran, bar. a černobílá obr., cizojazyčná réš.

13. Ludvíková, Miroslava: Moravská lidová výšivka na prahu 20. století.
In: Socializace vesnice a proměny lidové kultury, sv. 3, Uherské Hradiště 1984, s. 47-52
14. Ludvíková, Miroslava: Tradice a počátky JZD v jihomoravském pohraničí.
In: Sborník referátů z konference "Etnické procesy v pohraničí po roce 1945" v Sobotíně u Šumperku, ÚEF ČSAV, Praha 1984, v tisku
15. Ludvíková, Miroslava: Výšivka na Podluží ve dvacátém století.
Časopis Moravského muzea, 66 (1981), s. 201-220
16. Večerková, Eva: K některým otázkám studia obyčejové tradice v jihomoravském pohraničí.
In: Revoluční proměny jihomoravského venkova, Brno 1981, s. 192-197
17. Večerková, Eva: K problematice etnokulturních a integračních procesů v nově osídlených obcích na jižní Moravě.
In: Sborník referátů z konference "Etnické procesy v pohraničí po roce 1945" v Sobotíně u Šumperku, ÚEF ČSAV, Praha 1984, v tisku
18. Večerková, Eva: Issledovanije i dokumentacija etničeskich processov v oblastach vnov zaselennyh.
In: Sborník referátů z konference "Muzeum a etnografické problémy současnosti", Státní muzeum etnografie národů SSSR, Leningrad 1984, v tisku
19. Večerková, Eva: Obyčejová tradice v procesu formování nového společenství jihomoravského pohraničí.
Brno 1984, 248 stran rkp. + 60 stran příl. Kandidátská práce obhájená dne 10. 10. 1985 před komisí pro obhajoby kandidátských prací v oboru národopis na filozofické fakultě Univerzity J. E. Purkyně v Brně

20. Večerková, Eva: Příspěvek k charakteristice současného svatebního obřadu v jihomoravském pohraničí. Časopis Moravského muzea, 69 (1984), s. 189-212
21. Večerková, Eva: Příspěvek k problematice působení tradice v nově osídlené jihomoravské vesnici. Časopis Moravského muzea, 70 (1985), s. 224-240
22. Večerková, Eva: Rodinné a společenské svátky v novoosídlené obci jižní Moravy. In: Čas života. Rodinné a společenské svátky v životě člověka. Brno 1985, s. 84-92

E. Večerková

Výzkum současnosti v resortním úkolu Národního muzea v Praze

V období sedmé pětiletky (1980 - 1985) byl na půdě Národního muzea v Praze řešen resortní vědeckovýzkumný úkol MK ČSR - NM - R - 1, zaměřený na problematiku současnosti "Výstavba rozvinuté socialistické společnosti ČSR a její historické souvislosti". Výrazných výsledků se dosáhlo především v jeho oddílu zaměřeném na oblast etnografie s názvem Odráz společenských proměn v oblasti hmotné a duchovní kultury českého lidu. Tento tematický blok, řešený i v některých dalších muzejních etnografických pracovištích, koordinoval Ústřední muzeologický kabinet. Za Národní muzeum jej zpracovávalo národopisné oddělení NM s cílem zachytit některé změny v kultuře obyvatelstva tří oblastí českých zemí, které v důsledku odlišného hospodářského a společenského vývoje zachovaly výrazné recentní rysy. Byla to zemědělská oblast jihočeských Blat a Doudlebska, malovýrobní oblast Domažlicka a průmyslová oblast Slezska. Proměny lidové kultury vybraných oblastí byly zkoumány v jižních Čechách na lidových obyčejích, na Domaž-

ličku a ve Slezsku na lidovém oděvu.

Část zaměřenou na lidové obyčejy jižních Čech a kroje na Těšínsku zpracovávala PhDr. Alena Plessingerová, CSc., která výzkum obyčejů zaměřila jednak na základní informativní poznání rodinných a výročních obřadů a jejich soudobou podobu ve srovnání s oblastmi středních Čech. Druhá část výzkumu byla pak zaměřena na některé speciální a dosud nepopsané formy zvyků, především zdobení domů jeřabinami na sv. Bartoloměje a velikonoční výzdobu oken.

Téma orientované na oblast lidového oděvu na Těšínském Slezsku autorka opřela o výzkumy zesnulé doc. Drahomíry Stránské z 50. a počátku 60. let, které na základě soudobého vědeckého poznání doplnila, přehodnotila a shrnula do základní obsáhlé studie.

Třetí téma věnované současnému lidovému oděvu na Chodsku zpracovala PhDr. Jiřina Langhammerová. Na základě mnohaletého vlastního terénního výzkumu, zhodnocení materiálů z muzeí a četných pramenů podala celistvý obraz o vývoji lidového oděvu jediné oblasti Čech, kde bylo možno sledovat živé procesy oděvního vývoje od konce 19. století, kdy zde kroj žil v plné síle, až po jeho užité dovětky v současné epoše. Práce shrnuje množství nových faktografických poznatků, ale především uvedla řadu srovnávacích momentů, důležitých pro studium lidového oděvu obecně.

Pro všechna uvedená témata byly zpracovány obsáhlé studie, které byly resortní komisí úspěšně oponovány. Práce splnily nejen vytčené vědecké cíle, ale přinesly mnohé hodnoty i pro práci Národního muzea v oblasti srovnávací i sbírkotvorné. Při výzkumných cestách bylo získáno okolo 100 cenných sbírkových předmětů s dokonalou pasportizací. Z výzkumů vyšla řada publikací vědeckých, odborných i populárních, z nichž výběr uvádíme. Výsledky práce se promítly i do práce vědecko-osvětové při přípravách muzejních výstav a bohaté přednáškové činnosti.

Výběr z bibliografie:

Flessingerová, Alena:

- Výroční obyčeje v jižních Čechách na konci léta, 49 str., obrazová příloha 52 str., závěrečná práce resortního výzkumného úkolu NM-R-1/2, oponentura 29. 4. 1985
- Lidový obyčej zdobení domů jeřabinami. Člověk a kultura jižních Čech, ÚEF ČSAV (v tisku)
- Jihočeský obyčej zdobení domu jeřabinami. Sborník národopisných prací. JČM, České Budějovice (v tisku)
- Zvaní na slanej chleba ve Stráži nad Nežárkou a okolí. Národopisné aktuality 22, 1981, s. 71
- Hrnčířské náhrobní štíty v Chlumu u Třeboně. ČNM CLIII, 1984, řada historická, č. 3-4, s. 180-197
- Láska a svatba v lidovém umění, scénář a katalog výstavy NM, 90 str. a 68 str., realizace výstavy 1983-1984

Flessingerová, Alena - Stránská, Drahomíra:

- Lidový oděv na Těšínsku. Ve: Těšínsko. Profil, Ostrava (v tisku)

Langhammerová, Jiřina:

- Výzkum lidového oděvu u recentních malozemědělských výrob - Chodsko, závěrečná práce resortního výzkumného úkolu NM-R-1/2, 85 str., obrazová příloha 122 str., oponentura 29. 4. 1985
- Současný lidový oděv na Chodsku, Sborník Národního muzea, 72 str. (v tisku)
- Krajkářství na Domažlicku. ČNM 1983, řada historická, č. 3-4, s. 158-178
- Stříhy lidového oděvu v českých zemích, VÚVD, Praha, 75 str. (v tisku)
- Kroje jižních a jihozápadních Čech, katalog výstavy. Muzeum středního Pootaví, Strakonice 1986, 18 str.
- Lidový nábytek a chodská vesnice 20. století. Umění a řemesla 1986, 3, s. 64-65.

J. Langhammerová

Národopisné informácie 1985, č. 1, Národopisný ústav a Slovenská národopisná spoločnosť pri SAV, Bratislava 1985, 170 s.

V prvom svazku Národopisných informácií 1985 byly otištěny referáty a diskusní příspěvky z konference Úloha národopisné vědy při formování současné socialistické kultury, pořádané SNS pri SAV 23. - 25. 5. 1984 v Nitře. Úkolem konference bylo prokázat podíl etnografie (a zároveň odhalit její další možnosti) na tvorbě široké oblasti socialistické kultury. Materiály přednesené na konferenci lze zhruba rozdělit do tří větších tematických celků - dynamika vývoje materiální a sociální kultury, zvyky a obyčej v současnosti a úloha muzeologie při formování současného kulturního povědomí. Referátům výše uvedených tematických bloků předcházely úvodní příspěvky M. Leščáka (NÚ SAV Bratislava) Úloha národopisné vědy při budování socialistické kultury, B. Beneše (FF UJEP Brno) Naplňování lidové tradice v socialistické společnosti a J. Jančáře (ÚLU Strážnice) Národopis, kulturní dědictví a společenská praxe. Číslo redakčně připravila E. Drábiková. Z členů Národopisné společnosti československé při ČSAV přednesli referáty V. Hrníčko, J. Pargač, J. Rychlík, S. Švecová, J. Vařeka a V. Vondruška.

Národopisné informácie 1985, č. 2, Národopisný ústav SAV a Slovenská národopisná spoločnosť pri SAV ve spolupráci s Ústavem lidového umění Strážnice, Bratislava 1985, 173 stran.

Druhé číslo Národopisných informácií z roku 1985 obsahuje příspěvky k zajímavé problematice hospodářských staveb zemědělské usedlosti, které zazněly na semináři v Pribylině (o. Liptovský Mikuláš) ve dnech 26. - 28. 3. 1985. Hlavním pořadatelem semináře byla Subkomise pro lidové stavitelství, sídla a bydlení Mezinárodní komise pro studium lidové kultury Karpat a Balkánu (MKKKB) ve spolupráci s Liptovským muzeem

v Liptovském Hrádku a Subkomisí pro agrikulturu výše jmenované karpatské komise. Uveřejněné diskusní příspěvky v tomto sborníku jsou cenné tím, že jde prakticky o první výsledky bádání a výzkumů zaměřených na hospodářské stavby (vychází z projektu hospodářských a technických staveb - část syntézy lidového stavitelství karpatské oblasti, přijaté v r. 1984). Uvedený seminář pokračoval zasedáním Subkomise pro lidové stavitelství, které určilo další úkoly zaměřené právě na analytické studium technických staveb.

Druhé číslo Národopisných informací redakčně uspořádal J. Langer, který je autorem nejen předmluvy k celému sborníku, ale i úvodního referátu Hospodářský dvůr venkovské usedlosti. Je rovněž koordinátorem výzkumu vesnických technických staveb na území československých Karpat.

Problematika hospodářských staveb je u nás poměrně málo zpracována. Dosud šlo spíše o ojedinělé studie a výzkumné práce než o speciálně zaměřené terénní etnografické výzkumy hospodářských a technických staveb na vesnici, ještě navíc metodicky nesjednocené a prováděné na odlišné úrovni různými pracovišti.

Kromě již zmíněného referátu J. Langra obsahuje sborník ze semináře celkem 18 příspěvků. Týkají se obecně problematiky a výsledků etnografického výzkumu hospodářských staveb v různých oblastech ČSSR zaměřené pro potřeby odborných a vědeckých institucí.

Obecněji zaměřené referáty přednesl k danému tématu V. Prolec (Tradiční řád rolnického dvora spolu s rámcovým návrhem výzkumu) a J. Vařeka (Historicko-etnografické aspekty vývoje rolnického dvora na území ČSSR). J. Botík se zaměřil na otázku hospodářské funkce rolnického obydlí v Hontě a J. Souček stanovil typy dvora a hospodářských staveb na jihovýchodní Moravě.

Materiál diskusních příspěvků dalších autorů byl získán při výkumech lidového stavitelství v těch regionech Slo-

venska, jejichž hmotná kultura bude prezentována v Múzeu slovenskej dediny v Martine. Jde vždy o výběr charakteristických obytných i hospodářských částí zemědělské usedlosti, které pak reprezentují typické lidové stavby zkoumaného regionu. V tomto případě šlo o příspěvek E. Pančuhové Hospodářské stavby z regionu severozápadné Slovensko v MSD v Martine, dále Z. Zuberčové Zástavba usedlosti a hospodářské stavby na Orave a M. Pastierikové Hospodářské stavby na juhovýchodnom Slovensku.

Závažné odborné poznatky obsahovaly i příspěvky, které vznikly v rámci výzkumných programů i regionálních národopisných muzeí a dalších pracovišť: A. Kocourková: Dvory rozptýleného osídlení na Kysúciach, I. Zuskinová: Zvláštné spůsoby ustajnenia hovädzieho dobytku v lúčnych maštaliach mimo obce v Liptove, P. Švorc: Hospodářský dvor pred sociálizáciou polnohospodárstva v Štrbe, M. Sopoliga: Formy dvorov Ukrajincov východného Slovenska a V. Kovářů: Hospodářské stavby na jižní Moravě.

Speciálními způsoby a typy staveb pro úschovu a skladování některých zemědělských plodin se zabývaly příspěvky Z. Liptayové Uskladňovanie polnohospodárských plodín v oblasti Hornej Cirochy a O. Máčala Vinohradnické stavby na jižní Moravě.

Typologií vybraného druhu hospodářských staveb na Slovensku se zabýval ve svém příspěvku S. Horváth - Základná typológia slovenských stodôl a M. Petráše - Sposoby uskladnenia zemiakov na Slovensku. Hospodářským stavbám u obytných objektů a usedlostí nezemědělského obyvatelstva na venkoci se věnovali J. Ušák (Nerolnické hospodárstvo na Slovensku) a L. Procházka (Hospodářské stavby u dělnických obydlí).

Seminář přinesl cenný materiál k výzkumu hospodářských staveb zemědělské usedlosti a zvýraznil jejich odlišnost a specifika v jednotlivých sledovaných regionech. Byl přínosný i po stránce terminologické a metodologické. Prokázal, že pořádání takto speciálně zaměřených seminářů, kde jsou soustře-

děni odborníci zabývající se danou problematikou, přináší konkrétní vědecké poznatky, které je pak možno na patřičné úrovni využít pro syntetickou vědeckou práci v oboru, a to jak u nás, tak na poli mezinárodní spolupráce ve společenských vědách v socialistických zemích.

Je velmi dobrým edičním záměrem Národopisného ústavu SAV a Slovenské národopisné spoločnosti pri SAV, že formou svého informačního bulletinu vydaly ucelený soubor příspěvků ze dvou závažných etnografických konferencí a poskytly tak národopiscům a zájemcům o tuto problematiku důležitý studijní materiál.

L. Procházka

Jan Willenberg. Pohledy na česká města z počátku 17. století. První výstava unikátního souboru perokreseb restaurovaných v roce 1984. Katalog připravili Helena Demanjová a Miroslav Truc. Praha, Památník národního písemnictví, 1987, 16 s., 12 fotografií.

Výstavě kreseb z torza tzv. strahovského skicáře Jana Willenberga z roku 1602 - památky I. kategorie - předcházela v r. 1984 restaurace celého souboru, provedená T. Vyskočilem. Aby znovu nedošlo k nežádoucímu poškození kreseb, bylo rozhodnuto, že oboustranné kresby nebudou již svázaný do skicáře. Sedm listů bylo ponecháno v původní oboustranné podobě, ostatní kresby byly rozštěpením listů přeměněny ve 29 kreseb jednostranných. Oba typy restaurovaných kreseb (rozměry: v. 86-185 mm, š. 110-1126 mm) byly vsazeny do hlubokých paspart s předními i zadními kryty.

Willenbergovy kresby jsou cenným pramenem národopisných informací. Zachycují ohražování polí na předměstích a v podhradích (ploty z tyčkoviny i roubené do kílů - Hradec Králové,

Chrudim, Prachatice, Čáslav), zahrady a sady obezděné zdí s branami (Sedlčany, Hluboká, Slaný, Horažďovice), domy zděné od základu až po hřeben střechy (Čáslav, Sedlčany) někdy s kruhovými větracími okénky ve štítu (Hradec Králové), jindy se zvýrazněnými hambálkami a vaznými trámy, zděné nebo roubené stavby v županu s bedněnými štíty, někdy opatřeny polovalbou a snad i jehlancovým kabřincem, jindy úzkou nebo širokou podlomenicí, domy se štíty bedněnými od vazného trámu po hambálek a druhým pásem prken nabíjených od hambálku po sedlo střechy. Kresby jen ojediněle zachycují stavby hrázděné (Žatec, Louny, Kutná Hora), zděné s roubeným patrem (pouze Prachatice) a domy s podstávkami (Zvolen-zámek), stodoly se zvýšeným vjezdem (Rábí, Kouřim, Hluboká?), stodolu se dvěma vjezdy (Slaný), stavby bedněné (Slaný-kůlna, Hluboká-štítové stěna stodoly) a kůlové (Žatec). Běžně jsou zobrazovány domy se vchody jak ve štítových, tak v okapových stěnách. Kresby podávají svědectví o tom, že střechy byly většinou sedlové; valbové jen ojediněle (Slaný, Horažďovice, Klatovy, Žatec). Ojediněle jsou zachyceny též vikýře, které mají charakter větracích otvorů (Hluboká-naznačeny obloučky) i útvarů výrazně vystupujících z tělesa střechy (Plzeň). Větší počet vikýřů vidíme na stavbě z Čáslavi (tři), na domu v uzavřeném dvorci ve Slaném (čtyři) a v podhradí Hluboké (pět nebo šest). Větrací otvor krytý sedlovou stříškou vyčnívá nad hřebem střechy na čáslavském předměstí. U téže stavby vidíme i zmíněnou trojici vikýřů. Z technických staveb nalézáme na Willenbergových vedutách vodní mlýny, dřevěné lávky, kryté dřevěné mosty s částečným nebo úplným bedněním bočních stěn, kamenné můstky a mosty o jednom až šesti obloucích, kašnu na náměstí (Slaný) i v polích na předměstí (Prachatice). Na několika vedutách zachytil umělec vahadlové studny (Mladá Boleslav, Horažďovice, Tábor, Beroun, Most, Kouřim, milevský klášter), milníky, rozcestníky, případně boží muka (Kouřim, České Budějovice, Plzeň, Smečno, Hradec Králové, Most, často

šibenice a kola na lámání odsouzcenců. Ze zvláštností připomenu jinobarevné vyznačení kříže v krytině farního kostela v Chrudimi.

L. Skružný

Pozdrav dr. Jánú Mjartanovi, DrSc.

Mezi jubilanty roku 1986 patří i nestor slovenských národopisců dr. Ján Mjartan, DrSc., který se 5. května dožil osmdesáti pěti let.

Zhodnocení životního díla dr. Mjartana už bylo provedeno jinde povolnými odborníky¹ a vyžadovalo by více prostoru, nežli má skromný Národopisný věstník k dispozici. Proto chci v tomto stručném pozdravu připomenout jen tu stránku Mjartanova díla, která bezprostředně souvisí s českým národopisem a s Národopisnou společností.

Dr. Ján Mjartan patří mezi ty vynikající slovenské vědce, kteří vždy byli oporou česko-slovenské vzájemnosti a přispívali k vzájemnému pochopení a úctě obou národů. Vysvětlení toho jistě neleží jen v tom, že Mjartan kdysi studoval v Chotkově semináři a v době před druhou světovou válkou přímo spolupracoval na řadě projektů i konkrétních etnografických úkolů s českými odborníky, kteří tehdy působili na Slovensku. Kořeny tohoto Mjartanova zaměření je nutno hledat v jeho velkorysém a bytostně spravedlivém nazírání na problémy vědy i doby, díky jemuž se vědy snaží dobrat podstaty jevů i jejich vzniku. Ve vědecké práci dr. Mjartan soustavně a neúnavně hledal prameny vzájemných vztahů obou našich národních etnografií, aby odhalil kořeny odborné i lidské spolupráce od vzniku naší vědy až do jejího rozvoje ve 20. století a ukázal její význam. Mjartanova bibliografie vykazuje úctyhodný počet položek, které jsou věnovány stykům mezi českými a slovenskými kultur-

ními pracovníky a národopisci, zejména v období příprav a realizace Národopisné výstavy československé, ale i v šasech, které této první veřejné manifestaci česko-slovenské kulturní sounáležitosti předcházely a které po ní následovaly. Díky Mjartanově soustavné pozornosti a pilnému shromažďování pramenů, které do té doby namnoze nebyly známy, dnes známe spolupráci slovenských národopisců na přípravě a realizaci Národopisné výstavy i na odborné náplni Českého lidu (zvl. J. L. Holubyho, ale i řady dalších slovenských specialistů) a můžeme sledovat osobní i odborné styky mnohých z nich. Dr. J. Mjartan zhodnotil i činnost prof. K. Chotka, akademika J. Horáka a prof. J. E. Kouly a v souvislosti s tím i mnohých dalších.

Je však třeba zvláště vyzvednout, že Dr. Mjartan vždy sám aktivně přispíval k rozvíjení a prohlubování spolupráce mezi českým a slovenským národopisem. Po léta byl činným členem Národopisné společnosti československé a od roku 1973 je jejím čestným místopředsedou. NSČ mu prokázala tu poctu - jednu z nejvyšší, které prokázat může - protože dr. Mjartan vždy projevoval hluboký přátelský zájem o její práci a přispíval k jejímu rozvoji moudrou radou a odbornými podněty.

Přejeme dr. Jánú Mjartanovi do dalších let mnoho zdraví, životní pohody a vědeckých úspěchů a věříme, že budeme moci i nadále těžit z jeho nepřeherných vědomostí a z přátelství, které nám vždy prokazoval, k prospěchu Národopisné společnosti československé i celého našeho národopisu.

Poznámka:

1 Filová, Božena: Nestor slovenských národopiscov Ján Mjartan sedemdesiatročný, Slovenský národopis XX, 1972, s. 1-6.

Urbancová, Viera: K 80. narodeninám PhDr. Jána Mjartana, DrSc. Slovenský národopis 30, 1982, s. 167-176.

H. Johnová

Jubileum PhDr. Josefa Beneše, CSc.

1. března 1987 oslavil sedmdesáté narozeniny dr. Josef Beneš, CSc., dlouholetý aktivní spolupracovník Národopisné společnosti československé a významný odborník na poli etnografie a etnografické muzeologie.

Dr. J. Beneš je rodák z jihomoravského Vlčnova. V mládí tam zastihl ještě při životě mnohé tradiční projevy lidové kultury a z toho zřejmě pramení jeho celoživotní láska k lidové kultuře, která v něm však nevyvolávala nekritický obdiv, ale touhu po poznání a porozumění základům života lidu na Moravském Slovensku. Zájem o lidovou kulturu dr. Beneše brzy přivedl ke studiu etnografie a do muzea v Uherském Brodě, které tradičně dokumentovalo mimo jiné i hmotnou a duchovní kulturu Slovácka.

Dr. Josef Beneš na sebe brzy upozornil dokumentačními a expozičními úspěchy, kterých v uherskobrodském muzeu dosáhl, i aktivitou na poli teoretické i praktické muzeologie. Proto byl už v roce 1956 povolán do muzejního odboru ministerstva školství a kultury. Této práci zůstal věrný i po přechodu do ministerstva kultury ČSR v roce 1967 a svou důležitou funkci tam s pozoruhodným zaujetím plnil až do odchodu do důchodu v roce 1982. Široká a všestranná orientace dr. J. Beneše v muzeologické problematice a jeho pedagogické schopnosti tvořily předpoklady pro jeho uplatnění ve výuce muzeologie, které se věnoval jako externí vysokoškolský přednášející. Po zřízení Střediska pro výuku muzeologie dal v této instituci Univerzity Karlovy, přičleněné k Národnímu muzeu v Praze, své rozsáhlé zkušenosti plně do služeb výuky muzeologie. Byl aktivním a úspěšným spolupracovníkem Střediska až do roku 1982.

Aktivita dr. Beneše se však neomezovala na metodickou činnost ministerstva kultury ČSR a pedagogickou práci ve Středisku pro výuku muzeologie. Věnoval se s neutuchající pílí problematice lidové kultury, a to jak jejím tradičním projevům, tak jejich proměně v současnosti (připomenme např. jeho

objevné práce o slováckém kroji) a neustával promýšlet problémy muzejní prezentace lidové kultury. Řada prací, které na toto téma publikoval, je úctyhodná a stále roste. Závěry, k nimž dr. Beneš ve svých teoretických studiích dohází, jsou podtrženy úspěšně realizovanými praktickými ukázkami. Zvláště významný je jeho podíl na nové expozici Slováckého muzea v Uherském Hradišti, odborně i metodicky neobyčejně podnětná byla výstava ministerstva kultury ČSR o lidové výšivce Slovácka, kterou dr. Beneš koncipoval.

Odhod do důchodu uvolnil dr. J. Beneše, CSc. z náročných pracovních povinností v odboru muzeí a galerií MK ČSR a poskytl mu prostor k tomu, aby se mohl celé věnovat etnografickému a muzeologickému studiu. S pozoruhodnou pílí a zevrubností začal průběžně publikovat výsledky svých zkušeností nashromážděných za předchozí léta a získaných novým výzkumem. V pracích publikovaných v Muzejní a vlastivědné práci, ve slovenském Múzeu i jinde převádí naši muzeologii na exaktní formy studia a dokazuje její potřebnost v současném vědeckém systému.

Naplňuje nás radostí, že si dr. Josef Beneš při svých mnohých a nelehkých úkolech vždy nachází čas i pro potřeby Národopisné společnosti československé, se kterou po léta spolupracuje jako člen i funkcionář. Od roku 1963 zastává funkci revizora účtů hlavního výboru a je vždy připraven dát k dispozici své rozsáhlé odborné vědomosti i organizační zkušenosti.

Přejeme dr. J. Benešovi, CSc. do dalších let mnoho zdraví i úspěchů a doufáme, že bude i nadále s hlavním výborem Národopisné společnosti spolupracovat k prospěchu naší vědy.

H. Johnová

PhDr. Věra Hasalová, CSc. jubiluje

Působenie Věry Hasalovej na katedre etnografie a folkloristiky filozofickej fakulty Karlovej univerzity v rokoch 1958-1975 zanechalo plodné výsledky a hrejivé spomienky. Osobnosť jubilatky, utváraná zložitými životnými cestami, prehýbala kolegiálne a priateľské vzťahy medzi spolupracovníkmi; prednášky a semináre, zamerané predovšetkým na otázky ľudového umenia, získali desiatky poslucháčov pre túto tému. Dodnes je pre študentov vyhľadávaným radcom a pre bývalých kolegov trvalým priateľom.

Narodila sa 1. 8. 1917 vo Valašskom Meziříčí v rodine vojnového invalida, kde bremeno starostí o tri deti niesla matka. Na vysokoškolské štúdium se nedalo pomýšľať, avšak ani maturita na miestnom učiteľskom ústave neprinesla existenčnú istotu. Pre nedostatok stálych miest sa mladá absolventka živila začas ako robotníčka, potom ako praktikantka, učiteľka na rozličných školách, kým sa roku 1945, po oslobodení a otvorení vysokých škôl naplnilo staré pranie: Věra Hasalová začala študovať dejiny umenia a národopis na filozofickej fakulte UK v Prahe.

Zo spojenia dvoch vedných odborov sa utváral záujem o ľudové umenie, ktorý sa stal životnou náplňou jubilatky. V oboch predmetoch štúdia získala základy a rozhľad, hodný úrovne jej učiteľov: na dejinách umenia prof. Matějček, Mencl, Cibulka, Květ, Pečírka, na národopise prof. Chotek, Pražák, Stránská. Štúdium v rokoch 1945-1950 ukončila dizertačnou prácou o ornamentike valašských plachtových výšiviek.

Povojnová atmosféra vtiahla V. Hasalovú medzi umeleckú avantgardu. Ešte v rokoch protektorátu navštevovala kurz estetiky v Maliarskej škole Mánesa s prednáškami V. M. Nebeského, vplyv malo i stretnutie s Otakarom Mrkvičkom, jeho názory na výtvarné umenie, prezentované v Lidových novinách. V priebehu vysokoškolského štúdia sa stala externou výtvarnou referentkou týždenníku Mladej fronty M 46 a publicistickej čin-

nosť rozšírila na celý rad ďalších časopisov a novín; krátky čas písala o výtvarnom umení aj do Rudého práva. Aktuálne uplatnenie národopisného štúdia našla v novom zamestnaní ako referentka pre starostlivosť o ľudovú tvorivosť na výtvarnom oddelení ministerstva informácií a osvetu (od novembra 1951 ministerstva školstva, vied a umenia).

Veľastranné odborné záujmy V. Hasalovej dostali nový smer od roku 1952, keď prijala miesto asistentky na svojej materskej katedre dejín umenia FF UK, kde samostatne prednášala barokové a stredoveké umenie. Z týchto historických koreňov vychádzala aj pri štúdiu ľudového umenia, ktoré v plnom rozsahu rozvinula na katedre etnografie a folkloristiky FF UK od roku 1958 ako odborná asistentka.

Špecializácia Věry Hasalovej v oblasti ľudového umenia sa od výšiviek preniesla na ľudovú plastiku a obrazy na skle. V externej aspirantúre pod vedením prof. Pešinu sa zo začiatku zamerala na pamiatky ľudového sochárstva v českých a slovenských múzeách vo vzťahu k umeniu historických epoch. Pri výčerpávajúcom zbere materiálu v múzeách sa postupne kryštaližovala nová téma - obrazy na skle. Takisto túto oblasť ľudového umenia spojila so štúdiom kresťanskej ikonografie a historických predloh. Kandidátsku dizertačnú prácu Komentář k názoru o genezi a vývoji lidové malby na skle - Moravská lidová malba na skle obhájila v odbore dejiny umenia.

Publikačná činnosť Věry Hasalovej odráža vývoj jej odborných záujmov. V prvom období prevažujú články a štúdie o súdobom výtvarnom umení, úvody do katalógov výstav, monografie (Bořivoj Žufan), zostaviteľské práce o ľudovej tvorivosti, úvody k výstavám o ľudovom umení atď.; druhé obdobie zúročuje heuristický prístup k ľudovému umeniu. Publikuje v ročenke Ethnographia (Moravské museum Brno), v časopisoch Radostná země, Český lid, Polska sztuka ludowa a ďalších, avšak väčšinou len malý zlomok svojich výskumných výsledkov. Kto pozná rozsiahlu a dôkladnú dokumentáciu autorky z oblasti ľudovej

figurálnej plastiky, roztriedení nielen podľa ikonograficko-kompozičných typov, ale jak podľa vzťahu k púťovým predlohám ako aj ďalšie utriedené zbierky, môže iba ľutovať, že tento jedinečný materiál ostal nevyužitý. Nie snáď preto, že by autorke podľa jej skromného názoru chýbal "talent na dokončovanie", no, rozsah zbierok presiahol bežné možnosti uverejnenia.

Reprezentačná obrazová publikácia o ľudovom umení Československa, ktorá vyšla roku 1974 v Artii v nemeckom, anglickom a francúzskom znení (stať o architektúre napísal J. Vajdiš), umožnila V. Hasalovej podať iba stručnú sumu jej umeleckohistorických a etnografických poznatkov.

Do plodných pracovných výsledkov jubilantky v nemalej miere zasiahli udalosti z osobného života. Roku 1975 sa rozlúčila so svojim jediným synom, roku 1976 s matkou, ktorá jej bola oporou po celý život, a v tom roku nastupuje i do dôchodku. Krátko ešte na katedre externe prednášala, v súčasnosti dokončuje rozsiahlu prácu o etnografickom prínose Mikoláša Alša. Veríme, že sa ešte dlho budeme tešiť priateľským kontaktom s jubilantkou. Sú cennou pripomienkou rokov, strávených v úzkej spolupráci s čestným a priamym človekom.

S. Švecová

PhDr. Josef Vařeka, CSc., mnogaja leta !

Každý, kto bližšie zná PhDr. Josefa Vařeku, CSc., muže plného energie, stěží uvěří, že má své abrahamoviny dávno za sebou a letos v červenci vstoupil do řad šedesátníků.

Jubilant se narodil dne 5. července 1927 ve Valašském Meziříčí, kde také studoval na Palackého reálném gymnáziu až do roku 1944, kdy byl totálně nasazen. Maturitu složil po osvobození Československa v roce 1946 a byl přijat na filoso-

fickou fakultu Univerzity Karlovy, kde studoval obory národopis a slovanskou filologii rozšířené o základy pedagogiky. Po ukončení vysokoškolských studií (1951) nastoupil jako pedagog na střední školu v Duchcově - Hrdlovce, kde působil až do roku 1953. Dne 25. 4. 1952 získal diplom doktora filosofie a od září 1953 do června 1963 byl učitelem a v letech 1957-1963 i zástupcem ředitele na Střední průmyslové škole v Teplicích. Současně pracoval na poloviční úvazek v Oblastním vlastivědném muzeu v Teplicích, kde systematicky budoval národopisnou sbírku a podílel se i na scénáři stálé muzejní expozice. Kromě muzejní a pedagogické činnosti, za kterou obdržel v roce 1962 čestné uznání, byl členem školské a kulturní komise MěNV v Teplicích, okresním konzervátorem památkové péče, členem okresního předsednictva Společnosti pro šíření politických a vědeckých znalostí, okresním konzervátorem pro lidovou architekturu a dopisovatelem okresních novin "Směr". Aktivně spolupracoval s Národopisnou společností československou při ČSAV v Praze (členem od roku 1958) při výzkumu zátopových oblastí, se Slezským ústavem ČSAV při výzkumu lidové architektury v Jeseníkách a se Slovenskou národopisnou společností při SAV v Bratislavě při výzkumech na západním Slovensku.

Dne 1. července 1963 nastoupil na základě konkursního řízení do ÚEF ČSAV v Praze, aby zde vedl záchranné národopisné výzkumy a pokračoval v systematických výzkumech lidové architektury roubené, hrázděné, zděné, bydlení dělnictva v Praze a v průmyslových oblastech Čech a Moravy (dělnických čtvrtí, kolonií i nouzových obydlí), skalních obydlí, interiéru domu, technických staveb, způsobu bydlení v novoosídleneckém pohraničí, našich krajanů ve Slavonii, Banátě a Bosně, domu v karpatské oblasti. Při vši té činnosti získal v roce 1964 titul kandidáta věd.

V ÚEF ČSAV vedl PhDr. Josef Vařeka, CSc. nejprve oddělení historické etnografie (1969-1972) a pak oddělení etnografie a národního obrození (1974 až dosud). Současně pracoval v nejvyšších odborářských funkcích (v roce 1980 získal čestný bronz-

vý odznak ÚRO). V roce 1978 se zapojil do soutěže o titul BSP, je nositelem stříbrného odznaku (1985) a soutěží o zlatý odznak BSP.

Od roku 1967 pracuje ve funkci vědeckého tajemníka Národopisné společnosti československé při ČSAV v Praze, v roce 1976 byl přijat do Svazu architektů ČSR. Z velkého počtu dalších jubilantových funkcí se zmíním alespoň o těch, které považují za nejdůležitější. Je členem vědecké rady a vedoucím komise pro lidovou architekturu při SÚPOP, školitelem vědeckých aspirantů a členem komise pro udělování vědecké hodnosti kandidáta věd, pracuje v redakčních radách Národopisných aktualit, Českého lidu a tisků ÚEF ČSAV a Národopisného věstníku československého, je členem vědeckých rad Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, Muzea vesnice jihovýchodní Moravy ve Strážnici, Muzea lidové architektury Českého středohoří v Ústí nad Labem - Zubrnicih, Národopisného muzea v Třebízi, Polabského národopisného muzea v Přerově nad Labem, Souboru lidových staveb a řemesel Vysočina a dalších, je členem nákupních komisí ÚEF ČSAV v Praze a Středočeského muzea v Roztokách u Prahy.

Jubilantovu bibliografii, čítající na 500 jednotek, neuvádím, protože bude vyčerpávajícím způsobem uveřejněna v Národopisných aktualitách a ve výběru v Českém lidu a ve Slovácku, ale připomenu alespoň jeho podíl na výstavě Lidová architektura středních Čech, instalované v SČM v Roztokách u Prahy v r. 1984.

Na závěr tohoto stručného jubilejního připomenutí přeji jménem členů Národopisné společnosti, přátel a kolegů PhDr. Josefu Vařekovi, CSc. do dalších let pevné zdraví a mnoho nových úspěchů ve vědecké práci.

L. Skružný

Jubilejní pozdrav ing. Zdeňku Tempírovi, CSc.

V roce 1986 oslavil významné životní jubileum ing. Zdeňk Tempír, CSc. (nar. 4. 6. 1926 v Hrabenově, o. Šumperk), dlouholetý člen Národopisné společnosti československé při ČSAV. Jubilant zaujímá významné místo na poli agrární etnografie. Během své vědecké činnosti, jako přední odborník pro dějiny zemědělství (zvláště pak rostlinné výroby), spolupracoval s četnými etnografickými pracovišti (ÚEF ČSAV Praha, Národopisné muzeum HM NM v Praze, Etnografické muzeum Moravského muzea v Brně, Slovenské národní muzeum - Etnografický ústav v Martině) i s mnohými významnými národopisnými pracovníky (V. Prolec, J. Kramařík, L. Kunz, J. Podolák, V. Pražák, J. Štika, J. Vařeka).

Z. Tempír pracuje od r. 1969 jako samostatný vědecký pracovník ÚVTIZ - Zemědělského muzea v Praze. Ve výzkumné činnosti se jubilant věnuje technologii a prehistorii rostlinné výroby, dále vývoji zemědělského nářadí a techniky. Další významný okruh odborného zájmu Z. Tempíra představuje paleoetnobotanika (zejména studium a rozbor archeologických nálezů zbytků kulturních rostlin). V posledním období se autor zaměřil na problematiku vývoje chovu včel a na včelařství na území ČSR.

Výsledky své badatelské práce Z. Tempír využil pro přípravu četných expozic Zemědělského muzea. Z posledních výstav jmenujme alespoň: Tradice zemědělské techniky (Výzkumný ústav zemědělské techniky v Praze 6 - Řepích 1981), Medové pečivo (ZM Kačina 1982), Vývoj zemědělství na Slánsku I. a II. (Národopisné muzeum Třebíz 1982 a 1984), Evropské skanzeny, kde se účastnil i vlastními fotografiemi (Národopisné muzeum Třebíz 1983), Medové pečivo a tradice včelařství (ZM Lednice 1985). Z. Tempír se významně angažoval i v oboru zemědělského muzejnictví (prováděl fotografickou dokumentaci, terénní výzkum a sběr trojrozměrných muzejních předmětů a doplňoval sbírkové fondy oradel, včelařství a ohmelářství). Přispěl

i k dokumentaci a expozičnímu využití sbírky modelů lidových staveb a zemědělských usedlostí, zhotovených u příležitosti konání Národopisné výstavy československé r. 1895 v Praze (střešní část dochovaných modelů, tj. asi 70, je uložena právě v ZM na Kačíně). Vznikla tak výstava Vesnické stavby v modelech z 19. století, instalovaná v r. 1984 v Polabském národopisném muzeu v Přerově nad Labem.

Z. Tempír je aktivně zapojen do práce četných mezinárodních organizací. Od r. 1984 je členem předsednictva Mezinárodní organizace zemědělských muzeí (IAMA). V r. 1968 stál u zrodu Mezinárodní pracovní skupiny pro paleoetnobotaniku (IWGP) a je členem Interdisciplinární komise pro dějiny pravekého zemědělství. Od r. 1982 pracuje jako tajemník komise pro dějiny zemědělství, potravinářského průmyslu a lesnictví, zřízené ÚVTIZ-ZM Praha. Řídil vydávání některých odborných zemědělských periodik (Vědecké práce Zemědělského muzea, Prameny historie zemědělství a lesnictví). Je též členem redakční rady sborníků Acta museorum agriculturæ, Agrikultúra, Sociologie zemědělství. Bohatá je též Tempírova publikační činnost. Je autorem řady průvodců expozicemi Zemědělského muzea. Další jeho vědecké studie a odborné články čerpají z oblasti historie pěstování kulturních rostlin, z dějin zemědělské výroby a techniky, zemědělského muzejnictví a agrární etnografie.

Mnohé badatelské výsledky i terénní zkušenosti Z. Tempíra je možno využít v národopise. Jubilant tak přispěl aktivně svým dílem k mezioborové spolupráci v oblasti společenských věd. Přejeme mu za širokou obec Národopisné společnosti mnoho úspěchů v další badatelské práci.

L. Procházka

Z bohatého díla jubilatky PhDr. Hany Podešvové
(nar. 15. 10. 1927 v Pasece)

Pouhý výčet odborných i veřejně orientovaných prací na úseku etnografie a folkloristiky nestačí náležitě vykreslit celou osobnost a charakter tvrdčí práce letošní jubilatky. Na prvním místě je však nutné se zmínit o hlavním zdroji a oblasti působení dr. Podešvové. Je jím život lidu Slezska, které již několika pokolením její rodiny bylo domovem a krajinou neustále inspirující k činorodé práci.

Se znaleckým přehledem, a je nutné poznamenat, že i s teoreticky jedinečně fundovaným nadhledem, dokázala dr. Podešvová zhodnotit mnohaletou výzkumnou práci v historické i novodobě koncipované metodice etnografických a folkloristických úkolů. Jako vědecká pracovnice Slezského studijního ústavu v Opavě (1951-1965) a po reorganizaci tohoto pracoviště jako specialistka v Krajském kulturním a osvětovém středisku v Ostravě shromáždila a zpracovala velké množství dokladů. Jako redaktorka časopisu *Radostná země* (1951-1962) postarala se o důsledné zveřejnění výsledků práce celého týmu slezských pracovníků i laických informátorů. (Srov. 15 let národopisné a folkloristické práce ve slezské oblasti, *Radostná země* 10, 1960, č. 4.) Jubilatka se významným způsobem podílela nejen na zpracování vlastních studií, ale i na koncepci několika monografií: *Těšínsko* (SSÚ a SÚO ČSAV, v tisku v edici *Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm*), *Ostravsko, průmyslová oblast ostravsko-karvinská, družstevní vesnice Hlavnice*, kde se věnovala hlavně vývoji usedlosti a změnám bydlení. Připravila rovněž souhrnné studium z výzkumu záplavových oblastí, pojednání o lidovém stavitelství na Opavsku ad.

Těžiško erudované práce dr. Podešvové je však zakotveno hlavně v badatelské etnochoreologické specializaci. V této oblasti jubilatka patří ke vzácně disponovaným teoretikům. Její systém hudebně-tanečního zápisu slezských lidových

tanců, který neváhala zadaptovat podle moderních notačních metod (Knust-Laban), je promyšleným a prakticky využitelným způsobem komunikace obtížně sdělovatelného záznamu. Rovněž systém třídění systematického katalogu lidových tanců se významně promítl do zpracování a publikací obsáhlého sběru. Uplatnila jej především ve své kandidátské disertační práci Lidové tance na Opavsku (ÚEF ČSAV 1964), jejíž materiálová část vyšla v letech 1980-82 péčí OKS v Opavě. Vedle studie o specifické lidové taneční kultuře v monografii Těšínsko připravila do tisku zvláštní suplement tanců z této oblasti (v tisku KKS v Ostravě). Již v r. 1954 v SSÚ publikovaný separát Polka a lidové tance na Opavsku je originálním příspěvkem ke studiu tzv. figurálních tanců 19. století, jimž dr. Podešvová věnovala hlavní pozornost. (Viz Příspěvek k systematickému třídění figurálních tanců, komunikát SÚO 1964, a společnou formulaci v encyklopedii Lidová kultura, Praha 1960.)

Konkrétní hudebně-taneční vzdělání dovoluje dr. Podešvové účinně se podílet také metodickou a poradenskou činností na rozvíjení práce souborů lidových písní a tanců. Provedla řadu speciálních folkloristických školení a připravila choreologická skripta. Slezským souborům poskytuje nejen své sběry, ale scénografický materiál pro jevištní uvádění také zpracovává. Vedle dalších souborů trvale spolupracuje se souborem Heleny Salichové při DK OKP v Ostravě - Porubě.

Tímto skromným výčtem se připojujeme ke gratulantům k životnímu jubileu dr. Hany Podešvové.

H. Laudová

Bohuslav Beneš šedesátiletý

Před šedesáti lety, 20. října 1927, se v Brně narodil jeden z našich předních folkloristů, docent university Jana Evangelisty Purkyněho, Bohuslav Beneš. Jako žák Franka Vollmana nikdy neztratil se zřetele, že základem vědeckého poznání je vlastní terénní práce sběratelská. V tomto duchu vede i své žáky, jimž dává i výbornou přípravu teoretickou. Dosud máme v paměti diskusní semináře, konané na půdě katedry, na něž zval pruběžně i oborové hosty z dalších pracovišť. Pro potřeby studentů vypracoval i tolik u nás potřebnou příručku. Se zřetele nepouští ani širší slavistický základ studia folkloristiky. Jeho vlastní doménou je zejména rusistika, která jej sblížila s Petrem Bogatyrjovem a učinila z něho jednoho z nejoddanějších žáků Petra Grigorjeviče u nás vůbec. Z podnětu tohoto vědce se zdarem aplikoval na náš materiál metodu strukturální analýzy. Zajímaly jej především "hraniční žánry" - kramářská píseň, pololidová a insitní literatura, zejména její současné formy městského a dělnického prostředí, scénické formy neprofesionálního projevu ad. Jako jeden z mála u nás rozpracoval teoreticky otázky folklorismu a zejména v tomto oboru pronikl i do povědomí evropské folkloristiky: zúčastnil se několika slovanských sjezdů posledních let a úzce spolupracoval zejména s maďarským centrem pro studium této problematiky, jejímž vůdčím duchem je Vilmos Voigt.

Už po léta je Bohuslav Beneš neúnavným organizátorem - iniciátorem, pořadatelem i spolupořadatelem mnoha symposií, seminářů, pracovních projektů, věnovaných otázkám socialistické kultury, problémům současného folklóru, muzejní práce, lidových festivalů atp. Je stálým členem festivalové i vědecké Strážnice, ve spolupráci se Středočeským muzeem v Rostokách, jehož periodikum redakčně řídí, pravidelně pořádá semináře "Lidová kultura v socialistické současnosti" (od r. 1975 již pět setkání) a mnoho dalších akcí, často skrytých pohledu oborových kolegů. Kdo z nás si např. uvědomí,

co pro obor folkloristiky Bohuslav Beneš vykonal jako lektor Letní školy slovanských studií!

K bohaté bibliografii, již publikovali ve výběru jubilejní články k jeho padesátinám (NA 14, 1977, s. 285-288 M. Leščáka a SN 25, 1977 s. 611-612 O. Sirovátky) přibyla další padesátka příspěvků, nezřídka publikovaných v zahraničí. Z bibliografie vyjímáme příspěvky, které nejsou běžně dostupné v národopisných bibliografiích, které dobře ilustrují všestrannost a angažovanost jubilanta v oboru folkloristiky i socialistické kultury vůbec:

- Písemný a slovesný projev v soudobé vesnici. In: Současná vesnice, Brno, 1978, 125-129.
- Zdeněk Nejedlý a lidová kultura. Universitas 1978, 1, 21-25.
- The problems of genre in folk songs and non-professional popular songs. In: Rapports, co-rapports, communications tchécoslovaques pour le IV-e Congrès de l'Association internationale d'Études du sud-est européen. Praha 1979, 431-441.
- O kultuře lidové a kultuře národní. Literární měsíčník 8, Praha 1979, 3, 101-103.
- Autorský výběr a hodnocení společenských jevů v amatérské a inžinírní próze. Sborník prací FF BU C 27, Brno 1980, 335-343.
- Josef Dobrovský a lidová slovesnost. In: Sborník k 150. výročí úmrtí Josefa Dobrovského. Brno 1980, 141-149.
- Folklorismus in der Tschechoslowakei. In: Folklore and Oral Communication. Narodna umjetnost, zvl. sv., Zagreb 1981, 115-124.
- Pamětník ve vesnické pospolitosti. In: Revoluční proměny jihomoravského venkova, Brno 1981, 205-210.
- Foklorismus-Amateure-Naive Kunst-Kitsch. Folklor-Társadalom-Művészet 8. Kecskemét 1981, 27-36.
- Podbor i idejno-chudožestvonnaja ocenka obščestvennyh javljenij v tvorčestve polunarodnyh poetov-ljubitelej. In: Folklor i istorija. Sofia 1982, 64-70.

- Inzitivní literatura a Jakub Svoboda. Sborník prací FF BU D 29, Brno 1982, 67-73.
- Türkenthematik in der tschechischen und slowakischen Folklore. In: II. Milletlerarası türk folklor kongresi bildirileri I. Ankara 1982, 37-47.
- Divadelní prvky svatebního obřadu. In: Svatební obřad. Brno 1983, 45-52.
- Folklór, folklorismus a lidová tradice v socialistické společnosti, Sborník prací FF BU D 31, Brno 1984, 145-152.
- Jihomoravský kraj - bašta folklóru. Rok 1985. Revue soudobé kultury. Brno 1985, 82-83.
- Die Erzählung der dörflichen Kinder und Jugen (spolu s I. Halačovou). In: Das Dorf im Prozess der gegenwärtigen Veränderungen. Brno 1986, 179-192.
- Místo regionální literatury v kultuře malého města. In: Venkovské město 1. Uh. Hradiště 1986, 144-151.

D. Klímová

Jubilující PhDr. Věra Trkovská

Mezi několika dalšími mladými pamětníky z řad našich členů oslavuje letos "kulaté" životní jubileum i PhDr. Věra Trkovská (nar. 1927). Skromná, usměvavá a milá spolupracovnice, s níž jsme společně studovali a mnoho let i společně pracovali v Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV v Praze, kde od roku 1956 donedávna nepřetržitě působila, a s níž dodnes na některých úkolech spolupracuje.

Etnografii spolu s prehistorií vystudovala tato rodačka z východočeské Chocně na Filozofické fakultě University Karlovy v Praze, kde v roce 1952 předložila disertační práci na téma "Sociální formy v rodinném životě na venkově a jejich

současné změny" a na jejím základě získala doktorát filozofie. Z terénního výzkumu na Těšínsku, který k této práci provedla, publikovala tehdy samostatně stať "Práce "na pobabu" v Bystřici n. Olzou" (Radostná země, 2, 1952, č. 2, s. 88-89). Po dokončení vysokoškolských studií pracovala krátkou dobu jako vedoucí Městského muzea v Mladé Boleslavi, aby po ještě kratších přechodných zaměstnáních v knihovnách ČVUT v Praze natrvalo zakotvila v ÚEF ČSAV.

Zde zaměřila své úsilí jednak k otázkám studia lidového oděvu zejména ve starších etapách jeho vývoje. Hlavní pozornost přitom věnovala středověkým ikonografickým pramenům jeho studia a studia naší středověké lidové kultury vůbec (srov. Iluminace v rukopisech 11. - 17. století jako národopisné prameny, ČL 50, 1963, s. 257-268, - Ikonografická dokumentace k dějinám lidové kultury ve středověku, Zpravodaj KSVI, 1965, č. 4, s. 2-7. - Poznámky k vývoji oděvu na našem území v ranném středověku, ČL 52, 1965, s. 295-304. - Die photographische Dokumentation von Illuminationen aus Handschriften des 11. - 17. Jahrhunderts im Institut für Ethnographie und Folkloristik der ČSAV, Demos 9, 1968, č. 2, s. 293 - 294). V poslední době též spolupracovala s dr. M. Janotkou na zpracování vývoje lidového oděvu v obci Kublov (okr. Beroun).

Především se však podílela na práci Oborového střediska vědeckých informací ÚEF ČSAV, a to na úseku oborové bibliografie. V letech 1958-1962 a 1969-1982 systematicky zpracovávala a publikovala buďto v Českém lidu (1958-1970) nebo jako přílohu Zpravodaje KSVI ÚEF ČSAV (1971-1982) podrobnou bibliografii roční oborové, tj. etnografické a folkloristické produkce včetně bibliografie hlavních publikovaných výsledků práce příbuzných oborů. Kromě toho zpracovala např. bibliografii publikovaných prací prof. dr. A. Robka, DrSc. (ČL 68, 1981, č. 3, s. 187-190) a v současné době se účastní prací na retrospektivní národopisné bibliografii jednotli-

vých českých krajů. O vývoji oborové bibliografické práce podala výstižný přehled ve stati "Práce na české národopisné bibliografii v ÚEF" (Zpravodaj KSVI, 1975, příl. č. 5, s. 24-32).

V tomto směru zejména přispěla dr. V. Trkovská svou často ještě nedoceňovanou, doslova mravenčí a nezištnou prací k budování základního informačního fondu našich oborů a tím zároveň i k rozvoji jejich vědecké práce.

Do dalších let života přejeme Věrce - jak jí všichni pro její kamarádskou povahu říkáme - hodně zdraví a mnoho radosti ze života.

Z. Mišurec

Plickův odkaz v lidové kultuře (1894 - 1987)

"Náš lid má tolik tvořivé fantazie,
že téměř v každé dolině, ba někdy
i v každé vesnici si vytvořil svůj
vlastní umělecký svět."

Karel Plicka
čestný člen NSČ

Vídeňský šestiletý chlapec se ocitá náhle v českém živilu předválečných let, kdy sílí touha po národní samostatnosti. Srdcem se přimyká k české a slovenské poezii, písni a hudbě, které navazují na zdroje lidového projevu.

Na učitelském ústavu v Hradci Králové rázem vyniká jako zpěvák, houslista, kreslíř i básník, který parafrázuje Erben, Sládka a obdivuje vyprávěčské umění Boženy Němcové, je nadšen kresbami Mikoláše Alše. Lidové tradice poskytují umělcům náměty, podněcují formu, živelně pronikají pod kůži mladé generace a Plicka citlivě nasává a vstřebává všechno, co posiluje vlastenecké povědomí Čechů.

Na konci prvního desetiletí 20. století poznává písně, hudbu a řeč Slováků při zájezdu ochotníků z Uherské Skalice. Zjevuje se mu neznámý svět s mistrovským, těžko napodobitelným projevem, který ho okouzлил na celý život.

Sám dobrý houslista napodobuje lidové hudce a udivuje české slavné houslisty Františka Ondříčka a Jaroslava Kociána velkou technikou flažoletů a dvojhmatů a nezvykle plným tónem. Objevuje krásu tónu i hlasu, ale sám se zdokonaluje tak, že má velké úspěchy ve Švédsku jako člen Komorního sdružení hned po maturitě i jako elév vídeňské dvorní opery, kde kultivuje svůj hluboký bas.

Mnohé z těchto vlastních objevů vrací po válce členům pěveckých sborů v Novém Městě nad Metují - dospělým i dětem - a v roce 1921 pražskému ženskému sboru sólistek, posilován

ve svých snahách Václavem Talichem, Jaroslavem Křičkou, později Leošem Janáčkem a Vítězslavem Novákem. Jeho hudební kultura se snoubí i s jeho výtvarným nadáním. Vždyť už v roce 1908 ho doporučil Max Švabinský ke studiu na malířské akademii.

Zpěvák, dirigent, houslista i violista s absolutním sluchem; schopen melodičtějšího zápisu i reprodukce z listu s vynikající pamětí je stržen a uchvácen lidovým folklórním materiálem. Zatím lidové písně, říkadla a pohádky jen sbírá a neví, že se mu tento dotek stane osudovou linií na celý život.

V roce 1923 putuje do slovenského Nadlaku v Rumunsku a zapisuje písně i lidovou moudrost, aby ji znovu a znovu doplňoval potom v padesátých a šedesátých letech a konfrontoval, zušlechťoval až do podoby kolosálních sbírek Slovenských pohádek. Dílem srovnatelným jen se sbírkami Karla Jaromíra Erbena a Boženy Němcové.

Okoložil ho talent lidu, paměť i fantazie. Už po roce pobytu v Rumunsku v roce 1924 začíná zapisovat u stařenky Evy Studeničové její repertoár, který se rozroste na 250 písní. Nejsou všechny původní ze Záhoří, ale mají jedinečné podání ve zpěvních ozdobách, ve fiariturách, v improvizaci melodie, v rytmickém přednesu, ve zpěvní interpretaci. Cifrovaný zpěv a vokální přednášení dělá z této zpěvačky osobnost, kterou Karel Plicka obdivuje ještě po létech v roce 1984. Srovnává ji s přednesem slavných lidových malířek ornamentů na ohništích a ve výšivkách. Je objevitelem zjevu, který nelze zapsat v notách. Ani Janáček, mistr zápisu, nebyl schopen zaznamenat sílu přednesu, parland a výkřiků, které zdobí hudební projevy lidu. Zpěv z Moravského pole byl Plickovým objevem stejně jako nové motivy slovenských pohádek s charakterem dramatických postav jaké nezná ani Erben, Němcová ani Kubín a které nemohli rozebrat Polívka, ani Tille, ani Horák. Objevem byla i neanonymita vrcholného uměleckého projevu v lidovém umění jak ve zpěvu, hudbě, vyprávění, tak i v oblasti výtvarné. Byl to právě Karel Plicka, který poukázal na jedinečný výraz české lidové plastiky a její odlišný charakter od etnika slovenské-

ho nebo polského. Stal se znalcem lidové malby na skle, poznal slavné rumunské malůvky a sebral některé nejslavnější malby slovenské.

Po Pavlu Sochánovi, který sice pracoval s fotoaparátem v terénu, objevil Plicka jiný způsob dokumentace fotografií - totiž výtvarným povýšením s vysokým nárokem na obrazovou skladbu.

Ve chvíli, kdy na Slovensku upadal lidový kroj a slovenští lidé hledali záchranu jako vystěhovalci za mořem, kdy oslepla okna domů, zplaněly zahrady a pole, objevil krásu a sílu slovenského lidu a národa v oslavné filmové básni Zem spieva.

Nebylo mu lehké, když byl dlouhá léta označován za romantika, staromilce a lidová tradice byla vykládána jako brzda pokroku, znak zaostalosti, ustrnutí, ne-li dokonce hanba na obrazu národa. Všechny tyto soudy se nakonec ukázaly jako falešné, krátkodeché a škodlivé. Odkud by čerpaly stovky národopisných souborů od Nýrska až po Zemplín, jak by se mohl zformovat Český soubor písní a tanců, Slúk a Lúčnica, u jejichž zrodu stál Karel Plicka? Šel za minulostí, aby ji odkryl pro současnost, vyhledával tradice, aby potvrdil, doložil a objasnil svébytnost našich národních kultur. Sám obdivovatel lidového génia čerpal pro svou osobní tvorbu jako hledač moderního výrazu. Patnáct let společně s Františkem Volfem sbíral, organizoval a komponoval Český rok. Poslední svazek čtyřdílného cyklu vyšel v roce 1960. A Slovenský rok komponoval vlastně až do své smrti, ale pro přemíru úkolů již tento monument nedokončil. Začátky projektu se datují do roku 1928.

Objevoval nejprve sám pro sebe, potom pro lid a společnost, pro jejich sebeuvědomění a pro příští generace, které budou poznávat z jeho díla a jeho prostřednictvím krásný a radostný svět českého a slovenského domova, svět podivuhodných tradic, her a zábav, písní a hudby. Nepokládal se za

vědce, ale vědci se o jeho práci opírali. Jeho výklady o slovenské písni prosluly u nás i za hranicemi. Je třeba jeho mnohotvárné dílo znovu objevit. Jeho odkaz má hodnotu národní a přesáhne rok 2000, i když tu už bude chybět jeho laskavé slovo a jas modrých očí, kterými nás učil dívat se na náš domov a náš svět.

Odešel 6. 5. 1987. Čest jeho památce.

L. Baran

PhDr. Anna Horáková-Gašparíková zemřela

Dne 23. února 1987 zemřela v Martině ve věku devadesáti let slovenská historička a literární pracovnice Anna Horáková, rozená Gašparíková (28. 10. 1896 v Martině). Po zpopelnění byly její pozůstatky uloženy do rodinného hrobu na Národním hřbitově v Martině.

Po získání doktorátu (1928) na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze pracovala Anna Gašparíková jako soukromá archivářka prezidenta T. G. Masaryka. V roce 1936 se provdala za univerzitního profesora PhDr. Jiřího Horáka, kterému byla nejen oddanou životní družkou, ale i spolupracovnicí ve vědě a v diplomatické i kulturně propagační práci. Po skončení 2. světové války provázela manžela do Moskvy, kde v letech 1945 až 1948 zastával úřad československého velvyslance v Sovětském svazu a spolu s ním se podílela na prohlubování tradičních česko- a slovensko-ruských kulturních styků. V letech 1954-1958 působila jako externí profesorka na Průmyslové škole grafické v Praze a v 60. a 70. letech se zasloužila o propagaci české a především slovenské kultury v SSSR, FRJ, MLR, Itálii, Anglii, Německu i Japonsku.

PhDr. Anna Horáková-Gašparíková, dlouholetá členka Slovenské historické společnosti při SAV a čestná členka Národ-

pisné společnosti československé při ČSAV v Praze (od r. 1978), je známa svými díly historickými i jako editorka slovenských pohádek.

V roce 1930 publikovala studii *Povstanie Rakocziho a Slovania* (Bratislava), v roce 1934 vydala knížku *Údolí Turca - Dva dopisy* (Praha) s ilustracemi Karla Vika a v roce 1936 třísvazkové *Tisícročné Slovensko*, rozvržené do 12 kapitol se 127 grafikami Karla Vika (Praha). Úspěšné dílo vyšlo znovu v letech 1946/1947 a v překladu do angličtiny v roce 1948.

Zasloužila se o úpravu, přípravu pro tisk i doslov k 1. a 2. svazku *Slovenských rozprávok, sebraných ve 2. polovině 19. století* Petrem Doběšinským (1825-1885). Svazky ilustrované národním umělcem Ludovítem Fullou vyšly v letech 1961, 1966, 1968, 1971 a 1975 (1. svazek, 218 s.) a 1970 a 1972 (2. svazek, 212 s.) v bratislavském nakladatelství *Mladé letá*.

První svazek Doběšinského pohádek s doslovem A. Horákové-Gašparíkové a s Fullovými ilustracemi vyšel v roce 1961 též česky v překladu Josefa Spilky (Praha-SNDK).

V roce 1975 vydalo nakladatelství *Mladé léta* Doběšinského pohádku o dvanácti mesiačkoch s ilustracemi A. Klima, upravenou pro tisk A. Horákovou-Gašparíkovou. Pro slovenské čtenáře přeložila a doslovem doprovodila slovenské pohádky sebrané za slovenského pobytu spisovatelkou Boženu Němcovou (1820-1862). Vyšly v témže nakladatelství s ilustracemi A. Klima s titulem *Krájí času - slovenské rozprávky* (Bratislava 1965, 1974 a 1980, 254 s.).

Po smrti manžela, akademika Jiřího Horáka, DrSc (4. 12. 1884 - 14. 8. 1975), druhého ředitele Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV v Praze, uspořádala jeho pozůstalost a předala ji archivu ČSAV v Praze a folkloristickou literaturu knihovně ÚEF ČSAV v Praze.

K historickému i editorskému dílu Anny Horákové-Gašparíkové se budou vracet i mladé generace badatelů a budou

vzdávat zaslouženou čest její památce, tak jako generace stará a střední.

L. Skružný

Za ing. Janem Rudolfem Bečákem

Zemřel náhle na Nový rok 1987 ve Velkém Týnci u Olomouce, kde se také narodil dne 20. dubna 1915. Svůj odborný zájem zaměřil především na studium a propagaci lidového umění Hané a od šedesátých let, kdy nastoupil do Valašského musea v přírodě, rozšířil národopisné studium i na tuto oblast. Výzkum na Hané byl zvláště náročný, neboť kupř. hanácké selky a sedláky v kroji jako poslední v kraji pod Kosířem kreslil a maloval Josef Mánes v polovině minulého století; od šedesátých a sedmdesátých let nejen kroj, kterému zesnulý věnoval mimořádnou pozornost, ale i ostatní jevy lidové kultury s výjimkou sídelních typů, novodobé boční zástavby a nářečí z velké části z hanáckých dědin vymizely. A přesto ing. Jan R. Bečák roku 1932 uspořádal s Annou Žáčkovou a Vlasteneckým spolkem muzejním v Olomouci kurs obnovy hanáckých krojů v rodné obci a o rok později výstavu místních národopisných památek a obnovených hanáckých krojů ve Velkém Týnci. V letech 1933-1940 se ing. Bečák organizačně podílel ve spolupráci s muzeem v Olomouci a Prostějově na uspořádání mnohých národopisných slavností.

Po druhé světové válce realizoval řadu výstav - např. Lidové umění na Hané - Kroměříž 1949 a v letech 1972-1975 ve funkci vedoucího národopisného oddělení Vlastivědného ústavu v Olomouci výstavy Lidový řezbář Josef Heja z Halenkovic, Naivní malíři Ludmila a Josef Procházkovi ze Slavkova, Moravské kraslice a ve spolupráci s Růženu Hrbkovou výstavy Česká kamenina a Moravská lidové keramika 1700-1880

v národopisném oddělení HM Národního muzea v Praze. Vyvrcholením výstavní činnosti byla celohanácká expozice Klenotnice lidové kultury Hané v muzeu v Litovli (ve spolupráci s ing. arch. Annou Volejníkovou a Růženu Hrbkovou).

V dějinách národopisu zůstane jméno Jana R. Bečáka zapsáno zlatým písmem za jeho knihu Lidové umění na Hané, kterou vydal vlastním nákladem (!) ve Velkém Týnci roku 1941. Tato kniha, napsaná "z lásky k minulosti hanáckého kraje a lidu", dosud nebyla překonána; ing. Bečák na ní pracoval s dr. Karlem Černožským, dr. Vavřincem Hudouskem, Josefem Koudelákem, ing. Josefem Kšírem, dr. Janem Kühndlem, dr. Bedřichem Slavíkem, Josefem Vacou a Janem Zbořilem.

Roku 1965 ing. Jan R. Bečák nastoupil do Valašského muzea v přírodě v Rožnově p. R., kde byl o rok později jmenován ředitelem; tuto náročnou funkci vykonával do roku 1971. V poměrně krátké době šesti let položil pevné základy rožnovskému skanzenu, vybudoval nová oddělení a rozšířil jeho tematickou oblast, především o agrární etnografii; muzeum se tehdy stalo největším zařízením toho druhu v ČSR. Za angažovanou národopisnou práci obdržel řadu čestných uznání a vyznamenání (např. vyznamenání Za vynikající práci - 1970).

Národopisná společnost československá při ČSAV odchodem ing. Jana R. Bečáka ztrácí nejen dlouholetého člena, ale hlavně vynikajícího znalce moravského lidového umění a agrární etnografie, milého, spolehlivého a pracovitého člověka a obdivovatele i propagátora lidové kultury Moravy.

J. Vařeka

Zemřel Branimir Bratanić

Ze Záhřebu došla uprostřed máje minulého roku smutná zpráva, že tam dne 12. května 1986 zemřel ve věku 76 let

Dr. Branimir Bratanić, profesor etnologie na filozofické fakultě záhřebské univerzity. Profesor Bratanić se především zabýval studiem agrární etnografie, jmenovitě orebným nářadím. V základním etnologickém výzkumu prosazoval etnokartografickou metodu. Z toho důvodu se zasadil o založení Institutu pro etnologickou kartografii na filozofické fakultě v Záhřebu, byl zakladatelem a vedoucím Etnologického atlasu Jugoslávie a spolu s prof. M. Zendrem stál také u zrodu Etnologického atlasu Evropy (EAE). Bratanićovy velké vědomosti a znalosti cizích jazyků mu otevřely cesty do různých mezinárodních organizací, redakčních rad a společností, jako např. do American Anthropological Association nebo do Society for the History of Technology in Cleveland; byl také spoluzakladatelem a členem Current Anthropology a Ethnologia Europaea. Naposled jsme měli možnost setkat se s prof. Bratanićem v Moskvě v říjnu 1985, kdy u příležitosti mezinárodního konference "Etnokulturní procesy v Evropě - dějiny a současnost" zasedala redakční rada časopisu Ethnologia Europaea a prezídium Mezinárodní společnosti evropských etnografů a folkloristů (ISEF).

Prof. B. Bratanić byl také výborným znalcem české i slovenské lidové kultury, bezvadně ovládal češtinu a byl členem redakční rady Ethnologia slavica a čestným členem Národopisné společnosti československé při ČSAV. S úctou vzpomínáme jeho vědeckého díla, jeho vědecko-organizační aktivity v evropském národopisu i jeho přátelského vztahu k naší zemi. Čest jeho památce!

J. Vařeka

**Pokyny pro úpravu rukopisů
Národopisného věstníku československého**

Národopisný věstník československý uveřejňuje původní, česky a slovensky psané odborné práce a sdělení, které se zabývají nejnovějšími etnografickými a folkloristickými výzkumy v celé ČSSR.

Rozsah prací a sdělení je určen podle rubrik:

- a) Články - max. 15 stran strojopisu včetně příloh a poznámek.
- b) Materiály a zprávy o výzkumech - max. 10 stran strojopisu včetně poznámek a příloh.
- c) Zprávy z činnosti NSČ. Personálie a jiná sdělení - max. 2 strany strojopisu.

Práce mohou mít souhrn v některém cizím jazyce v rozsahu 20 řádků strojopisu. Redakce prosí, aby články byly psány stručně a výstižně, strojem ob řádek a bez překlepů. Zásadně po jedné straně formátu A4, 30 řádků po 60 úderech na jednom řádku, s vynecháním okraje 3 cm po levé straně. Stránky číslujte tužkou, stejně tak u každého příspěvku číslujte samostatně tabulky a obrázky. Tabulky i obrázky musí být schopny reprodukce a musí být vyhotoveny tak, aby je bylo možno umístit (zmenšit) na plochu 16 x 11 cm. Podle toho je třeba volit velikost písma k popisu obrázků či grafů. Kresby tuší musí odpovídat ČSN 88 2109. Rozměrné přílohy vzhledem k omezenému počtu stran nelze publikovat. Fotografie mohou být pouze černobílé, lesklé, kontrastní, nepodlepené a nepoškozené. Texty k obrázkům pište na zvláštní list, číslujte průběžně shodně s obrázky. Časopis lze tisknout pouze v jednom druhu písma (strojopis). Případné požadavky na grafickou úpravu svého příspěvku napište na zvláštní list.

Při uvádění měř, vah a dalších veličin používejte zákonné jednotky podle ČSN 01 1300. V souvislém textu vypisujte

slovy základní řadové číslovky do deseti a řadové číslovky označující desetiletí. Nezkracujte slova v dataci (příklad požadovaného užívání: roku 1946, devadesátá léta, ve druhé polovině 90. let 19. století).

Umožňují-li pravidla užití dvou pravidelných variant, zvolte pro celý text pouze jednu.

Literaturu citejte takto (dle ČSN 01 0197):

1. odkaz na knihu a neperiodickou publikaci: příjmení + zkratka jména autora, název knihy, místo a rok vydání, stránky (příklad: NOVÁK, J.: Kramářské písně. Praha 1930, s. 30-31.)

2. odkaz na článek v časopise: příjmení + zkratka jména autora, název článku, název časopisu, ročník, rok vydání, stránky (příklad: NOVÁK, J.: Kramářské písně. Český lid 8, 1930, č. 1, s. 30-31.).

Číslo odkazu pište na konci slova o jeden řádek výše a bez závorčky (příklad: domácí specifické rysy², jimiž se v souvislosti s). Číslo odkazu v poznámkách pište obdobně dle příkladu (² NOVÁK, J.: Kramářské písně atd ...).

Své jméno, název zaměstnavatele (vypsat) a název článku uvádějte na první straně textu od levého okraje. Příklad: J. Novák, Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV Praha Kramářské písně

Ve své adrese uveďte na zvláštním papíře nezkráceně jméno a příjmení, tituly, funkce v zaměstnání, adresu zaměstnavatele a souhlas zaměstnavatele s publikováním v našem časopisu. V případě, že práce vznikla nezávisle na Vašem pracovišti, napište adresu svého bydliště a souhlas zaměstnavatele neuvádějte.

Originál a jednu kopii zašlete na adresu NSČ, při ČSAV, Věžeřdova 2, 118 00 Praha 1.

Národopisný věstník vychází 1x ročně. Uzávěrka každého čísla je vždy v květnu.

Redakce

O B S A H

Č L Á N K Y

J. Vařeka

Obyčeje spojené s obydlím a rolnickou usedlostí
v západních Čechách 3

I. Heroldová

Některé výsledky dotazníkové akce "Smrt, pohřeb,
vzpomínkové slavnosti za mrtvé (obřady, obyčeje
a pověry)" v severovýchodních Čechách a na jižní
Moravě 13

V. Scheufler - V. Štajnochr

Emissioní semikvantitativní spektrální analýza a
novověká keramika. Výsledky aplikace 49

Z P R Á V Y

H. Johnová

Zpráva o činnosti Národopisné společnosti
československé při ČSAV v roce 1986 62

A. Robek

Teoretické problémy etnických procesů 66

J. Jančář

30 let Ústavu lidového umění ve Strážnici 69

E. Večerková

Rezortní vědeckovýzkumný úkol Etnografického muzea
Moravského muzea v Brně v letech sedmé pětiletky ... 75

J. Langhammerová Výzkum současnosti v resortním úkolu Národního muzea v Praze	80
L. Procházka Národopisné informace 1985	83
L. Skružný Jan Willenberg. Pohledy na česká města z počátku 17. století. Prvá výstava unikátního souboru perokreseb restaurovaných v roce 1984	86
H. Johnová Pozdrav dr. Jánú Mjartanovi, DrSc.	88
H. Johnová Jubileum PhDr. Josefa Beneše, CSc.	90
S. Švecová PhDr. Věra Hasalová, CSc. jubuluje	92
L. Skružný PhDr. Josef Vařeka, CSc., mnogaja leta	94
L. Procházka Jubilejní pozdrav ing. Zdeňku Tempírovi, CSc. ...	97
H. Laudová Z bohatého díla jubulantky PhDr. Hany Podešvové	99
D. Klímová Bohuslav Beneš šedesátiletý	101
Z. Mišurec Jubilující PhDr. Věra Trkovská	103
L. Baran Plickův odkaz v lidové kultuře (1894 - 1987)	106

L. Skružný	
PhDr. Anna Horáková-Gašparíková zemřela	109
J. Vařeka	
Za ing. Janem Rudolfem Bečákem	111
J. Vařeka	
Zemřel Branimir Bratanić	112
Pokyny pro úpravu rukopisů Národopisného věstníku československého	114